FLOSCVLI LATINI

Chapple

FLOSCVLI LATINI

tam filo quam colore

praestantes

quos non sine lappis tribulisque

congessit

Arthur Blackburn

Arturus Blackburne Poynton

A.M. Coll. Vniv. Socius

OXONII

E Typographeo Clarendoniano

M DCCCC XXII

Printed in England

MEMORIAE

JOHANNIS YOUNG SARGENT

ANIMO GRATISSIMO

GENER

Oxford University Press

London Edinburgh Glasgow Copenhagen
New York Toronto Melbourne Cape Town
Bombay Calcutta Madras Shanghai

Humphrey Milford Publisher to the University

PREFACE

My purpose in making this collection has been to help students who desire to have ancient models before them in the task of composition. But I have also kept in view the general needs of students in the Classical Schools of the Universities.

I have inserted two long passages from Livy, for my experience teaches me that his art is better appreciated in long than short extracts.

I owe to the present Bishop of Oxford, among many other things, my first acquaintance with the passage from Petronius. Dr. R. L. Poole kindly guided me to Fitzstephen's description of London, and Mr. Percy S. Allen furnished me with the letter of Colet and the preface of Erasmus. His own selection from the letters of Erasmus will, I trust, be in the hands of every student of Latin.

I desire to thank Mr. H. W. Garrod for allowing me to benefit by his recension in the *Oxford Book of Latin Verse* of a passage from Manilius, and the Master and Fellows of University College

for leave to print the Grace said in our Hall each night in Term.

As one thinks over the vast heritage of Latin which we enjoy, the presumptuousness of selection becomes more apparent. Most of the passages which I have brought together have been used by me with my pupils, and the collection is not meant to be an anthology. It will not, I hope, be the less useful because it reflects my own judgement and experience.

My very sincere thanks are offered to the Delegates of the Clarendon Press, and to their Reader.

A. B. POYNTON.

UNIVERSITY COLLEGE,
March 1922.

TABLE OF CONTENTS

E

F

A

1. *Literature and national character*

(*a*)

NAM mores et instituta vitae resque domesticas ac I. 1
familiaris nos profecto et melius tuemur et lautius, 2
rem vero publicam nostri maiores certe melioribus temperaverunt et institutis et legibus. Quid loquar de re militari? in qua cum virtute nostri multum valuerunt, tum plus etiam disciplina. Iam illa, quae natura, non litteris adsecuti sunt, neque cum Graecia neque ulla cum gente sunt conferenda. Quae enim tanta gravitas, quae tanta constantia, magnitudo animi, probitas, fides, quae tam excellens in omni genere virtus in ullis fuit, ut sit cum maioribus nostris comparanda? Doctrina Graecia nos et omni litterarum 3
genere superabat, in quo erat facile vincere non repugnantis: nam cum apud Graecos antiquissimum e doctis genus sit poetarum, si quidem Homerus fuit et Hesiodus ante Romam conditam, Archilochus regnante Romulo, serius poeticam nos accepimus. Annis fere cccccx post Romam conditam Livius fabulam dedit C. Claudio, Caeci filio, M. Tuditano consulibus anno ante natum Ennium, qui fuit maior natu quam Plautus et Naevius. Sero igitur a nostris poetae vel **2**
cogniti vel recepti. Quamquam est in Originibus solitos esse in epulis canere convivas ad tibicinem de clarorum hominum virtutibus, honorem tamen huic generi non fuisse declarat oratio Catonis, in qua obiecit ut probrum M. Nobiliori, quod is in provinciam poetas duxisset; duxerat autem consul ille in Aetoliam, ut scimus, Ennium. Quo minus igitur honoris

erat poetis, eo minora studia fuerunt, nec tamen, si qui
magnis ingeniis in eo genere exstiterunt, non satis Graecorum
4 gloriae responderunt. An censemus, si Fabio, nobilissimo
homini, laudi datum esset quod pingeret, non multos etiam
apud nos futuros Polyclitos et Parrhasios fuisse? Honos alit
artis, omnesque incenduntur ad studia gloria, iacentque
ea semper, quae apud quosque improbantur. Summam
eruditionem Graeci sitam censebant in nervorum vocumque
cantibus: igitur et Epaminondas, princeps meo iudicio
Graeciae, fidibus praeclare cecinisse dicitur, Themistoclesque
aliquot ante annis, cum in epulis recusaret lyram, est habitus
indoctior. Ergo in Graecia musici floruerunt, discebantque
id omnes, nec qui nesciebat satis excultus doctrina putabatur.
5 In summo apud illos honore geometria fuit, itaque nihil
mathematicis inlustrius: at nos metiendi ratiocinandique
3 utilitate huius artis terminavimus modum. At contra ora-
torem celeriter complexi sumus, nec eum primo eruditum,
aptum tamen ad dicendum, post autem eruditum: nam Gal-
bam, Africanum, Laelium doctos fuisse traditum est, studiosum
autem eum, qui iis aetate anteibat, Catonem; post vero
Lepidum, Carbonem, Gracchos; inde ita magnos nostram
ad aetatem, ut non multum aut nihil omnino Graecis
cederetur. Philosophia iacuit usque ad hanc aetatem nec
ullum habuit lumen litterarum Latinarum; quae inlustranda
et excitanda nobis est, ut, si occupati profuimus aliquid
6 civibus nostris, prosimus etiam, si possumus, otiosi. In quo
eo magis nobis est elaborandum, quod multi iam esse libri
Latini dicuntur scripti inconsiderate ab optimis illis quidem
viris, sed non satis eruditis. Fieri autem potest ut recte quis
sentiat, et id quod sentit polite eloqui non possit; sed
mandare quemquam litteris cogitationes suas, qui eas nec
disponere nec inlustrare possit nec delectatione aliqua
adlicere lectorem, hominis est intemperanter abutentis et

otio et litteris. Itaque suos libros ipsi legunt cum suis, nec quisquam attingit praeter eos qui eandem licentiam scribendi sibi permitti volunt. Qua re si aliquid oratoriae laudis nostra attulimus industria, multo studiosius philosophiae fontis aperiemus, e quibus etiam illa manabant.

Cicero, *Tusc. Disp.* I. 1. 2–3. 6.

(*b*)

ROMAE dulce diu fuit et sollemne reclusa
mane domo vigilare, clienti promere iura,
cautos nominibus rectis expendere nummos,
maiores audire, minori dicere per quae
crescere res posset, minui damnosa libido.
mutavit mentem populus levis et calet uno
scribendi studio; pueri patresque severi
fronde comas vincti cenant et carmina dictant.
ipse ego, qui nullos me adfirmo scribere versus
invenior Parthis mendacior, et prius orto
sole vigil calamum et chartas et scrinia posco.
navem agere ignarus navis timet; habrotonum aegro
non audet nisi qui didicit dare; quod medicorum est
promittunt medici; tractant fabrilia fabri:
scribimus indocti doctique poemata passim.
hic error tamen et levis haec insania quantas
virtutes habeat sic collige; vatis avarus
non temere est animus; versus amat, hoc studet unum;
detrimenta, fugas servorum, incendia ridet;
non fraudem socio puerove incogitat ullam
pupillo; vivit siliquis et pane secundo;
militiae quamquam piger et malus, utilis urbi,
si das hoc, parvis quoque rebus magna iuvari.
Graecia capta ferum victorem cepit et artis
intulit agresti Latio. sic horridus ille

defluxit numerus Saturnius, et grave virus
munditiae pepulere; sed in longum tamen aevum
manserunt hodieque manent vestigia ruris.
serus enim Graecis admovit acumina chartis,
et post Punica bella quietus quaerere coepit,
quid Sophocles et Thespis et Aeschylus utile ferrent.
temptavit quoque rem, si digne vertere posset,
et placuit sibi, natura sublimis et acer;
nam spirat tragicum satis et feliciter audet,
sed turpem putat inscite metuitque lituram.
creditur, ex medio quia res accersit, habere
sudoris minimum, sed habet comoedia tanto
plus oneris, quanto veniae minus. aspice, Plautus
quo pacto partis tutetur amantis ephebi,
ut patris attenti, lenonis ut insidiosi,
quantus sit Dossennus edacibus in parasitis,
quam non adstricto percurrat pulpita socco;
gestit enim nummum in loculos demittere, post hoc
securus cadat an recto stet fabula talo.
quem tulit ad scaenam ventoso Gloria curru,
exanimat lentus spectator, sedulus inflat:
sic leve, sic parvum est, animum quod laudis avarum
subruit aut reficit. valeat res ludicra si me
palma negata macrum, donata reducit opimum.
saepe etiam audacem fugat hoc terretque poetam,
quod numero plures, virtute et honore minores,
indocti stolidique, et depugnare parati
si discordet eques, media inter carmina poscunt
aut ursum aut pugilis; his nam plebecula gaudet.
verum equitis quoque iam migravit ab aure voluptas
omnis ad incertos oculos et gaudia vana.
quattuor aut pluris aulaea premuntur in horas,
dum fugiunt equitum turmae peditumque catervae;

mox trahitur manibus regum fortuna retortis,
esseda festinant, pilenta, petorrita, naves,
captivum portatur ebur, captiva Corinthus.

Horace, *Epist.* II. 1, vv. 103–125; 156–193.

2. *Genius of Latin diction*

LATINA mihi facundia, ut inventione, dispositione, con- XII.
silio, ceteris huius generis artibus similis Graecae ac 10 27
prorsus discipula eius videtur, ita circa rationem eloquendi vix habere imitationis locum. Namque est ipsis statim sonis durior, quando et iucundissimas ex Graecis litteras non habemus, vocalem alteram alteram consonantem, quibus nullae apud eos dulcius spirant; quas mutuari solemus,
quotiens illorum nominibus utimur. Quod cum contingit, 28
nescio quomodo hilarior protinus renidet oratio, ut in *Ephyris* et *Zephyris*. Quae si nostris litteris scribantur, surdum quiddam et barbarum efficient, et velut in locum earum succedent tristes et horridae, quibus Graecia caret.
Nam et illa, quae est sexta nostrarum, paene non humana 29
voce vel omnino non voce potius inter discrimina dentium efflanda est; quae, etiam cum vocalem proxima accipit quassa quodammodo, utique quotiens aliquam consonantem frangit, ut in hoc ipso *frangit*, multo fit horridior. Aeolicae quoque litterae, qua *servum cervum*que dicimus, etiamsi forma
a nobis repudiata est, vis tamen nos ipsa persequitur. Duras 30
et illa syllabas facit, quae ad coniungendas demum subiectas sibi vocales est utilis, alias supervacua, ut *equos* hac et *equum* scribimus; cum etiam ipsae hae vocales duae efficiant sonum, qualis apud Graecos nullus est, ideoque scribi illorum
litteris non potest. Quid? quod pleraque nos illa quasi mu- 31
giente littera cludimus M, qua nullum Graece verbum cadit: at illi N iucundam et in fine praecipue quasi tinnientem

illius loco ponunt, quae est apud nos rarissima in clausu-
32 lis. Quid ? quod syllabae nostrae in B litteram et D inni-
tuntur adeo aspere, ut plerique non antiquissimorum quidem
sed tamen veterum mollire temptaverint non solum *aversa*
pro *abversis* dicendo sed et in praepositione B litterae ab-
33 sonam et ipsam S subiiciendo. Sed accentus quoque, cum
rigore quodam, tum similitudine ipsa, minus suaves habe-
mus ; quia ultima syllaba nec acuta unquam excitatur nec
flexa circumducitur sed in gravem vel duas graves cadit
semper. Itaque tanto est sermo Graecus Latino iucundior,
ut nostri poetae, quotiens dulce carmen esse voluerint, illo-
34 rum id nominibus exornent. His illa potentiora, quod res
plurimae carent appellationibus, ut eas necesse sit trans-
ferre aut circumire ; etiam in iis, quae denominata sunt,
summa paupertas in eadem nos frequentissime revolvit ; at
illis non verborum modo, sed linguarum etiam inter se diffe-
rentium copia est.

35 Quare qui a Latinis exiget illam gratiam sermonis Attici,
det mihi in eloquendo eandem iucunditatem et parem
copiam. Quod si negatum est, sententias aptabimus iis
vocibus quas habemus, nec rerum nimiam tenuitatem, ut
non dicam pinguioribus, fortioribus certe verbis miscebimus,
36 ne virtus utraque pereat ipsa confusione. Nam quo minus
adiuvat sermo, rerum inventione pugnandum est. Sensus
sublimes variique eruantur. Permovendi omnes affectus
erunt, oratio translationum nitore illuminanda. Non possu-
mus esse tam graciles : simus fortiores. Subtilitate vincimur :
valeamus pondere. Proprietas penes illos est certior : copia
37 vincamus. Ingenia Graecorum etiam minora suos portus
habent : nos plerumque maioribus velis moveamur, validior
spiritus nostros sinus tendat ; non tamen alto semper feramur,
nam et litora interim sequenda sunt. Illis facilis per quaelibet
vada accessus ; ego aliquid, non multo tamen, altius, in quo

mea cymba non sidat, inveniam. Neque enim, si tenuiora 38
haec ac pressiora Graeci melius, in eoque vincimur solo et ideo in comoediis non contendimus, prorsus tamen omittenda pars haec orationis, sed exigenda ut optime possumus; possumus autem rerum et modo et iudicio esse similes, verborum gratia, quam in ipsis non habemus, extrinsecus condienda est. Annon in privatis et acutus et non asper et non indi- 39
stinctus et non supra modum elatus M. Tullius? non in M. Calidio insignis haec virtus? non Scipio, Laelius, Cato in eloquendo velut Attici Romanorum fuerunt? Cui porro non satis est, quo nihil esse melius potest?

Quintilian, *Inst. Orat.* XII, ch. 10, §§ 27–39.

3. *Qualities of finished oratorical style*

SED quia rerum verborumque iudicium in prudentia est, 49
vocum autem et numerorum aures sunt iudices, et quod illa ad intellegentiam referuntur, haec ad voluptatem, in illis ratio invenit, in his sensus artem. Aut enim neglegenda fuit nobis voluntas aurium, quibus probari nitebamur, aut ars eius conciliandae reperienda. Duae sunt igitur res 163
quae permulceant auris, sonus et numerus. De numero mox, nunc de sono quaerimus. Verba, ut supra diximus, legenda sunt potissimum bene sonantia, sed ea non ut poetae exquisita ad sonum, sed sumpta de medio:

> qua pontus Helles, supera Tmolum ac Tauricos—

locorum splendidis nominibus inluminatus est versus, sed proximus inquinatus insuavissima littera—

> finis, frugifera et efferta arva Asiae tenet.

Qua re bonitate potius nostrorum verborum utamur quam 164
splendore Graecorum, nisi forte sic loqui paenitet:

> qua tempestate Helenam Paris

et quae sequuntur. Immo vero ista sequamur asperitatemque fugiamus :

habeo istanc ego perterricrepam

itemque :

versutiloquas malitias.

Nec solum componentur verba ratione, sed etiam finientur, quoniam id iudicium esse alterum aurium diximus. Et finiuntur aut ipsa compositione et quasi sua sponte, aut quodam genere verborum, in quibus ipsis concinnitas inest ; quae sive casus habent in exitu similis sive paribus paria redduntur sive opponuntur contraria, suapte natura nu-
165 merosa sunt, etiam si nihil est factum de industria. In huius concinnitatis consectatione Gorgiam fuisse principem accepimus ; quo de genere illa nostra sunt in Miloniana : Est enim, iudices, haec non scripta, sed nata lex, quam non didicimus, accepimus, legimus, verum ex natura ipsa arripuimus, hausimus, expressimus, ad quam non docti, sed facti, non instituti, sed imbuti sumus. Haec enim talia sunt, ut, quia referuntur eo quo debent referri, intellegamus
166 non quaesitum esse numerum, sed secutum. Quod fit item in contrariis referendis, ut illa sunt quibus non modo numerosa oratio sed etiam versus efficitur :

eam quam nihil accusas damnas—

condemnas dixisset qui versum effugere vellet—,

bene quam meritam esse autumas, . . .
dicis male mereri.
id quod scis prodest nihil ; id quod nescis obest ?

Versum efficit ipsa relatio contrariorum. Idem esset in oratione numerosum : Quod scis nihil prodest ; quod
50 nescis multum obest. Semper haec, quae Graeci *ἀντίθετα* nominant, cum contrariis opponuntur contraria, numerum oratorium necessitate ipsa efficiunt etiam sine industria.
167 Hoc genere antiqui iam ante Isocratem delectabantur et

maxime Gorgias, cuius in oratione plerumque efficit nume-
rum ipsa concinnitas. Nos etiam in hoc genere frequentes, ut
illa sunt in quarto accusationis : Conferte hanc pacem cum
illo bello, huius praetoris adventum cum illius imperatoris
victoria, huius cohortem impuram cum illius exercitu
invicto, huius libidines cum illius continentia : ab illo
qui cepit conditas, ab hoc qui constitutas accepit captas
dicetis Syracusas. Ergo et hi numeri sint cogniti et genus 168
illud tertium explicetur quale sit, numerosae et aptae
orationis. Quod qui non sentiunt, quas auris habeant aut
quid in his hominis simile sit nescio. Meae quidem et per-
fecto completoque verborum ambitu gaudent et curta sen-
tiunt nec amant redundantia. Quid dico meas? Contiones
saepe exclamare vidi, cum apte verba cecidissent. Id enim
exspectant aures, ut verbis conligetur sententia. ‘ Non erat
hoc apud antiquos.’ Et quidem nihil aliud fere non erat ;
nam et verba eligebant et sententias gravis et suavis reperie-
bant, sed eas aut vinciebant aut explebant parum. ‘ Hoc 169
me ipsum delectat ’ inquiunt. Quid si antiquissima illa
pictura paucorum colorum magis quam haec iam perfecta
delectet, illa nobis sit credo repetenda, haec scilicet repu-
dianda ! Nominibus veterum gloriantur. Habet autem ut
in aetatibus auctoritatem senectus, sic in exemplis anti-
quitas, quae quidem apud me ipsum valet plurimum. Nec
ego id quod deest antiquitati flagito potius quam laudo
quod est ; praesertim cum ea maiora iudicem quae sunt
quam illa quae desunt. Plus est enim in verbis et in sen-
tentiis boni, quibus illi excellunt, quam in conclusione
sententiarum, quam non habent. Post inventa conclusio 51
est, qua credo usuros veteres illos fuisse, si iam nota atque
usurpata res esset ; qua inventa omnis usos magnos ora-
tores videmus. Sed habet nomen invidiam, cum in oratione 170
iudiciali et forensi numerus inesse dicitur. Nimis enim

insidiarum ad capiendas auris adhiberi videtur, si etiam in dicendo numeri ab oratore quaeruntur. Hoc freti isti et ipsi infracta et amputata loquuntur et eos vituperant qui apta et finita pronuntiant; si inanibus verbis levibusque sententiis, iure; sin probae res, lecta verba, quid est cur claudere aut insistere orationem malint quam cum sententia pariter excurrere? Hic enim invidiosus numerus nihil adfert aliud nisi ut sit apte verbis comprehensa sententia; quod fit etiam ab antiquis, sed plerumque casu saepe natura; et quae valde laudantur apud illos, ea fere
171 quia sunt conclusa laudantur. Et apud Graecos quidem iam anni prope quadringenti sunt cum hoc probatur; nos nuper agnovimus. Ergo Ennio licuit vetera contemnenti dicere:

> versibus, quos olim Fauni vatesque canebant,

mihi de antiquis eodem modo non licebit? praesertim cum dicturus non sim ante hunc, ut ille, nec quae sequuntur: Nos ausi reserare;—legi enim audivique non nullos, quorum prope modum absolute concluderetur oratio. Quod qui non possunt, non est eis satis non contemni, laudari etiam volunt. Ego autem illos ipsos laudo idque merito, quorum se isti imitatores esse dicunt, etsi in eis aliquid desidero, hos vero minime, qui nihil illorum nisi vitium sequuntur, cum a bonis absint longissime.

Cicero, *Orator*, 49. 162–51. 171.

4. *Cicero's oratory criticized*

22 AD Ciceronem venio, cui eadem pugna cum aequalibus suis fuit quae mihi vobiscum est. Illi enim antiquos mirabantur, ipse suorum temporum eloquentiam anteponebat; nec ulla re magis eiusdem aetatis oratores praecurrit quam iudicio. Primus enim excoluit orationem, primus et verbis

delectum adhibuit et compositioni artem, locos quoque laetiores attentavit et quasdam sententias invenit, utique in iis orationibus quas senior iam et iuxta finem vitae composuit, id est, postquam magis profecerat usuque et experimentis didicerat quod optimum dicendi genus esset. Nam priores eius orationes non carent vitiis antiquitatis: lentus est in principiis, longus in narrationibus, otiosus circa excessus; tarde commovetur, raro incalescit; pauci sensus apte et cum quodam lumine terminantur. Nihil excerpere, nihil referre possis, et velut in rudi aedificio, firmus sane paries et duraturus, sed non satis expolitus et splendens. Ego autem oratorem, sicut locupletem ac lautum patrem familiae, non eo tantum volo tecto tegi quod imbrem ac ventum arceat, sed etiam quod visum et oculos delectet; non ea solum instrui supellectile quae necessariis usibus sufficiat, sed sit in apparatu eius et aurum et gemmae, ut sumere in manus et aspicere saepius libeat. Quaedam vero procul arceantur ut iam oblitterata et insolentia: nullum sit verbum velut rubigine infectum, nulli sensus tarda et inerti structura in morem annalium componantur: fugitet foedam et insulsam scurrilitatem, variet compositionem, nec omnes clausulas
uno et eodem modo determinet. Nolo inridere 'rotam 23
Fortunae' et 'ius verrinum' et illud tertio quoque sensu in omnibus orationibus pro sententia positum 'esse videatur'. Nam et haec invitus rettuli et plura omisi, quae tamen sola mirantur atque exprimunt ii qui se antiquos oratores vocant. Neminem nominabo, genus hominum significasse contentus; sed vobis utique versantur ante oculos isti qui Lucilium pro Horatio et Lucretium pro Vergilio legunt, quibus eloquentia Aufidi Bassi aut Servilii Noniani ex comparatione Sisennae aut Varronis sordet, qui rhetorum nostrorum commentarios fastidiunt et oderunt, Calvi mirantur. Quos more prisco apud iudicem fabulantes non auditores sequuntur, non

populus audit, vix denique litigator perpetitur : adeo maesti et inculti illam ipsam quam iactant sanitatem non firmitate, sed ieiunio consequuntur.

Tacitus, *Dialogus*, ch. 22, 23.

B

5. '*The rivals*'

CHARINVS DEMIPHO

CH. Homo me miserior nullust aeque, opinor,
neque advorsa quoi plura sint sempiterna ;
satin quidquid est quam rem agere occepi,
proprium nequit mi quod cupio evenire?
ita mihi mala res aliqua obicitur,
bonum quae meum comprimit consilium.
miser amicam mihi paravi, ánimi caussa, pretio eripui,
ratus clam patrem me meum posse habere ;
is rescivit et vidit et perdidit me ;
neque is quom roget quid loquar cogitatumst,
ita animi decem in pectore incerti certant.
nec quid corde nunc consili capere possim
scio, tantus cum cura meost error animo,
dum servi mei perplacet mi consilium,
dum rusum hau placet nec pater poti' videtur
induci ut putet matri ancillam emptam esse illam.
nunc si dico ut res est atque illam mihi me
emisse indico, quém ad modum existumet me?
atque illam apstrahat, trans mare hinc venum asportet ;
scio saevo' quam sit, domo doctus. igitur
hoccine est amare? arare mavelim quam sic amare.
iam hinc olim me invitum domo extrusit ab se,
mercatum ire iussit : ibi hoc malum ego inveni.

ubi voluptatem aegritudo vincat, quid ibi inest amoeni?
nequiquam abdidi, apscondidi, apstrusam habebam :
muscast meu' pater, nil potest clam illum haberi,
nec sacrum nec tam profanum quicquamst, quin ibi ilico adsit.
nec qui rebus meis confidam mi ulla spes in corde certast.
De. quid illuc est quod solus secum fabulatur filius?
sollicitus mihi nescioqua re videtur. Ch. attatae !
meu' pater hicquidem est quem video. ibo, adloquar. quid fit, pater ?
De. unde incedis, quid festinas, gnate mi? Ch. recte, pater.
De. ita volo, sed istuc quid est tibi quod commutatust color?
numquid tibi dolet? Ch. nescioquid meo animost aegre, pater.
poste hac nocte non quievi sati' mea ex sententia.
De. per mare ut vectu's, nunc oculi terram mirantur tui.
Ch. magis opinor—De. id est profecto ; verum actutum apscesserit.
ergo edepol palles. si sapias, eas ac decumbas domi.
Ch. otium non est : mandatis rebus praevorti volo.
De. cras agito, perendie agito. Ch. saepe ex te audivi, pater :
rei mandatae omnis sapientis primum praevorti decet.
De. age igitur ; nolo advorsari tuam advorsum sententiam.
Ch. salvos sum, siquidem isti dicto solida et perpetuast fides.
De. quid illuc est quod a me solus se in consilium sevocat?
non vereor ne illam me amare hic potuerit resciscere ;
quippe haud etiam quicquam inepte feci amantes ut solent.
Ch. res adhuc quidem hercle in tutost, nam hunc nescire sat scio

de illa amica ; quod si sciret, esset alia oratio.
De. quin ego hunc adgredior de illa? Ch. quin ego hinc me amolior?
eo ego, ut quae mandata amicus amicis tradam. De. immo mane ;
paucula etiam sciscitare priu' volo. Ch. dic quid velis.
De. usquine valuisti? Ch. perpetuo recte, dum quidem illic fui ;
verum in portum huc ut sum advectus, nescioqui animus mihi dolet.
De. nausea edepol factum credo ; verum actutum apscesserit.
sed quid ais? ecquam tu advexti tuae matri ancillam e Rhodo?
Ch. advexi. De. quid? ea ut videtur mulier? Ch. non edepol mala.
De. ut moratast? Ch. nullam vidi melius mea sententia.
De. mihi quidem edepol visast quom illam vidi—Ch. eho an vidisti, pater?
De. vidi. verum non ex usu nostrost neque adeo placet.
Ch. qui vero? De. quia—quia non nostra formam habet dignam domo.
nihil opust nobis ancilla nisi quae texat, quae molat,
lignum caedat, pensum faciat, aedis vorrat, vapulet,
quae habeat cottidianum familiae coctum cibum :
horunc illa nihilum quicquam facere poterit. Ch. admodum.
ea caussa equidem illam emi dono quam darem matri meae.
De. ne duas neu te advexisse dixeris. Ch. di me adiuvant.
De. labefacto paullatim. verum quod praeterii dicere,
neque illa matrem satis honeste tuam sequi poterit comes
neque sinam. Ch. qui vero? De. quia illa forma matrem familias
flagitium sit sei sequatur ; quando incedat per vias,

contemplent, conspiciant omnes, nutent, nictent, sibilent,
vellicent, vocent, molesti sint ; occentent ostium :
impleantur elegeorum meae fores carbonibus.
atque, ut nunc sunt maledicentes homines, uxori meae
mihique obiectent lenocinium facere. nam quid eost opus?
Ch. hercle qui tu recte dicis et tibi hoc adsentior.
sed quid illá nunc fiet? De. recte. ego emero matri tuae
ancillam viraginem aliquam non malam, forma mala,
ut matrem addecet familias, aut Syram aut Aegyptiam :
ea molet, coquet, conficiet pensum, pinsetur flagro,
neque propter eam quicquam eveniet nostris foribus flagiti.
Ch. quid si igitur reddatur illi unde empta est? De. minime gentium.
Ch. dixit se redhibere si non placeat. De. nihil istoc opust :
litigari nolo ego usquam, tuam autem accusari fidem ;
multo edepol, si quid faciendumst, facere damni mavolo
quam opprobramentum aut flagitium muliebre ecferri domo.
me tibi illam posse opinor luculente vendere.
Ch. dum quidem hercle ne minoris vendas quám ego emi, pater.
De. tace modo : senex est quidam qui illam mandavit mihi
ut emerem—ad istanc faciem. Ch. át mihi quidam adulescens, pater,
mandavit ad illam faciem, íta ut illa est, emerem sibi.
De. viginti minis opinor posse me illam vendere.
Ch. at ego si velim, iam dantur septem et viginti minae.
De. at ego—Ch. quin ego, inquam—De. ah, nescis quid dicturus sum, tace.
tris minas accudere etiam possum, ut triginta sient.
Ch. quo vortisti? De. ad illum quí emit. Ch. ubinamst is homo gentium?
De. eccillum video. iubet quinque me addere etiam nunc minas.

CH. hercle illunc di infelicent, quisquis est. DE. ibidem mihi
etiam nunc adnutat addam sex minas. CH. septem mihi.
DE. numquam edepol me vincet hodie. CH. commodis poscit, pater.
DE. nequiquam poscit : ego habebo. CH. at illic pollicitust prior.
DE. nihili facio. CH. quinquaginta poscit. DE. non centum datur.
potine ut ne licitere advorsum mei animi sententiam?
maxumam hercle habebis praedam : ita ille est, quoí emitur, senex ;
sanus non est ex amore illius. quod posces feres.
CH. certe edepol adulescens ille, quoí ego emo, ecflictim perit
eius amore. DE. multo hercle ille magi' senex, si tu scias.
CH. numquam edepol fuit neque fiet ille senex insanior
ex amore quam ille adulescens quoí ego do hanc operam, pater.
DE. quiesce, inquam. istanc rém ego recte videro. CH. quid ais? DE. quid est?
CH. non ego illám mancupio accepi. DE. sed ille illam accipiet. sine.
CH. non potes tu lege vendere illam. DE. ego aliquid videro.

Plautus, *Mercator*, Act II, sc. 3, vv. 1–112.

6. ‘*Father and son*’

SIMO SOSIA

SI. Ego póstquam te emi, a párvolo ut sempér tibi
apúd me iusta et clémens fuerit sérvitus
scis. féci ex servo ut ésses libertús mihi,
proptérea quod servíbas liberáliter :
quod hábui summum prétium persolví tibi.

So. in mémoria habeo. Si. haud múto factum. So. gaúdeo,
si tíbi quid feci aut fácio quod placeát, Simo,
et id grátum fuisse advórsum te habeo grátiam.
sed hoc míhi molestumst ; nam ístaec commemorátio
quasi éxprobratióst inmemori bénefici.
quin tu úno verbo díc quid est quod mé velis?
Si. ita fáciam. hoc primum in hác re praedicó tibi :
quas crédis esse has nón sunt verae núptiae.
So. quor símulas igitur? Si. rem ómnem a principio aúdies :
eo pácto et gnati vítam et consiliúm meum
cognósces et quid fácere in hac re té velim.
nam is póstquam excessit éx ephebis, Sosia, et
liberius vivendi fuit potestas, (nam ántea
qui scíre posses aút ingenium nóscere,
dum aetás metus magíster prohibebánt? So. itast.)
Si. quod plérique omnes fáciunt adulescéntuli,
ut ánimum ad aliquod stúdium adiungant, aút equos
alere aút canes ad vénandum aut ad phílosophos,
horum ílle nil egrégie praeter cétera
studébat, et tamen ómnia haec medíocriter.
gaudébam. So. non iniúria ; nam id árbitror
adpríme in vita esse útile, ut ne quíd nimis.
Si. sic víta erat : facile ómnis perferre ác pati ;
cum quíbus erat quomque úna eis sese dédere ;
eórum studiis óbsequi, adversus nemini,
numquam praeponens se illis : ita ut facíllume
sine invídia laudem invénias et amicós pares.
So. sapiénter vitam instítuit ; namque hoc témpore
obséquium amicos, véritas odiúm parit.
Si. intérea mulier quaédam abhinc triénnium
ex Ándro commigrávit huc vicíniam,
inópia et cognatórum neclegéntia

coácta, egregia fórma atque aetate íntegra.
So. ei, véreor ne quid Ándria adportét mali !
Si. primo haéc pudice vítam parce ac dúriter
agébat, lana ac téla victum quaéritans ;
sed póstquam amans accéssit pretium póllicens
unús et item alter, íta ut ingeniumst ómnium
hominum áb labore próclive ad lubídinem,
accépit condiciónem, dein quaestum óccipit.
qui tum íllam amabant fórte, ita ut fit, fílium
perdúxere illuc, sécum ut una essét, meum.
egomét continuo mécum ' certe cáptus est :
habet.' óbservabam máne illorum sérvolos
veniéntis aut abeúntis : rogitabam ' heús puer,
dic sódes, quis heri Chrýsidem habuit ? ' nam Ándriae
illi íd erat nomen. So. téneo. Si. Phaedrum aut Clíniam
dicébant aut Nicératum ; hi tres túm simul
amábant. ' eho, quid Pámphilus ? ' " quid ? sýmbolam
dedít, cenavit." gaúdebam. item alió die
quaerébam : comperíbam nil ad Pámphilum
quicquam áttinere. enim véro spectatúm satis
putábam et magnum exémplum continéntiae ;
nam quí cum ingeniis cónflictatur eíus modi
neque cómmovetur ánimus in ea ré tamen,
scias pósse habere iam ípsum suae vitaé modum.
quom id míhi placebat tum úno ore omnes ómnia
bona dícere et laudáre fortunás meas,
qui gnátum haberem táli ingenio praéditum.
quid vérbis opus est ? hác fama inpulsús Chremes
ultro ád me venit, únicam gnatám suam
cum dóte summa fílio uxorem út daret.
placuít : despondi. hic núptiis dictúst dies.
So. quid ígitur obstat quór non fiant ? Si. aúdies.
fere ín diebus paúcis quibus haec ácta sunt

Chrysís vicina haec móritur. So. o factúm bene !
beásti ; ei metui a Chrýside. Si. ibi tum fílius
cum illís qui amarant Chrýsidem una aderát frequens ;
curábat una fúnus ; tristis ínterim,
non númquam conlacrumábat. placuit tum íd mihi.
sic cógitabam ' hic párvae consuetúdinis
causa húius mortem tám fert familiáriter :
quid si ípse amasset ? quíd hic mihi faciét patri ? '
haec égo putabam esse ómnia humani íngeni
mansuétique animi offícia. quid multís moror ?
egomét quoque eius caúsa in funus pródeo,
nil étiam suspicáns mali. So. hem, quid id ést ? Si. scies.
ecfértur ; imus. ínterea inter múlieres
quae ibi áderant forte unam áspicio adulescéntulam,
foımá So. bona fortásse. Si. et voltu, Sósia,
adeó modesto, adeó venusto, ut níl supra.
quae cúm mihi lamentári praeter céteras
visást et quia erat fórma praeter céteras
honésta ac liberáli, accedo ad pédisequas,
quae sít rogo : sorórem esse aiunt Chrýsidis.
percússit ilico ánimum. attat hoc íllud est,
hinc íllae lacrumae, haec íllast misericórdia.
So. quam tímeo quorsum evádas ! Si. funus ínterim
procédit ; sequimur ; ád sepulcrum vénimus ;
in ígnem inpositast ; flétur. interea haéc soror
quam díxi ad flammam accéssit inprudéntius,
satis cúm periclo. ibi tum éxanimatus Pámphilus
bene díssimulatum amórem et celatum índicat :
adcúrrit ; mediam múlierem compléctitur :
' mea Glýcerium ' inquit ' quíd agis ? quor te is pérditum ? '
tum illa, út consuetum fácile amorem cérneres,
reiécit se in eum fléns quam familiáriter !
So. quid aîs ? Si. redeo inde irátus atque aegré ferens ;

nec sátis ad obiurgándum causae. díceret
'quid féci? quid commérui aut peccaví, pater?
quae sése in ignem inícere voluit, próhibui,
servávi.' honesta orátiost. So. recté putas;
nam si íllum obiurges vítae qui auxiliúm tulit,
quid fácias illi déderit qui damnum aút malum?

Terence, *Andria*, Act I, sc. 1, vv. 8–16.

7. *Caelius to Cicero*

vi. 1 NON dubito quin perlatum ad te sit Appium a Dolabella reum factum sane quam non ea qua existimaveram invidia; neque enim stulte Appius, qui, simul atque Dolabella accessit ad tribunal, introierat in urbem triumphique postulationem abiecerat; quo facto rettudit sermones paratiorque visus est quam speraverat accusator. Is nunc in te maximam spem habet. Scio tibi eum non esse odio; quam velis eum obligare in tua manu est. Cum quo *si* simultas tibi non fuisset, liberius tibi de tota re esset; nunc si ad illam summam veritatem legitimum ius exegeris, cavendum tibi erit ne parum simpliciter et candide posuisse inimicitias videaris. In hanc partem porro tutum tibi erit si quid volueris gratificari; nemo enim necessitudine et amicitia te deterritum ab officio dicet.

Illud mihi occurrit, quod inter postulationem et nominis
2 delationem uxor a Dolabella discessit. Quid mihi discedens mandaris memini; quid ego tibi scripserim te non arbitror oblitum. Non est iam tempus plura narrandi; unum illud monere te possum, si res tibi non displicebit, tamen hoc tempore nihil de tua voluntate ostendas et exspectes quem ad modum exeat ex hac causa. Denique invidiosum tibi sit, si emanarit; porro *si* significatio ulla inter-

cesserit, clarius, quam deceat aut expediat, fiat. Neque ille tacere eam rem poterit, quae suae spei tam opportuna acciderit quaeque in negotio conficiendo tanto inlustrior erit, cum praesertim is sit qui, si perniciosum sciret esse loqui de hac re, vix tamen se contineret.

Pompeius dicitur valde pro Appio laborare, ut etiam 3
putent alterum utrum de filiis ad te missurum. Hic nos omnes absolvimus, et hercules consaepta omnia foeda et inhonesta sunt. Consules autem habemus summa diligentia; adhuc s. c. nisi de feriis Latinis nullum facere potuerunt. Curioni nostro tribunatus conglaciat. Sed dici 4
non potest quo modo hic omnia iaceant. Nisi ego cum tabernariis et aquariis pugnarem, veternus civitatem occupasset. Si Parthi vos nihil calficiunt, nos *non* nihil frigore rigescimus. Tamen, quoquo modo potuit, sine Parthis Bibulus in Amano nescio quid cohorticularum amisit. Hoc sic nuntiatum est.

Quod tibi supra scripsi Curionem valde frigere, iam calet; 5
nam ferventissime concerpitur. Levissime enim, quia de intercalando non obtinuerat, transfugit ad populum et pro Caesare loqui coepit legemque viariam non dissimilem agrariae Rulli et alumentariam, quae iubet aedilis metiri, iactavit. Hoc nondum fecerat, cum priorem partem epistulae scripsi. Amabo te, si quid, quod opus fuerit Appio, facies, ponito me in gratia. De Dolabella integrum tibi reserves suadeo. Et huic rei de qua loquor et dignitati tuae aequitatisque opinioni hoc ita facere expedit. Turpe tibi erit pantheras Graecas me non habere.

Ep. ad Familiares, VIII. vi.

8. *Cicero to Atticus*

ii. 1 BRVNDISIVM venimus VII Kalend. Decembr. usi tua felicitate navigandi ; ita belle nobis

flavit ab Epiro lenissimus Onchesmites.

Hunc *σπουδειάζοντα* si cui voles *τῶν νεωτέρων* pro tuo ven-
2 dito. Valetudo tua me valde conturbat ; significant enim tuae litterae te prorsus laborare. Ego autem, cum sciam quam sis fortis, vehementius esse quiddam suspicor quod te cogat cedere et prope modum infringat. Etsi alteram quartanam Pamphilus tuus mihi dixit decessisse et alteram leviorem accedere. Terentia vero, quae quidem eodem tempore ad portam Brundisinam venit quo ego in portum mihique obvia in foro fuit, L. Pontium sibi in Trebulano dixisse narrabat etiam eam decessisse. Quod si ita est, *est* quod maxime me hercule opto idque spero tua prudentia et temperantia te consecutum.

3 Venio ad epistulas tuas ; quas ego sescentas uno tempore accepi, aliam alia iucundiorem, quae quidem erant tua manu. Nam Alexidis manum amabam quod tam prope accedebat ad similitudinem tuae, litteras non amabam quod indicabant te non valere. Cuius quoniam mentio facta est, Tironem Patris aegrum reliqui, adulescentem, ut nosti (et adde, si quid vis), probum. Nihil vidi melius. Itaque careo aegre et, quamquam videbatur se non graviter habere, tamen sum sollicitus maximamque spem habeo in M'. Curi diligentia de qua ad me scripsit Tiro et multi nuntiarunt. Curius autem ipse sensit quam tu velles se a me diligi et eo sum admodum delectatus. Et me hercule est quam facile diligas *αὐτόχθων* in homine urbanitas. Eius testamentum deporto trium Ciceronum signis obsignatum cohortisque praetoriae. Fecit palam te ex libella, me ex terruncio. In Actio Cor-

cyrae Alexio me opipare muneratus est. Q. Ciceroni obsisti
non potuit quo minus Thyamim videret. Filiola tua te 4
delectari laetor et probari tibi *φυσικὴν* esse *τὴν πρὸς τὰ τέκνα.*
Etenim si haec non est, nulla potest homini esse ad homi-
nem naturae adiunctio ; qua sublata vitae societas tollitur.
'Bene eveniat !' inquit Carneades spurce sed tamen pru-
dentius quam Lucius noster et Patron qui, cum omnia ad
se referant, *numquam* quicquam alterius causa fieri putent
et, cum ea re bonum virum oportere esse dicant ne malum
habeat, non quo id natura rectum sit, non intellegant se de
callido homine loqui non de bono viro. Sed haec, opinor,
sunt in iis libris quos tu laudando animos mihi addidisti.

Redeo ad rem. Quo modo exspectabam epistulam quam 5
Philoxeno dedisses ! Scripseras enim in ea esse de ser-
mone Pompei Neapolitano. Eam mihi Patron Brundisi
reddidit ; Corcyrae, ut opinor, acceperat. Nihil potuit esse
iucundius. Erat enim de re publica, de opinione quam is
vir haberet integritatis meae, de benevolentia quam ostendit
eo sermone quem habuit de triumpho. Sed tamen hoc
iucundissimum quod intellexi te ad eum venisse ut eius
animum erga me perspiceres. Hoc mihi, inquam, accidit
iucundissimum. De triumpho autem nulla me cupiditas 6
umquam tenuit ante Bibuli impudentissimas litteras quas
amplissime supplicatio consecuta est. A quo si ea gesta
essent quae scripsit, gauderem et honori faverem ; nunc
illum qui pedem porta quoad hostis cis Euphratem fuit
non extulerit honore augeri, me in cuius exercitu spem
illius exercitus habuit idem non adsequi dedecus est
nostrum, nostrum, inquam, te coniungens. Itaque omnia
experiar et, ut spero, adsequar. Quod si tu valeres, iam
mihi quaedam explorata essent ; sed, ut spero, valebis.

De rauduscülo Numeriano multum te amo. Hortensius 7
quid egerit aveo scire, Cato quid agat ; qui quidem in me

turpiter fuit malevolus. Dedit integritatis, iustitiae, clementiae, fidei mihi testimonium quod non quaerebam ; quod postulabam, id negavit. Itaque Caesar iis litteris quibus mihi gratulatur et omnia pollicetur quo modo exsultat Catonis in me ingratissimi iniuria ! At hic idem Bibulo dierum xx. Ignosce mihi ; non possum haec ferre nec feram.

8 Cupio ad omnis tuas epistulas, sed nihil necesse est ; iam enim te videbo. Illud tamen de Chrysippo—nam de altero illo minus sum admiratus, operario homine ; sed tamen ne illo quidem quicquam improbius. Chrysippum vero, quem ego propter litterularum nescio quid libenter vidi, in honore habui, discedere a puero insciente me ! Mitto alia quae audio multa, mitto furta ; fugam non fero qua mihi nihil visum est sceleratius. Itaque usurpavi vetus illud Drusi, ut ferunt, praetoris in eo qui eadem liber non iuraret, me istos liberos non addixisse, praesertim cum adesset nemo a quo recte vindicarentur. Id tu, ut videbitur, ita accipies ; ego tibi adsentiar.

Vni tuae disertissimae epistulae non rescripsi in qua est de periculis rei publicae. Quid rescriberem ? valde eram perturbatus. Sed ut nihil magno opere metuam Parthi faciunt qui repente Bibulum semivivum reliquerunt.

Cicero, *ad Atticum*, VII. ii.

9. *Encounter on the Appian Road*

IBAM forte via Sacra, sicut meus est mos,
nescio quid meditans nugarum, totus in illis.
accurrit quidam notus mihi nomine tantum,
arreptaque manu 'quid agis, dulcissime rerum ?'
'suaviter, ut nunc est,' inquam, 'et cupio omnia quae vis.'
cum adsectaretur, 'num quid vis ?' occupo. at ille

‘ noris nos ’ inquit ; ‘ docti sumus.’ hic ego ‘ pluris
hoc ’ inquam ‘ mihi eris.’ misere discedere quaerens,
ire modo ocius, interdum consistere, in aurem
dicere nescio quid puero, cum sudor ad imos
manaret talos. ‘ o te, Bolane, cerebri
felicem ! ’ aiebam tacitus, cum quidlibet ille
garriret, vicos, urbem laudaret. ut illi
nil respondebam, ‘ misere cupis ’ inquit ‘ abire ;
iamdudum video : sed nil agis ; usque tenebo ;
persequar hinc quo nunc iter est tibi.’ ‘ nil opus est te
circumagi : quendam volo visere non tibi notum :
trans Tiberim longe cubat is, prope Caesaris hortos.’
‘ nil habeo quod agam et non sum piger : usque sequar te.’
demitto auriculas, ut iniquae mentis asellus,
cum gravius dorso subiit onus. incipit ille :
‘ si bene me novi non Viscum pluris amicum,
non Varium facies : nam quis me scribere pluris
aut citius possit versus? quis membra movere
mollius? invideat quod et Hermogenes ego canto.’
interpellandi locus hic erat : ‘ est tibi mater,
cognati, quis te salvo est opus? ’ ‘ haud mihi quisquam :
omnis composui.’ ‘ felices ! nunc ego resto.
confice ; namque instat fatum mihi triste, Sabella
quod puero cecinit divina mota anus urna :
hunc neque dira venena nec hosticus auferet ensis,
nec laterum dolor aut tussis, nec tarda podagra ;
garrulus hunc quando consumet cumque : loquaces,
si sapiat, vitet, simul atque adoleverit aetas.’
ventum erat ad Vestae, quarta iam parte diei
praeterita, et casu tunc respondere vadato
debebat ; quod ni fecisset, perdere litem.
‘ si me amas ’ inquit ‘ paulum hic ades.’ ‘ inteream si
aut valeo stare aut novi civilia iura ;

et propero quo scis.' ' dubius sum quid faciam ' inquit,
' tene relinquam an rem.' ' me, sodes.' ' non faciam ' ille,
et praecedere coepit. ego, ut contendere durum est
cum victore, sequor. ' Maecenas quomodo tecum ? '
hinc repetit : ' paucorum hominum et mentis bene sanae ;
nemo dexterius fortuna est usus. haberes
magnum adiutorem, posset qui ferre secundas,
hunc hominem velles si tradere : dispeream ni
summosses omnis.' ' non isto vivimus illic
quo tu rere modo ; domus hac nec purior ulla est
nec magis his aliena malis ; nil mi officit ' inquam
' ditior hic aut est quia doctior ; est locus uni
cuique suus.' ' magnum narras, vix credibile.' ' atqui
sic habet.' ' accendis, quare cupiam magis illi
proximus esse.' ' velis tantummodo, quae tua virtus,
expugnabis ; et est qui vinci possit, eoque
difficilis aditus primos habet.' ' haud mihi deero :
muneribus servos corrumpam ; non, hodie si
exclusus fuero, desistam ; tempora quaeram ;
occurram in triviis ; deducam. nil sine magno
vita labore dedit mortalibus.' haec dum agit, ecce
Fuscus Aristius occurrit, mihi carus et illum
qui pulchre nosset. consistimus. ' unde venis ? ' et
' quo tendis ? ' rogat et respondet. vellere coepi,
et prensare manu lentissima bracchia, nutans,
distorquens oculos, ut me eriperet. male salsus
ridens dissimulare : meum iecur urere bilis.
' certe nescio quid secreto velle loqui te
aiebas mecum.' ' memini bene, sed meliore
tempore dicam : hodie tricesima sabbata : vin tu
curtis Iudaeis oppedere ? ' ' nulla mihi ' inquam
' religio est.' ' at mi : sum paulo infirmior, unus
multorum : ignosces : alias loquar.' huncine solem

tam nigrum surrexe mihi ! fugit improbus ac me
sub cultro linquit. casu venit obvius illi
adversarius et ‘ quo tu turpissime ? ’ magna
inclamat voce, et ‘ licet antestari ? ’ ego vero
oppono auriculam. rapit in ius : clamor utrimque :
undique concursus. sic me servavit Apollo.

Horace, *Satires*, I. 9.

10. ‘*Hard times*’

NARRATIS quod nec ad caelum nec ad terram pertinet, 44
cum interim nemo curat, quid annona mordet. Non 2
mehercules hodie buccam panis invenire potui. Et quomodo
siccitas perseverat. Iam annum esuritio fuit. Aediles male 3
eveniat, qui cum pistoribus colludunt ‘ serva me, servabo
te ’. Itaque populus minutus laborat ; nam isti maiores
maxillae semper Saturnalia agunt. O si haberemus illos 4
leones, quos ego hic inveni, cum primum ex Asia veni. Illud
erat vivere. Simila si siligine inferior esset, larvas sic istos 5
percolopabant, ut illis Iupiter iratus esset. Sed memini 6
Safinium : tunc habitabat ad arcum veterem, me puero,
piper, non homo. Is quacunque ibat, terram adurebat. 7
Sed rectus, sed certus, amicus amico, cum quo audacter
posses in tenebris micare. In curia autem quomodo 8
singulos pilabat, nec schemas loquebatur sed derectum.
Cum ageret porro in foro, sic illius vox crescebat tan- 9
quam tuba. Nec sudavit unquam nec expuit, puto eum
nescio quid Asiadis habuisse. Et quam benignus resalutare, 10
nomina omnium reddere, tanquam unus de nobis. Itaque
illo tempore annona pro luto erat. Asse panem quem 11
emisses, non potuisses cum altero devorare. Nunc oculum
bublum vidi maiorem. Heu heu, quotidie peius. Haec 12
colonia retroversus crescit tanquam coda vituli. Sed quare 13

nos habemus aedilem trium cauniarum, qui sibi mavult
assem quam vitam nostram ? Itaque domi gaudet, plus in
die nummorum accipit, quam alter patrimonium habet.
14 Iam scio, unde acceperit denarios mille aureos. Sed si nos
nervos haberemus, non tantum sibi placeret. Nunc populus
15 est domi leones, foras vulpes. Quod ad me attinet, iam
pannos meos comedi, et si perseverat haec annona, casulas
16 meas vendam. Quid enim futurum est, si nec dii nec
homines huius coloniae miserentur? Ita meos fruniscar, ut
17 ego puto omnia illa a diibus fieri. Nemo enim caelum
caelum putat, nemo ieiunium servat, nemo Iovem pili facit,
18 sed omnes opertis oculis bona sua computant. Antea
stolatae ibant nudis pedibus in clivum, passis capillis,
mentibus puris, et Iovem aquam exorabant. Itaque statim
urceatim plovebat : aut tunc aut nunquam : et omnes
redibant udi tanquam mures. Itaque dii pedes lanatos
habent, quia nos religiosi non sumus. Agri iacent.

Petronius, *Cena Trimalchionis*, ch. 44.

C

11. *Preface to Roman History*

FACTVRVSNE operae pretium sim si a primordio urbis
res populi Romani perscripserim nec satis scio nec, si
2 sciam, dicere ausim, quippe qui cum veterem tum volgatam
esse rem videam, dum novi semper scriptores aut in rebus
certius aliquid allaturos se aut scribendi arte rudem vetu-
3 statem superaturos credunt. Vtcumque erit, iuvabit tamen
rerum gestarum memoriae principis terrarum populi pro
virili parte et ipsum consuluisse ; et si in tanta scriptorum
turba mea fama in obscuro sit, nobilitate ac magnitudine
4 eorum me qui nomini officient meo consoler. Res est praeterea

et immensi operis, ut quae supra septingentesimum annum
repetatur et quae ab exiguis profecta initiis eo creverit ut
iam magnitudine laboret sua ; et legentium plerisque haud
dubito quin primae origines proximaque originibus minus
praebitura voluptatis sint, festinantibus ad haec nova quibus
iam pridem praevalentis populi vires se ipsae conficiunt :
ego contra hoc quoque laboris praemium petam, ut me 5
a conspectu malorum quae nostra tot per annos vidit aetas,
tantisper certe dum prisca illa tota mente repeto, avertam,
omnis expers curae quae scribentis animum, etsi non flectere
a vero, sollicitum tamen efficere posset.

Quae ante conditam condendamve urbem poeticis magis 6
decora fabulis quam incorruptis rerum gestarum monumentis
traduntur, ea nec adfirmare nec refellere in animo est.
Datur haec venia antiquitati ut miscendo humana divinis 7
primordia urbium augustiora faciat ; et si cui populo licere
oportet consecrare origines suas et ad deos referre auctores,
ea belli gloria est populo Romano ut cum suum conditorisque
sui parentem Martem potissimum ferat, tam et hoc gentes
humanae patiantur aequo animo quam imperium patiuntur.
Sed haec et his similia utcumque animadversa aut existimata 8
erunt haud in magno equidem ponam discrimine ; ad illa 9
mihi pro se quisque acriter intendat animum, quae vita,
qui mores fuerint, per quos viros quibusque artibus domi
militiaeque et partum et auctum imperium sit ; labente
deinde paulatim disciplina velut desidentes primo mores
sequatur animo, deinde ut magis magisque lapsi sint, tum
ire coeperint praecipites, donec ad haec tempora quibus
nec vitia nostra nec remedia pati possumus perventum est.
Hoc illud est praecipue in cognitione rerum salubre ac 10
frugiferum, omnis te exempli documenta in inlustri posita
monumento intueri ; inde tibi tuaeque rei publicae quod
imitere capias, inde foedum inceptu foedum exitu quod

11 vites. Ceterum aut me amor negotii suscepti fallit, aut
nulla unquam res publica nec maior nec sanctior nec bonis
exemplis ditior fuit, nec in quam civitatem tam serae
avaritia luxuriaque immigraverint, nec ubi tantus ac tam
12 diu paupertati ac parsimoniae honos fuerit. Adeo quanto
rerum minus, tanto minus cupiditatis erat : nuper divitiae
avaritiam et abundantes voluptates desiderium per luxum
atque libidinem pereundi perdendique omnia invexere. Sed
querellae, ne tum quidem gratae futurae cum forsitan
necessariae erunt, ab initio certe tantae ordiendae rei absint :
13 cum bonis potius ominibus votisque et precationibus deorum
dearumque, si, ut poetis, nobis quoque mos esset, libentius
inciperemus, ut orsis tantum operis successus prosperos
darent.

Livy, Preface.

12. *State of Society*

(*a*)

10 SED ubi labore atque iustitia res publica crevit, reges
magni bello domiti, nationes ferae et populi ingentes
vi subacti, Carthago aemula imperi Romani ab stirpe interiit,
cuncta maria terraeque patebant : saevire fortuna ac miscere
2 omnia coepit. Qui labores, pericula, dubias atque asperas
res facile toleraverant, eis otium divitiae, optanda alias, oneri
3 miseriaeque fuere. Igitur primo pecuniae, deinde imperi
cupido crevit ; ea quasi materies omnium malorum fuere.
4 Namque avaritia fidem probitatem ceterasque artis bonas
subvortit ; pro his superbiam crudelitatem, deos neglegere,
5 omnia venalia habere edocuit. Ambitio multos mortalis
falsos fieri subegit, aliud clausum in pectore aliud in lingua
promptum habere, amicitias inimicitiasque non ex re sed
ex commodo aestumare magisque voltum quam ingenium
6 bonum habere. Haec primo paulatim crescere, interdum

vindicari ; post ubi contagio quasi pestilentia invasit, civitas
inmutata, imperium ex iustissumo atque optumo crudele
intolerandumque factum.

Sed primo magis ambitio quam avaritia animos hominum 11
exercebat, quod tamen vitium propius virtutem erat. Nam 2
gloriam honorem imperium bonus et ignavus aeque sibi
exoptant ; sed ille vera via nititur, huic quia bonae artes
desunt, dolis atque fallaciis contendit. Avaritia pecuniae 3
studium habet, quam nemo sapiens concupivit ; ea quasi
venenis malis inbuta corpus animumque virilem effeminat,
semper infinita insatiabilis est, neque copia neque inopia
minuitur. Sed postquam L. Sulla armis recepta re publica 4
bonis initiis malos eventus habuit, rapere omnes, trahere,
domum alius alius agros cupere, neque modum neque
modestiam victores habere, foeda crudeliaque in civis
facinora facere. Huc adcedebat quod L. Sulla exercitum, 5
quem in Asia ductaverat, quo sibi fidum faceret, contra
morem maiorum luxuriose nimisque liberaliter habuerat.
Loca amoena, voluptaria facile in otio ferocis militum animos
molliverant. Ibi primum insuevit exercitus populi Romani 6
amare potare, signa tabulas pictas vasa caelata mirari, ea
privatim et publice rapere, delubra spoliare, sacra profanaque
omnia polluere. Igitur ei milites, postquam victoriam adepti 7
sunt, nihil reliqui victis fecere. Quippe secundae res
sapientium animos fatigant, nedum illi conruptis moribus
victoriae temperarent.

Postquam divitiae honori esse coepere et eas gloria 12
imperium potentia sequebatur, hebescere virtus, paupertas
probro haberi, innocentia pro malivolentia duci coepit.
Igitur ex divitiis iuventutem luxuria atque avaritia cum 2
superbia invasere ; rapere, consumere, sua parvi pendere,
aliena cupere, pudorem pudicitiam, divina atque humana
promiscua, nihil pensi neque moderati habere. Operae 3

pretium est, cum domos atque villas cognoveris in urbium modum exaedificatas, visere templa deorum, quae nostri
4 maiores, religiosissumi mortales, fecere. Verum illi delubra deorum pietate, domos suas gloria decorabant, neque victis
5 quicquam praeter iniuriae licentiam eripiebant. At hi contra ignavissumi homines per summum scelus omnia ea sociis adimere, quae fortissumi viri victores reliquerant; proinde quasi iniuriam facere id demum esset imperio uti.

Sallust, *Catiline*, ch. 10–12.

(*b*)

2 OPVS adgredior opimum casibus, atrox proeliis, discors seditionibus, ipsa etiam pace saevum. Quattuor principes ferro interempti: trina bella civilia, plura externa ac plerumque permixta: prosperae in Oriente, adversae in Occidente res: turbatum Illyricum, Galliae nutantes, perdomita Britannia et statim omissa: coortae in nos Sarmatarum ac Sueborum gentes, nobilitatus cladibus mutuis Dacus, mota prope etiam Parthorum arma falsi Neronis ludibrio. Iam vero Italia novis cladibus vel post longam saeculorum seriem repetitis adflicta. Haustae aut obrutae urbes, fecundissima Campaniae ora; et urbs incendiis vastata, consumptis antiquissimis delubris, ipso Capitolio civium manibus incenso. Pollutae caerimoniae, magna adulteria: plenum exiliis mare, infecti caedibus scopuli. Atrocius in urbe saevitum: nobilitas, opes, omissi gestique honores pro crimine, et ob virtutes certissimum exitium. Nec minus praemia delatorum invisa quam scelera, cum alii sacerdotia et consulatus ut spolia adepti, procurationes alii et interiorem potentiam, agerent verterent cuncta odio et terrore. Corrupti in dominos servi, in patronos liberti; et quibus deerat inimicus per amicos oppressi. Non tamen adeo

virtutum sterile saeculum ut non et bona exempla prodiderit. Comitatae profugos liberos matres, secutae maritos in exilia coniuges: propinqui audentes, constantes generi, contumax etiam adversus tormenta servorum fides; supremae clarorum virorum necessitates fortiter toleratae et laudatis antiquorum mortibus pares exitus. Praeter multiplicis rerum humanarum casus caelo terraque prodigia et fulminum monitus et futurorum praesagia, laeta tristia, ambigua manifesta; nec enim umquam atrocioribus populi Romani cladibus magisve iustis indiciis adprobatum est non esse curae deis securitatem nostram, esse ultionem.

Tacitus, *Histories*, I, ch. 2, 3.

13. *Roman methods*

(*a*)

CVM vero de imperio decertatur belloque quaeritur **12** 38
gloria, causas omnino subesse tamen oportet easdem quas dixi paulo ante iustas causas esse bellorum. Sed ea bella, quibus imperii proposita gloria est, minus acerbe gerenda sunt. Vt enim cum civi aliter contendimus, si est inimicus, aliter, si competitor (cum altero certamen honoris et dignitatis est, cum altero capitis et famae), sic cum Celtiberis, cum Cimbris bellum ut cum inimicis gerebatur, uter esset, non uter imperaret, cum Latinis, Sabinis, Samnitibus, Poenis, Pyrrho de imperio dimicabatur. Poeni foedifragi, crudelis Hannibal, reliqui iustiores. Pyrrhi quidem de captivis reddendis illa praeclara:

nec mi aurum posco nec mi pretium dederitis,
nec cauponantes bellum, sed belligerantes
ferro, non auro vitam cernamus utrique.
vosne velit an me regnare era, quidve ferat Fors,
virtute experiamur. et hoc simul accipe dictum:

quorum virtuti belli fortuna pepercit,
eorundem libertati me parcere certum est.
dono, ducite, doque volentibus cum magnis dis.

Regalis sane et digna Aeacidarum genere sententia.

Cicero, *De Officiis*, I. 12. 38.

(*b*)

CAELO tonantem credidimus Iovem
regnare : praesens divus habebitur
Augustus adiectis Britannis
imperio gravibusque Persis.

milesne Crassi coniuge barbara
turpis maritus vixit et hostium—
pro curia inversique mores !—
consenuit socerorum in armis

sub rege Medo Marsus et Apulus,
anciliorum et nominis et togae
oblitus aeternaeque Vestae,
incolumi Iove et urbe Roma?

hoc caverat mens provida Reguli
dissentientis condicionibus
foedis et exemplo trahentis
perniciem veniens in aevum,

si non periret immiserabilis
captiva pubes. 'signa ego Punicis
adfixa delubris et arma
militibus sine caede' dixit

'derepta vidi ; vidi ego civium
retorta tergo bracchia libero
portasque non clausas et arva
Marte coli populata nostro.

auro repensus scilicet acrior
miles redibit. flagitio additis
damnum : neque amissos colores
lana refert medicata fuco,

nec vera virtus, cum semel excidit,
curat reponi deterioribus.
si pugnat extricata densis
cerva plagis, erit ille fortis

qui perfidis se credidit hostibus,
et Marte Poenos proteret altero,
qui lora restrictis lacertis
sensit iners timuitque mortem.

hic, unde vitam sumeret inscius,
pacem duello miscuit. o pudor !
o magna Carthago, probrosis
altior Italiae ruinis ! '

fertur pudicae coniugis osculum
parvosque natos ut capitis minor
ab se removisse et virilem,
torvus humi posuisse vultum,

donec labantis consilio patres
firmaret auctor numquam alias dato,
interque maerentis amicos
egregius properaret exsul.

atqui sciebat quae sibi barbarus
tortor pararet ; non aliter tamen
dimovit obstantis propinquos
et populum reditus morantem

quam si clientum longa negotia
diiudicata lite relinqueret,
tendens Venafranos in agros
aut Lacedaemonium Tarentum.

Horace, *Odes*, III. 5.

14. *A colloquy*

43 PLANITIES erat magna et in ea tumulus terrenus satis
grandis. Hic locus aequo fere spatio ab castris Ariovisti
2 et Caesaris aberat. Eo, ut erat dictum, ad colloquium
venerunt. Legionem Caesar quam equis vexerat passibus
ducentis ab eo tumulo constituit. Item equites Ariovisti
3 pari intervallo constiterunt. Ariovistus ex equis ut collo-
querentur et praeter se denos ut ad colloquium adducerent
4 postulavit. Vbi eo ventum est, Caesar initio orationis sua
senatusque in eum beneficia commemoravit, quod rex
appellatus esset a senatu, quod amicus, quod munera
amplissime missa ; quam rem et paucis contigisse et pro
5 magnis hominum officiis consuesse tribui docebat. Illum,
cum neque aditum neque causam postulandi iustam haberet,
beneficio ac liberalitate sua ac senatus ea praemia con-
6 secutum. Docebat etiam quam veteres quamque iustae
7 causae necessitudinis ipsis cum Aeduis intercederent ; quae
senatus consulta, quotiens quamque honorifica in eos facta
essent ; ut omni tempore totius Galliae principatum Aedui
tenuissent, prius etiam quam nostram amicitiam appetissent.
8 Populi Romani hanc esse consuetudinem, ut socios atque
amicos non modo sui nihil deperdere sed gratia, dignitate,
honore auctiores velit esse : quod vero ad amicitiam populi
9 Romani attulissent, id eis eripi quis pati posset ? Postulavit
deinde eadem quae legatis in mandatis dederat : ne aut
Aeduis aut eorum sociis bellum inferret ; obsides redderet ;
si nullam partem Germanorum domum remittere posset,
at ne quos amplius Rhenum transire pateretur.

44 Ariovistus ad postulata Caesaris pauca respondit, de suis
2 virtutibus multa praedicavit : transisse Rhenum sese non
sua sponte sed rogatum et accersitum a Gallis ; non sine
magna spe magnisque praemiis domum propinquosque

reliquisse ; sedes habere in Gallia ab ipsis concessas, obsides
ipsorum voluntate datos ; stipendium capere iure belli quod
victores victis imponere consuerint. Non sese Gallis sed 3
Gallos sibi bellum intulisse ; omnis Galliae civitates ad se
oppugnandum venisse ac contra se castra habuisse ; eas
omnis copias a se uno proelio pulsas ac superatas esse. Si 4
iterum experiri velint, se iterum paratum esse decertare ;
si pace uti velint, iniquum esse de stipendio recusare quod
sua voluntate ad id tempus pependerint. Amicitiam populi 5
Romani sibi ornamento et praesidio, non detrimento, esse
oportere, idque se ea spe petisse. Si per populum Romanum
stipendium remittatur et dediticii subtrahantur, non minus
libenter sese recusaturum populi Romani amicitiam, quam
appetierit. Quod multitudinem Germanorum in Galliam 6
traducat, id se sui muniendi, non Galliae impugnandae causa
facere : eius rei testimonium esse quod nisi rogatus non
venerit, et quod bellum non intulerit sed defenderit. Se 7
prius in Galliam venisse quam populum Romanum. Num-
quam ante hoc tempus exercitum populi Romani Galliae
provinciae finibus egressum. Quid sibi vellet, cur in suas 8
possessiones veniret? Provinciam suam hanc esse Galliam,
sicut illam nostram. Vt ipsi concedi non oporteret, si in
nostros finis impetum faceret, sic item nos esse iniquos quod
in suo iure se interpellaremus. Quod fratres Aeduos appellatos 9
diceret, non se tam barbarum neque tam imperitum esse
rerum ut non sciret neque bello Allobrogum proximo Aeduos
Romanis auxilium tulisse neque ipsos in eis contentionibus
quas Aedui secum et cum Sequanis habuissent auxilio populi
Romani usos esse. Debere se suspicari simulata Caesarem 10
amicitia, quod exercitum in Gallia habeat, sui opprimendi
causa habere. Qui nisi decedat atque exercitum deducat ex 11
his regionibus, sese illum non pro amico sed hoste habiturum.
Quod si eum interfecerit, multis sese nobilibus principibusque 12

populi Romani gratum esse facturum: id se ab ipsis per
eorum nuntios compertum habere, quorum omnium gratiam
13 atque amicitiam eius morte redimere posset. Quod si
discessisset et liberam possessionem Galliae sibi tradidisset,
magno se illum praemio remuneraturum et quaecumque
bella geri vellet sine ullo eius labore et periculo confecturum.

Caesar, *De bello Gall.* I, ch. 43, 44.

15. *Aristocratic commanders*

85 10 BELLVM me gerere cum Iugurtha iussistis, quam rem
nobilitas aegerrume tulit. Quaeso, reputate cum animis
vostris, num id mutare melius sit, siquem ex illo
globo nobilitatis ad hoc aut aliud tale negotium mittatis,
hominem veteris prosapiae ac multarum imaginum et nullius
stipendi: scilicet ut in tanta re ignarus omnium trepidet
11 festinet sumat aliquem ex populo monitorem offici sui. Ita
plerumque evenit ut quem vos imperare iussistis, is im-
12 peratorem alium quaerat. Atque ego scio, Quirites, qui
postquam consules facti sunt et acta maiorum et Graecorum
militaria praecepta legere coeperint, praeposteri homines:
nam gerere quam fieri tempore posterius, re atque usu prius
13 est. Conparate nunc, Quirites, cum illorum superbia me
hominem novom. Quae illi audire aut legere solent, eorum
partem vidi, alia egomet gessi; quae illi litteris ea ego
14 militando didici. Nunc vos existumate facta an dicta pluris
sint. Contemnunt novitatem meam, ego illorum ignaviam;
15 mihi fortuna, illis probra obiectantur. Quamquam ego
naturam unam et communem omnium existumo, sed
16 fortissumum quemque generosissumum. Ac si iam ex
patribus Albini aut Bestiae quaeri posset, mene an illos ex
se gigni maluerint, quid responsuros creditis, nisi sese
17 liberos quam optumos voluisse? Quodsi iure me despiciunt,

faciant idem maioribus suis, quibus, uti mihi, ex virtute
nobilitas coepit. Invident honori meo: ergo invideant 18
labori innocentiae periculis etiam meis, quoniam per haec
illum cepi. Verum homines conrupti superbia ita aetatem 19
agunt, quasi vostros honores contemnant; ita hos petunt,
quasi honeste vixerint. Ne illi falsi sunt, qui divorsissumas 20
res pariter expectant, ignaviae voluptatem et praemia
virtutis. Atque etiam, cum apud vos aut in senatu verba 21
faciunt, pleraque oratione maiores suos extollunt, eorum
fortia facta memorando clariores sese putant. Quod contra 22
est. Nam quanto vita illorum praeclarior, tanto horum
socordia flagitiosior. Et profecto ita se res habet: maiorum 23
gloria posteris quasi lumen est, neque bona neque mala
eorum in occulto patitur. Huiusce rei ego inopiam fateor, 24
Quirites; verum, id quod multo praeclarius est, meamet
facta mihi dicere licet. Nunc videte quam iniqui sint. Quod 25
ex aliena virtute sibi adrogant, id mihi ex mea non concedunt,
scilicet quia imagines non habeo et quia mihi nova nobilitas
est, quam certe peperisse melius est quam acceptam con-
rupisse.

Sallust, *De bello Jug.* ch. 85, §§ 10–25.

16. *History and Romance*

(*a*)

HIS constitutis rebus, nactus idoneam ad navigandum 23
tempestatem tertia fere vigilia solvit equitesque in
ulteriorem portum progredi et navis conscendere et se sequi
iussit. A quibus cum paulo tardius esset administratum, 2
ipse hora circiter diei quarta cum primis navibus Britanniam
attigit atque ibi in omnibus collibus expositas hostium
copias armatas conspexit. Cuius loci haec erat natura, at- 3
que ita montibus angustis mare continebatur, uti ex
locis superioribus in litus telum adigi posset. Hunc ad 4

egrediendum nequaquam idoneum locum arbitratus, dum
reliquae naves eo convenirent ad horam nonam in ancoris
5 exspectavit. Interim, legatis tribunisque militum convocatis,
et quae ex Voluseno cognosset et quae fieri vellet ostendit;
monuitque, ut rei militaris ratio, maxime ut maritimae res
postularent, ut quae celerem atque instabilem motum
haberent, ad nutum et ad tempus omnes res ab eis admini-
6 strarentur. His dimissis, et ventum et aestum uno tempore
nactus secundum, dato signo et sublatis ancoris, circiter
milia passuum septem ab eo loco progressus aperto ac plano
24 litore navis constituit. At barbari, consilio Romanorum
cognito praemisso equitatu et essedariis, quo plerumque
genere in proeliis uti consuerunt, reliquis copiis subsecuti
2 nostros navibus egredi prohibebant. Erat ob has causas
summa difficultas, quod naves propter magnitudinem nisi
in alto constitui non poterant, militibus autem, ignotis locis,
impeditis manibus, magno et gravi onere armorum oppressis,
simul et de navibus desiliendum et in fluctibus consistendum
3 et cum hostibus erat pugnandum, cum illi aut ex arido aut
paulum in aquam progressi, omnibus membris expeditis,
notissimis locis, audacter tela coicerent et equos insuefactos
4 incitarent. Quibus rebus nostri perterriti atque huius omnino
generis pugnae imperiti, non eadem alacritate ac studio quo
25 in pedestribus uti proeliis consuerant utebantur. Quod ubi
Caesar animadvertit, navis longas, quarum et species erat
barbaris inusitatior et motus ad usum expeditior, paulum
removeri ab onerariis navibus et remis incitari et ad latus
apertum hostium constitui atque inde fundis, sagittis,
tormentis hostis propelli ac summoveri iussit; quae res
2 magno usui nostris fuit. Nam et navium figura et remorum
motu et inusitato genere tormentorum permoti barbari
3 constiterunt ac paulum modo pedem rettulerunt. Atque
nostris militibus cunctantibus, maxime propter altitudinem

maris, qui decimae legionis aquilam ferebat, contestatus
deos, ut ea res legioni feliciter eveniret, 'Desilite,' inquit,
'milites, nisi vultis aquilam hostibus prodere: ego certe
meum rei publicae atque imperatori officium praestitero.'
Hoc cum voce magna dixisset, se ex navi proiecit atque in 4
hostis aquilam ferre coepit. Tum nostri cohortati inter se, 5
ne tantum dedecus admitteretur, universi ex navi desiluerunt.
Hos item ex proximis primis navibus cum conspexissent, 6
subsecuti hostibus appropinquarunt. Pugnatum est ab **26**
utrisque acriter. Nostri tamen, quod neque ordines servare
neque firmiter insistere neque signa subsequi poterant,
atque alius alia ex navi quibuscumque signis occurrerat se
aggregabat, magnopere perturbabantur; hostes vero, notis 2
omnibus vadis, ubi ex litore aliquos singularis ex navi
egredientis conspexerant, incitatis equis impeditos adorie-
bantur, plures paucos circumsistebant, alii ab latere aperto 3
in universos tela coiciebant. Quod cum animadvertisset 4
Caesar, scaphas longarum navium, item speculatoria navigia
militibus compleri iussit et, quos laborantis conspexerat,
his subsidia summittebat. Nostri, simul in arido constiterunt, 5
suis omnibus consecutis, in hostis impetum fecerunt atque
eos in fugam dederunt; neque longius prosequi potuerunt,
quod equites cursum tenere atque insulam capere non
potuerant. Hoc unum ad pristinam fortunam Caesari defuit.

Caesar, *De bello Gall.* IV, ch. 23–26.

(*b*)

SED aestate iam adulta legionum aliae itinere terrestri **23**
in hibernacula remissae; pluris Caesar classi inpositas
per flumen Amisiam Oceano invexit. Ac primo placidum
aequor mille navium remis strepere aut velis inpelli: mox
atro nubium globo effusa grando, simul variis undique pro-
cellis incerti fluctus prospectum adimere, regimen inpedire;

milesque pavidus et casuum maris ignarus dum turbat
nautas vel intempestive iuvat, officia prudentium corrum-
pebat. Omne dehinc caelum et mare omne in austrum
cessit, qui tumidis Germaniae terris, profundis amnibus,
immenso nubium tractu validus et rigore vicini septentrionis
horridior rapuit disiecitque navis in aperta Oceani aut
insulas saxis abruptis vel per occulta vada infestas. Quibus
paulum aegreque vitatis, postquam mutabat aestus eodem-
que quo ventus ferebat, non adhaerere ancoris, non
exhaurire inrumpentis undas poterant: equi, iumenta,
sarcinae, etiam arma praecipitantur quo levarentur alvei
24 manantes per latera et fluctu superurgente. Quanto
violentior cetero mari Oceanus et truculentia caeli praestat
Germania, tantum illa clades novitate et magnitudine
excessit, hostilibus circum litoribus aut ita vasto et profundo
ut credatur novissimum ac sine terris mare. Pars navium
haustae sunt, plures apud insulas longius sitas eiectae;
milesque nullo illic hominum cultu fame absumptus, nisi
quos corpora equorum eodem elisa toleraverant. Sola
Germanici triremis Chaucorum terram adpulit; quem per
omnis illos dies noctesque apud scopulos et prominentis
oras, cum se tanti exitii reum clamitaret, vix cohibuere
amici quo minus eodem mari oppeteret. Tandem relabente
aestu et secundante vento claudae naves raro remigio aut
intentis vestibus, et quaedam a validioribus tractae,
revertere; quas raptim refectas misit ut scrutarentur
insulas. Collecti ea cura plerique: multos Angrivarii nuper
in fidem accepti redemptos ab interioribus reddidere;
quidam in Britanniam rapti et remissi a regulis. Vt quis
ex longinquo revenerat, miracula narrabant, vim turbinum
et inauditas volucris, monstra maris, ambiguas hominum et
beluarum formas, visa sive ex metu credita.

Tacitus, *Annals*, II, ch. 23, 24.

17. *Burlesque*

SOSIA MERCVRIVS

SOSIA. Principio ut illo advenimus, ubi primum terram tetigimus,
continuo Amphitruo delegit viros primorum principes ;
eos legat, Telobois iubet sententiam ut dicant suam :
si sine vi et sine bello velint rapta et raptores tradere,
si quae asportassent reddere, se exercitum extemplo domum
redducturum, abituros agró Argivos, pacem atque otium
dare illis ; sin aliter sient animati neque dent quae petat,
sese igitur summa vi virisque eorum oppidum oppugnassere.
haec ubi Telobois ordiné iterarunt quos praefecerat
Amphitruo, magnanimi viri freti virtute et viribus
superbe nimi' ferociter legatos nostros increpant,
respondent bello se et suos tutari posse, proinde uti
propere suis de finibus exercitus deducerent.
haec ubi legati pertulere, Amphitruo castris ilico
producit omnem exercitum. contra Teloboae ex oppido
legiones educunt suas nimi' pulchris armis praeditas.
postquam utrimque exitum est maxuma copia,
dispertiti viri, dispertiti ordines,
nos nostras more nostro et modo instruximus
legiones, item hostes contra legiones suas instruont.
deinde utrique imperatores in medium exeunt,
extra turbam ordinum conloquontur simul.
convenit, victi utri sint eo proelio,
urbem, agrum, aras, focos seque uti dederent.
postquam id actum est, tubae contra utrimque occanunt,
consonat terra, clamorem utrimque ecferunt.
imperator utrimque, hinc et illinc, Iovi
vota suscipere, utrimque hortari exercitum.
tum pro se quisque id quod quisque potest et valet

edit, ferro ferit, tela frangunt, boat
caelum fremitu virum, ex spiritu atque anhelitu
nebula constat, cadunt volneris vi et virium.
denique, ut voluimus, nostra superat manus:
hostes crebri cadunt, nostri contra ingruont.
vicimus vi feroces.
sed fugam in se tamen nemo convortitur
nec recedit loco quin statim rem gerat;
animam amittunt prius quam loco demigrent:
quisque ut steterat iacet optinetque ordinem.
hoc ubi Amphitruo erus conspicatus est,
ilico equites iubet dextera inducere.
equites parent citi: ab dextera maxumo
cum clamore involant impetu alacri,
foedant et proterunt hostium copias
iure iniustas.

Me. numquam etiam quicquam adhuc verborum est prolocutus perperam:
namque ego fui illi in re praesenti et meu' quom pugnatum est pater.

So. perduelles penetrant se in fugám; ibi nostris animus additust:
vortentibus Telobois telis complebantur corpora
ipsusque Amphitruo regem Pterelam súa optrúncavit manu.
haec illist pugnata pugna úsque a mani ad vesperum
(hoc adeo hoc commemini magi' quia illo die inpransus fui),
sed proelium id tandem diremit nox interventu suo.
postridie in castra ex urbe ad nos veniunt flentes principes:
velatis manibus orant ignoscamus peccatum suom,
deduntque se, divina humanaque omnia, urbem et liberos
in dicionem atque in arbitratum cuncti Thebano poplo.

Plautus, *Amphitruo*, Act I, sc. 1, vv. 51–107.

18. *Sea fighting*

(*a*)

EGREDITVR in Centuripina quadriremi Cleomenes e 33 86
portu ; sequitur Segestana navis, Tyndaritana, Herbitensis, Heracliensis, Apolloniensis, Haluntina, praeclara classis in speciem, sed inops et infirma propter dimissionem propugnatorum atque remigum. Tam diu in imperio suo classem iste praetor diligens vidit quam diu convivium eius flagitiosissimum praetervecta est ; ipse autem, qui visus multis diebus non esset, tum se tamen in conspectum nautis paulisper dedit. Stetit soleatus praetor populi Romani cum pallio purpureo tunicaque talari muliercula nixus in litore. Iam hoc istum vestitu Siculi civesque Romani
permulti saepe viderant. Posteaquam paulum provecta 87
classis est et Pachynum quinto die denique adpulsa, nautae coacti fame radices palmarum agrestium, quarum erat in illis locis, sicuti in magna parte Siciliae, multitudo, colligebant et iis miseri perditique alebantur ; Cleomenes autem, qui alterum se Verrem cum luxurie ac nequitia tum etiam imperio putaret, similiter totos dies in litore tabernaculo
posito perpotabat. Ecce autem repente ebrio Cleomene 34
esurientibus ceteris nuntiatur piratarum esse navis in portu Odysseae ; nam ita is locus nominatur ; nostra autem classis erat in portu Pachyni. Cleomenes autem, quod erat terrestre praesidium non re sed nomine, speravit iis militibus quos ex eo loco deduxisset explere se numerum nautarum et remigum posse. Reperta est eadem istius hominis avarissimi ratio in praesidiis quae in classibus ; nam erant
perpauci reliqui, ceteri dimissi. Princeps Cleomenes in 88
quadriremi Centuripina malum erigi, vela fieri, praecidi ancoras imperavit, et simul ut se ceteri sequerentur signum

dari iussit. Haec Centuripina navis erat incredibili celeri-
tate velis ; nam scire isto praetore nemo poterat quid quae-
que navis remis facere posset ; etsi in hac quadriremi
propter honorem et gratiam Cleomenis minime multi remiges
et milites deerant. Evolarat iam e conspectu fere fugiens
quadriremis, cum etiam tum ceterae naves uno in loco
89 moliebantur. Erat animus in reliquis ; quamquam erant
pauci, quoquo modo res se habebat, pugnare tamen se velle
clamabant, et quod reliquum vitae viriumque fames fecerat
id ferro potissimum reddere volebant. Quodsi Cleomenes
non tanto ante fugisset, aliqua tamen ad resistendum ratio
fuisset. Erat enim sola illa navis constrata et ita magna ut
propugnaculo ceteris posset esse, quae si in praedonum
pugna versaretur, urbis instar habere inter illos piraticos
myoparones videretur ; sed tum inopes, relicti ab duce
praefectoque classis, eundem necessario cursum tenere coe-
90 perunt. Helorum versus, ut ipse Cleomenes, ita ceteri
navigabant, neque ii tam praedonum impetum fugiebant
quam imperatorem sequebantur. Tum ut quisque in fuga
postremus, ita in periculo princeps erat ; postremam enim
quamque navem piratae primam adoriebantur. Ita prima
Haluntinorum navis capitur, cui praeerat Haluntinus homo
nobilis, Phylarchus, quem ab illis praedonibus Locrenses
postea publice redemerunt ; ex quo vos priore actione iurato
rem omnem causamque cognostis. Deinde Apolloniensis
navis capitur, et eius praefectus Anthropinus occiditur.
35 91 Haec dum aguntur, interea Cleomenes iam ad Helori litus
pervenerat ; iam sese in terram e navi eiecerat quadrire-
memque fluctuantem in salo reliquerat. Reliqui praefecti
navium, cum in terram imperator exisset, cum ipsi neque
repugnare neque mari effugere ullo modo possent, adpulsis
ad Helorum navibus Cleomenem persecuti sunt. Tum
praedonum dux Heracleo, repente praeter spem non sua

virtute sed istius avaritia nequitiaque victor, classem pulcherrimam populi Romani in litus expulsam et eiectam, cum primum invesperasceret, inflammari incendique iussit.

Cicero, *In Verrem*, II. v. 33. 86–35. 91.

(*b*)

TRADVCTA classe ad urbem ignaris omnibus, egressi 29
milites nautaeque sunt ad commeatus et vinum maxime
dividendum in naves, cum medio forte diei agrestis quidam 2
ad praetorem adductus nuntiat, alterum iam diem classem
stare ad insulam Macrin, et paulo ante visas quasdam moveri
tanquam ad profectionem naves. Re subita perculsus praetor 3
tubicines canere iubet, ut, si qui per agros palati essent,
redirent; tribunos in urbem mittit ad cogendos milites
nautasque in naves. Haud secus quam in repentino incendio 4
aut capta urbe trepidatur, aliis in urbem currentibus ad
suos revocandos, aliis ex urbe naves cursu repetentibus;
incertisque clamoribus, quibus ipsis tubae obstreperent,
turbatis imperiis, tandem concursum ad naves est. Vix suas 5
quisque noscere aut adire prae tumultu poterat; trepidatumque cum periculo et in mari et in terra foret, ni, partibus
divisis, Aemilius cum praetoria nave primus e portu in altum
evectus, excipiens insequentes, suo quamque ordine in
frontem instruxisset, Eudamus Rhodiaque classis substitissent 6
ad terram, ut et sine trepidatione conscenderent et, ut
quaeque parata esset, exiret navis. Ita et explicuere ordinem 7
primae in conspectu praetoris et coactum agmen ab Rhodiis
est; instructaque acies, velut cernerent regios, in altum
processit. Inter Myonnesum et Corycum promuntorium
erant, cum hostem conspexere; et regia classis, binis in 8
ordinem navibus longo agmine veniens, et ipsa aciem
adversam explicuit, laevo tantum evecta cornu, ut amplecti

9 et circumire dextrum cornu Romanorum posset. Quod ubi
Eudamus, qui cogebat agmen, vidit, non posse aequare
ordinem Romanos et tantum non iam circumiri ab dextro
cornu, concitat naves (et erant Rhodiae longe omnium
celerrimae tota classe), aequatoque cornu praetoriae navi,
30 in qua Polyxenidas erat, suam obiecit. Iam totis classibus
simul ab omni parte pugna conserta erat. Ab Romanis
octoginta naves pugnabant, ex quibus Rhodiae duae et
2 viginti erant ; hostium classis undenonaginta navium fuit ;
maximae formae naves tres hexeres habebat, duas hepteres.
Robore navium et virtute militum Romani longe praestabant,
Rhodiae naves agilitate et arte gubernatorum et scientia
3 remigum. Maximo tamen terrori hostibus fuere, quae ignes
prae se portabant, et quod unum iis ad Panhormum circum-
ventis saluti fuerat, id tum maximum momentum ad
4 victoriam fuit. Nam metu ignis adversi regiae naves, ne
prora concurrerent, cum declinassent, neque ipsae ferire
rostro hostem poterant et obliquas se ipsae ad ictus praebe-
5 bant, et si qua concurrerat, obruebatur infuso igni, magisque
6 ad incendium quam ad proelium trepidabant. Plurimum
tamen, quae solet, militum virtus in bello valuit. Mediam
namque aciem hostium Romani cum rupissent, circumvecti
ab tergo pugnantibus adversus Rhodios regiis sese obiecerunt ;
momentoque temporis et media acies Antiochi et laevo cornu
7 circumventae naves mergebantur. Dextera pars integra
sociorum magis clade quam suo periculo terrebatur ; ceterum
postquam alias circumventas, praetoriam navem Polyxenidae
relictis sociis vela dantem videre, sublatis raptim dolonibus
(et erat secundus petentibus Ephesum ventus) capessunt
fugam, quadraginta duabus navibus in ea pugna amissis,
8 quarum tredecim captae in potestatem hostium venerunt,
ceterae incensae aut demersae. Romanorum duae naves
fractae sunt, vulneratae aliquot ; Rhodia una capta memo-

rabili casu. Nam cum rostro percussisset Sidoniam navem, ancora ictu ipso excussa e nave sua unco dente, velut ferrea manu iniecta, alligavit alterius proram; inde tumultu iniecto, cum divellere se ab hoste cupientes inhiberent Rhodii, tractum ancorale et implicitum remis latus alterum detersit; debilitatam ea ipsa, quae icta cohaeserat, navis cepit. Hoc maxime modo ad Myonnesum navali proelio pugnatum est.

Livy, XXXVII, ch. 29, 30.

19. *Pharsalia*

(*a*)

INTER duas acies tantum erat relictum spati ut satis esset 92
ad concursum utriusque exercitus. Sed Pompeius suis 2
praedixerat ut Caesaris impetum exciperent neve se loco
moverent aciemque eius distrahi paterentur; idque ad-
monitu C. Triari fecisse dicebatur, ut primus excursus
visque militum infringeretur aciesque distenderetur atque
in suis ordinibus dispositi dispersos adorirentur; leviusque 3
casura pila sperabat in loco retentis militibus quam si ipsi
immissis telis occurrissent, simul fore ut duplicato cursu
Caesaris milites exanimarentur et lassitudine conficerentur.
Quod nobis quidem nulla ratione factum a Pompeio videtur, 4
propterea quod est quaedam animi incitatio atque alacritas
naturaliter innata omnibus quae studio pugnae incenditur.
Hanc non reprimere sed augere imperatores debent; neque 5
frustra antiquitus institutum est ut signa undique concine-
rent clamoremque universi tollerent; quibus rebus et hostis
terreri et suos incitari existimaverunt. Sed nostri milites 93
signo dato cum infestis pilis procucurrissent atque animum
advertissent non concurri a Pompeianis, usu periti ac
superioribus pugnis exercitati sua sponte cursum represserunt

et ad medium fere spatium constiterunt, ne consumptis
viribus appropinquarent, parvoque intermisso temporis spatio
ac rursus renovato cursu pila miserunt celeriterque, ut erat
2 praeceptum a Caesare, gladios strinxerunt. Neque vero
Pompeiani huic rei defuerunt. Nam et tela missa exceperunt
et impetum legionum tulerunt et ordines conservarunt
3 pilisque missis ad gladios redierunt. Eodem tempore equites
ab sinistro Pompei cornu, ut erat imperatum, universi pro-
cucurrerunt, omnisque multitudo sagittariorum se profudit.
4 Quorum impetum noster equitatus non tulit sed paulatim
loco motus cessit, equitesque Pompei hoc acrius instare et
se turmatim explicare aciemque nostram a latere aperto
5 circumire coeperunt. Quod ubi Caesar animum advertit,
quartae aciei, quam instituerat ex cohortium numero, dedit
6 signum. Illae celeriter procucurrerunt infestisque signis
tanta vi in Pompei equites impetum fecerunt ut eorum nemo
consisteret omnesque conversi non solum loco excederent,
7 sed protinus incitati fuga montis altissimos peterent. Quibus
summotis omnes sagittarii funditoresque destituti inermes
8 sine praesidio interfecti sunt. Eodem impetu cohortes
sinistrum cornu pugnantibus etiam tum ac resistentibus in
acie Pompeianis circumierunt eosque a tergo sunt adorti.
94 Eodem tempore tertiam aciem Caesar, quae quieta fuerat
2 et se ad id tempus loco tenuerat, procurrere iussit. Ita
cum recentes atque integri defessis successissent, alii autem
a tergo adorirentur, sustinere Pompeiani non potuerunt
3 atque universi terga verterunt. Neque vero Caesarem
fefellit quin ab eis cohortibus quae contra equitatum in
quarta acie collocatae essent initium victoriae oriretur, ut
4 ipse in cohortandis militibus pronuntiaverat. Ab his enim
primum equitatus est pulsus, ab isdem factae caedes sagit-
tariorum ac funditorum, ab isdem acies Pompeiana a sinistra
5 parte erat circumita atque initium fugae factum. Sed Pom-

peius, ut equitatum suum pulsum vidit atque eam partem
cui maxime confidebat perterritam animum advertit, aliis
diffisus acie excessit protinusque se in castra equo contulit
et eis centurionibus quos in statione ad praetoriam portam
posuerat clare, ut milites exaudirent, 'Tuemini,' inquit,
'castra et defendite diligenter, si quid durius acciderit.
Ego reliquas portas circumeo et castrorum praesidia con-
firmo.' Haec cum dixisset, se in praetorium contulit summae 6
rei diffidens et tamen eventum exspectans. Caesar, Pom- 95
peianis ex fuga intra vallum compulsis, nullum spatium
perterritis dari oportere existimans milites cohortatus est
ut beneficio fortunae uterentur castraque oppugnarent. Qui 2
etsi magno aestu—nam ad meridiem res erat perducta—
tamen ad omnem laborem animo parati imperio paruerunt.
Castra a cohortibus quae ibi praesidio erant relictae industrie 3
defendebantur, multo etiam acrius a Thracibus barbarisque
auxiliis. Nam qui acie refugerant milites, et animo perterriti 4
et lassitudine confecti, missis plerique armis signisque
militaribus magis de reliqua fuga quam de castrorum
defensione cogitabant. Neque vero diutius qui in vallo 5
constiterant multitudinem telorum sustinere potuerunt sed
confecti vulneribus locum reliquerunt, protinusque omnes
ducibus usi centurionibus tribunisque militum in altissimos
montis, qui ad castra pertinebant, confugerunt. In castris 96
Pompei videre licuit trichilas structas, magnum argenti
pondus expositum, recentibus caespitibus tabernacula con-
strata, L. etiam Lentuli et non nullorum tabernacula
protecta hedera multaque praeterea quae nimiam luxuriam
et victoriae fiduciam designarent, ut facile existimari posset
nihil eos de eventu eius diei timuisse qui non necessarias
conquirerent voluptates. At hi miserrimo ac patientissimo 2
exercitui Caesaris luxuriem obiciebant, cui semper omnia
ad necessarium usum defuissent. Pompeius, iam cum intra 3

vallum nostri versarentur, equum nactus detractis insignibus imperatoris decumana porta se ex castris eiecit protinusque
4 equo citato Larisam contendit. Neque ibi constitit, sed eadem celeritate paucos suos ex fuga nactus nocturno itinere non intermisso comitatu equitum xxx ad mare pervenit, navemque frumentariam conscendit saepe, ut dicebatur, querens tantum se opinionem fefellisse ut a quo genere hominum victoriam sperasset, ab eo initio fugae facto paene proditus videretur.

Caesar, *De bello civ.* III, ch. 92–96.

(*b*)

AT nox felicis Magno pars ultima vitae
sollicitos vana decepit imagine somnos.
nam Pompeiani visus sibi sede theatri
innumeram effigiem Romanae cernere plebis
attollique suum laetis ad sidera nomen
vocibus et plausu cuneos certare sonantes ;
qualis erat populi facies clamorque faventis,
olim cum iuvenis primique aetate triumphi
post domitas gentes, quas torrens ambit Hiberus,
et quaecumque fugax Sertorius inpulit arma,
vespere pacato, pura venerabilis aeque
quam currus ornante toga, plaudente senatu,
sedit adhuc Romanus eques : seu fine bonorum
anxia venturis ad tempora laeta refugit,
sive per ambages solitas contraria visis
vaticinata quies magni tulit omina planctus,
seu vetito patrias ultra tibi cernere sedes
sic Romam fortuna dedit. ne rumpite somnos,
castrorum vigiles, nullas tuba verberet aures.
crastina dira quies et imagine maesta diurna
undique funestas acies feret, undique bellum.

unde pares somnos populis noctemque beatam?
o felix, si te vel sic tua Roma videret.
donassent utinam superi patriaeque tibique
unum, Magne, diem, quo fati certus uterque
extremum tanti fructum raperetis amoris.
tu velut Ausonia vadis moriturus in urbe,
illa rati semper de te sibi conscia voti
hoc scelus haud umquam fatis haerere putavit,
sic se dilecti tumulum quoque perdere Magni.
te mixto flesset luctu iuvenisque senexque
iniussusque puer; lacerasset crine soluto
pectora femineum, ceu Bruti funere, volgus.
nunc quoque tela licet paveant victoris iniqui,
nuntiet ipse licet Caesar tua funera, flebunt,
sed dum tura ferunt, dum laurea serta Tonanti.
o miseri, quorum gemitus edere dolorem,
qui te non pleno pariter planxere theatro.

vicerat astra iubar, cum mixto murmure turba
castrorum fremuit fatisque trahentibus orbem
signa petit pugnae. miseri pars maxima volgi
non totum visura diem tentoria circum
ipsa ducis queritur magnoque accensa tumultu
mortis vicinae properantis admovet horas.
dira subit rabies; sua quisque ac publica fata
praecipitare cupit; segnis pavidusque vocatur
ac nimium patiens soceri Pompeius et orbis
indulgens regno, qui tot simul undique gentis
iuris habere sui vellet pacemque timeret.
nec non et reges populique queruntur Eoi
bella trahi patriaque procul tellure teneri.
hoc placet, o superi, cum vobis vertere cuncta
propositum, nostris erroribus addere crimen?
cladibus inruimus nocituraque poscimus arma;

in Pompeianis votum est Pharsalia castris.
cunctorum voces Romani maximus auctor
Tullius eloquii, cuius sub iure togaque
pacificas saevus tremuit Catilina securis,
pertulit iratus bellis, cum rostra forumque
optaret, passus tam longa silentia miles ;
addidit invalidae robur facundia causae.
‘ hoc pro tot meritis solum te, Magne, precatur
uti se fortuna velis, proceresque tuorum
castrorum regesque tui cum supplice mundo
adfusi, vinci socerum patiare rogamus.
humani generis tam longo tempore bellum
Caesar erit? merito Pompeium vincere lente
gentibus indignum est a transcurrente subactis.
quo tibi fervor abit aut quo fiducia fati?
de superis, ingrate, times causamque senatus
credere dis dubitas? ipsae tua signa revellent
prosilientque acies : pudeat vicisse coactum.
si duce te iusso, si nobis bella geruntur,
sit iuris, quocumque velint, concurrere campo.
quid mundi gladios a sanguine Caesaris arces?
vibrant tela manus, vix signa morantia quisquam
expectat : propera, te ne tua classica linquant.
scire senatus avet, miles te, Magne, sequatur
an comes.’ ingemuit rector sensitque deorum
esse dolos et fata suae contraria menti.
‘ si placet hoc ’ inquit ‘ cunctis, si milite Magno,
non duce tempus eget, nil ultra fata morabor.’

Lucan, *Pharsalia*, VII, vv. 7–88.

20. *A digression*

INDE ad triumphum decessisse Romam Papirium Cursorem 16 11
scribunt, qui eo duce Luceriam receptam Samnitesque sub
iugum missos auctores sunt. Et fuit vii haud dubie dignus 12
omni bellica laude, non animi solum vigore sed etiam cor-
poris viribus excellens. Praecipua pedum pernicitas inerat, 13
quae cognomen etiam dedit ; victoremque cursu omnium
aetatis suae fuisse ferunt seu virium vi seu exercitatione
multa, cibi vinique eundem capacissimum ; nec cum ullo 14
asperiorem, quia ipse invicti ad laborem corporis esset, fuisse
militiam pediti pariter equitique ; equites etiam aliquando 15
ausos ab eo petere ut sibi pro re bene gesta laxaret aliquid
laboris ; quibus ille ‘ ne nihil remissum dicatis, remitto ’ 16
inquit, ‘ ne utique dorsum demulceatis cum ex equis de-
scendetis ’. Et vis erat in eo viro imperii ingens pariter in
socios civesque. Praenestinus praetor per timorem segnius 17
ex subsidiis suos duxerat in primam aciem ; quem cum
inambulans ante tabernaculum vocari iussisset, lictorem
expedire securem iussit. Ad quam vocem exanimi stante 18
Praenestino, ‘ agedum, lictor, excide radicem hanc ’ inquit
‘ incommodam ambulantibus ’, perfusumque ultimi supplicii
metu multa dicta dimisit. Haud dubie illa aetate, qua 19
nulla virtutum feracior fuit, nemo unus erat vir quo magis
innixa res Romana staret. Quin eum parem destinant animis
magno Alexandro ducem, si arma Asia perdomita in Europam
vertisset.

Nihil minus quaesitum a principio huius operis videri 17
potest quam ut plus iusto ab rerum ordine declinarem
varietatibusque distinguendo opere et legentibus velut de-
verticula amoena et requiem animo meo quaererem ; tamen 2
tanti regis ac ducis mentio, quibus saepe tacitus cogitationi-
bus volutavi animum, eas evocat in medium, ut quaerere

libeat quinam eventus Romanis rebus, si cum Alexandro
foret bellatum, futurus fuerit.

3 Plurimum in bello pollere videntur militum copia et
virtus, ingenia imperatorum, fortuna per omnia humana
4 maxime in res bellicas potens ; ea et singula intuenti et
universa sicut ab aliis regibus gentibusque, ita ab hoc
quoque facile praestant invictum Romanum imperium.
5 Iam primum, ut ordiar ab ducibus comparandis, haud
equidem abnuo egregium ducem fuisse Alexandrum ; sed
clariorem tamen eum facit quod unus fuit, quod adulescens
in incremento rerum, nondum alteram forunam expertus,
6 decessit. Vt alios reges claros ducesque omittam, magna
exempla casuum humanorum, Cyrum, quem maxime Graeci
laudibus celebrant, quid nisi longa vita, sicut Magnum
7 modo Pompeium, vertenti praebuit fortunae? Recenseam
duces Romanos, nec omnes omnium aetatium sed ipsos
eos cum quibus consulibus aut dictatoribus Alexandro fuit
8 bellandum, M. Valerium Corvum, C. Marcium Rutulum,
C. Sulpicium, T. Manlium Torquatum, Q. Publilium Philo-
nem, L. Papirium Cursorem, Q. Fabium Maximum, duos
9 Decios, L. Volumnium, M'. Curium? Deinceps ingentes
sequuntur viri, si Punicum Romano praevertisset bellum
10 seniorque in Italiam traiecisset. Horum in quolibet cum
indoles eadem quae in Alexandro erat animi ingeniique,
tum disciplina militaris, iam inde ab initiis urbis tradita per
manus, in artis perpetuis praeceptis ordinatae modum vene-
11 rat. Ita reges gesserant bella, ita deinde exactores regum
Iunii Valeriique, ita deinceps Fabii, Quinctii, Cornelii, ita
Furius Camillus, quem iuvenes ii quibus cum Alexandro
dimicandum erat senem viderant.

12 Militaria opera pugnando obeunti Alexandro—nam ea
quoque haud minus clarum eum faciunt—cessisset vide-
licet in acie oblatus par Manlius Torquatus aut Valerius

Corvus, insignes ante milites quam duces, cessissent Decii, 13
devotis corporibus in hostem ruentes, cessisset Papirius
Cursor illo corporis robore, illo animi! victus esset consiliis 14
iuvenis unius, ne singulos nominem, senatus ille, quem qui
ex regibus constare dixit unus veram speciem Romani
senatus cepit! Id vero erat periculum, ne sollertius quam 15
quilibet unus ex his quos nominavi castris locum caperet,
commeatus expediret, ab insidiis praecaveret, tempus pug-
nae deligeret, aciem instrueret, subsidiis firmaret! Non 16
cum Dareo rem esse dixisset, quem mulierum ac spadonum
agmen trahentem inter purpuram atque aurum oneratum
fortunae apparatibus suae, praedam verius quam hostem,
nihil aliud quam bene ausus vana contemnere, incruentus
devicit. Longe alius Italiae quam Indiae, per quam temu- 17
lento agmine comisabundus incessit, visus illi habitus esset,
saltus Apuliae ac montes Lucanos cernenti et vestigia
recentia domesticae cladis, ubi avunculus eius nuper, Epiri
rex Alexander, absumptus erat.

Et loquimur de Alexandro nondum merso secundis rebus, **18**
quarum nemo intolerantior fuit. Qui si ex habitu novae 2
fortunae novique, ut ita dicam, ingenii quod sibi victor
induerat spectetur, Dareo magis similis quam Alexandro in 3
Italiam venisset et exercitum Macedoniae oblitum degene-
rantemque iam in Persarum mores adduxisset. Referre in 4
tanto rege piget superbam mutationem vestis et desideratas
humi iacentium adulationes, etiam victis Macedonibus graves
nedum victoribus, et foeda supplicia et inter vinum et epulas
caedes amicorum et vanitatem ementiendae stirpis. Quid si 5
vini amor in dies fieret acrior? Quid si trux ac praefervida
ira?—nec quicquam dubium inter scriptores refero—nullane
haec damna imperatoriis virtutibus ducimus? Id vero peri- 6
culum erat, quod levissimi ex Graecis qui Parthorum quoque
contra nomen Romanum gloriae favent dictitare solent, ne

maiestatem nominis Alexandri, quem ne fama quidem illis
notum arbitror fuisse, sustinere non potuerit populus Roma-
7 nus; et adversus quem Athenis, in civitate fracta Macedonum
armis, cernente tum maxime prope fumantes Thebarum
ruinas, contionari libere ausi sunt homines, id quod ex
monumentis orationum patet, adversus eum nemo ex tot
proceribus Romanis vocem liberam missurus fuerit!

8 Quantalibet magnitudo hominis concipiatur animo; unius
tamen ea magnitudo hominis erit collecta paulo plus decem
9 annorum felicitate; quam qui eo extollunt quod populus
Romanus etsi nullo bello multis tamen proeliis victus sit,
Alexandro nullius pugnae non secunda fortuna fuerit, non
intellegunt se hominis res gestas, et eius iuvenis, cum populi
10 iam octingentesimum bellantis annum rebus conferre. Mi-
remur si, cum ex hac parte saecula plura numerentur
quam ex illa anni, plus in tam longo spatio quam in aetate
11 tredecim annorum fortuna variaverit? Quin tu homines
cum homine, duces cum duce, fortunam cum fortuna
12 confers? Quot Romanos duces nominem quibus nun-
quam adversa fortuna pugnae fuit? Paginas in annalibus
magistratuumque fastis percurrere licet consulum dicta-
torumque quorum nec virtutis nec fortunae ullo die popu-
13 lum Romanum paenituit. Et quo sint mirabiliores quam
Alexander aut quisquam rex, denos vicenosque dies quidam
14 dictaturam, nemo plus quam annum consulatum gessit; ab
tribunis plebis dilectus impediti sunt; post tempus ad bella
15 ierunt, ante tempus comitiorum causa revocati sunt; in ipso
conatu rerum circumegit se annus; collegae nunc temeritas,
nunc pravitas impedimento aut damno fuit; male gestis
rebus alterius successum est; tironem aut mala disciplina
16 institutum exercitum acceperunt. At hercule reges non
liberi solum impedimentis omnibus sed domini rerum tem-
17 porumque trahunt consiliis cuncta, non sequuntur. Invictus

ergo Alexander cum invictis ducibus bella gessisset et eadem
fortunae pignora in discrimen detulisset ; immo etiam eo plus 18
periculi subisset quod Macedones unum Alexandrum habuis-
sent, multis casibus non solum obnoxium sed etiam offeren-
tem se, Romani multi fuissent Alexandro vel gloria vel rerum 19
magnitudine pares, quorum suo quisque fato sine publico
discrimine viveret moreretur que.

Restat ut copiae copiis comparentur vel numero vel mi- 19
litum genere vel multitudine auxiliorum. Censebantur eius 2
aetatis lustris ducena quinquagena milia capitum. Itaque
in omni defectione sociorum Latini nominis urbano prope
dilectu decem scribebantur legiones ; quaterni quinique 3
exercitus saepe per eos annos in Etruria, in Vmbria Gallis
hostibus adiunctis, in Samnio, in Lucanis gerebant bellum.
Latium deinde omne cum Sabinis et Volscis et Aequis et 4
omni Campania et parte Vmbriae Etruriaeque et Picentibus
et Marsis Paelignisque ac Vestinis atque Apulis, adiuncta
omni ora Graecorum inferi maris a Thuriis Neapolim et
Cumas et inde Antio atque Ostiis tenus Samnites aut socios
validos Romanis aut fractos bello invenisset hostes. Ipse 5
traiecisset mare cum veteranis Macedonibus non plus triginta
milibus hominum et quattuor milibus equitum, maxime
Thessalorum ; hoc enim roboris erat. Persas Indos aliasque
si adiunxisset gentes, impedimentum maius quam auxilium
traheret.

Adde quod Romanis ad manum domi supplementum 6
esset, Alexandro, quod postea Hannibali accidit, alieno in
agro bellanti exercitus consenuisset. Arma clupeus sarisae- 7
que illis ; Romano scutum, maius corpori tegumentum, et
pilum, haud paulo quam hasta vehementius ictu missuque
telum. Statarius uterque miles, ordines servans ; sed illa 8
phalanx immobilis et unius generis, Romana acies distinctior,
ex pluribus partibus constans, facilis partienti, quacumque

9 opus esset, facilis iungenti. Iam in opere quis par Romano
miles? quis ad tolerandum laborem melior? Vno proelio
victus Alexander bello victus esset: Romanum, quem Cau-
dium, quem Cannae non fregerunt, quae fregisset acies?
10 Ne ille saepe, etiamsi prima prospere evenissent, Persas
et Indos et imbellem Asiam quaesisset et cum feminis sibi
11 bellum fuisse dixisset, quod Epiri regem Alexandrum
mortifero volnere ictum dixisse ferunt, sortem bellorum in
Asia gestorum ab hoc ipso iuvene cum sua conferentem.
12 Equidem cum per annos quattuor et viginti primo Punico
bello classibus certatum cum Poenis recordor, vix aetatem
13 Alexandri suffecturam fuisse reor ad unum bellum. Et
forsitan, cum et foederibus vetustis iuncta res Punica
Romanae esset et timor par adversus communem hostem
duas potentissimas armis virisque urbes armaret, simul
14 Punico Romanoque obrutus bello esset. Non quidem
Alexandro duce nec integris Macedonum rebus sed experti
tamen sunt Romani Macedonem hostem adversus Antio-
chum Philippum Persen non modo cum clade ulla sed ne
15 cum periculo quidem suo. Absit invidia verbo et civilia
bella sileant: nunquam ab equite hoste, nunquam a pedite,
nunquam aperta acie, nunquam aequis, utique nunquam
16 nostris locis laboravimus: equitem, sagittas, saltus impedi-
tos, avia commeatibus loca gravis armis miles timere potest.
17 Mille acies graviores quam Macedonum atque Alexandri
avertit avertetque, modo sit perpetuus, huius qua vivimus
pacis amor et civilis cura concordiae.

Livy, IX, ch. 16, § 11–ch. 19.

21. *Caesar's triumph*

(*a*)

CONFECTIS bellis quinquiens triumphavit, post de- 37
victum Scipionem quater eodem mense, sed interiectis
diebus, et rursus semel post superatos Pompei liberos.
Primum et excellentissimum triumphum egit Gallicum,
sequentem Alexandrinum, deinde Ponticum, huic proxi-
mum Africanum, novissimum Hispaniensem, diverso quem-
que apparatu et instrumento. Gallici triumphi die Vela- 2
brum praetervehens paene curru excussus est axe diffracto,
ascenditque Capitolium ad lumina quadraginta elephantis
dextra sinistraque lychnuchos gestantibus. Pontico triumpho
inter pompae fercula trium verborum praetulit titulum
VENI · VIDI · VICI non acta belli significantem sicut ceteris,
sed celeriter confecti notam. Veteranis legionibus praedae 38
nomine in pedites singulos super bina sestertia, quae initio
civilis tumultus numeraverat, vicena quaterna milia num-
mum dedit. Adsignavit et agros, sed non continuos, ne quis
possessorum expelleretur. Populo praeter frumenti denos
modios ac totidem olei libras trecenos quoque nummos,
quos pollicitus olim erat, viritim divisit et hoc amplius
centenos pro mora. Annuam etiam habitationem Romae 2
usque ad bina milia nummum, in Italia non ultra quingenos
sestertios remisit. Adiecit epulum ac viscerationem et post
Hispaniensem victoriam duo prandia ; nam cum prius parce
neque pro liberalitate sua praebitum iudicaret, quinto post
die aliud largissimum praebuit. Edidit spectacula varii 39
generis : munus gladiatorium, ludos etiam regionatim urbe
tota et quidem per omnium linguarum histriones, item
circenses athletas naumachiam. Munere in foro depugnavit
Furius Leptinus stirpe praetoria et Q. Calpenus senator
quondam actorque causarum. Pyrricham saltaverunt Asiae

2 Bithyniaeque principum liberi. Ludis Decimus Laberius eques Romanus mimum suum egit donatusque quingentis sestertiis et anulo aureo sessum in quattuordecim scaena per orchestram transiit. Circensibus spatio circi ab utraque parte producto et in gyrum euripo addito quadrigas bigasque et equos desultorios agitaverunt nobilissimi iuvenes. Troiam lusit turma duplex maiorum minorumque puerorum.
3 Venationes editae per dies quinque ac novissime pugna divisa in duas acies, quingenis peditibus, elephantis vicenis, tricenis equitibus hinc et inde commissis. Nam quo laxius dimicaretur, sublatae metae inque earum locum bina castra exadversum constituta erant. Athletae stadio ad tempus extructo regione Marti campi certaverunt per triduum.
4 Navali proelio in minore Codeta defosso lacu biremes ac triremes quadriremesque Tyriae et Aegyptiae classis magno pugnatorum numero conflixerunt. Ad quae omnia spectacula tantum undique confluxit hominum, ut plerique advenae aut inter vicos aut inter vias tabernaculis positis manerent, ac saepe prae turba elisi exanimatique sint plurimi et in his duo senatores.

Suetonius, *Iulius*, ch. 37–39.

(*b*)

NECESSITAS, cuius cursus transversi impetum
voluerunt multi effugere, pauci potuerunt,
quo me detrusit paene extremis sensibus !
quem nulla ambitio, nulla umquam largitio,
nullus timor, vis nulla, nulla auctoritas
movere potuit in iuventa de statu,
ecce in senecta ut facile labefecit loco
viri excellentis mente clemente edita
summissa placide blandiloquens oratio !
etenim ipsi di negare cui nil potuerunt,

hominem me denegare quis posset pati?
ego bis tricenis annis actis sine nota
eques Romanus e Lare egressus meo
domum revertor mimus. ni mirum hoc die
uno plus vixi mihi quam vivendum fuit.
fortuna, immoderata in bono aeque atque in malo,
si tibi erat libitum litterarum laudibus
florens cacumen nostrae famae tangere,
cur cum vigebam membris praeviridantibus,
satis facere populo et tali cum poteram viro;
non me flexibilem concurvasti ut carperes?
nuncine me deicis? quo? quid ad scaenam adfero?
decorem formae an dignitatem corporis,
animi virtutem an vocis iucundae sonum?
ut hedera serpens vires arboreas necat,
ita me vetustas amplexu annorum enecat:
sepulcri similis nil nisi nomen retineo.

Laberius, Prologue to Mime.

22. '*It tells the conqueror*'

BELLORVM exuviae, truncis adfixa tropaeis
lorica et fracta de casside buccula pendens
et curtum temone iugum victaeque triremis
aplustre et summo tristis captivos in arcu
humanis maiora bonis creduntur. ad hoc se
Romanus Graiusque et barbarus induperator
erexit, causas discriminis atque laboris
inde habuit; tanto maior famae sitis est quam
virtutis. quis enim virtutem amplectitur ipsam,
praemia si tollas? patriam tamen obruit olim
gloria paucorum et laudis titulique cupido
haesuri saxis cinerum custodibus, ad quae
discutienda valent sterilis mala robora fici,

quandoquidem data sunt ipsis quoque fata sepulcris.
expende Hannibalem : quot libras in duce summo
invenies? hic est quem non capit Africa Mauro
percussa oceano Niloque admota tepenti
rursus ad Aethiopum populos aliosque elephantos?
additur imperiis Hispania, Pyrenaeum
transilit. opposuit natura Alpemque nivemque :
diducit scopulos et montem rumpit aceto.
iam tenet Italiam, tamen ultra pergere tendit.
'actum' inquit 'nihil est, nisi Poeno milite portas
frangimus et media vexillum pono Subura.'
o qualis facies et quali digna tabella,
cum Gaetula ducem portaret belua luscum.
exitus ergo quis est? o gloria, vincitur idem
nempe et in exilium praeceps fugit atque ibi magnus
mirandusque cliens sedet ad praetoria regis,
donec Bithyno libeat vigilare tyranno.
finem animae quae res humanas miscuit olim,
non gladii, non saxa dabunt nec tela, sed ille
Cannarum vindex et tanti sanguinis ultor
anulus. i demens et saevas curre per Alpes,
ut pueris placeas et declamatio fias.
unus Pellaeo iuveni non sufficit orbis,
aestuat infelix angusto limite mundi,
ut Gyarae clausus scopulis parvaque Seripho ;
cum tamen a figulis munitam intraverit urbem,
sarcophago contentus erit. mors sola fatetur
quantula sint hominum corpuscula. creditur olim
velificatus Athos et quidquid Graecia mendax
audet in historia ; constratum classibus isdem
suppositumque rotis solidum mare credimus, altos
defecisse amnes epotaque flumina Medo
prandente et madidis cantat quae Sostratus alis ;

ille tamen qualis rediit Salamine relicta,
in corum atque eurum solitus saevire flagellis
barbarus Aeolio numquam hoc in carcere passos,
ipsum conpedibus qui vinxerat Ennosigaeum
(mitius id sane, quod non et stigmate dignum
credidit ; huic quisquam vellet servire deorum ?)
sed qualis rediit ? nempe una nave, cruentis
fluctibus ac tarda per densa cadavera prora.
has totiens optata exegit gloria poenas.

Juvenal, *Satire* X, vv. 133–187.

D

23. *Sulla denounced*

AGVNDVM atque obviam eundum est, Quirites, ne 7
spolia vostra penes illos sint, non prolatandum neque
votis paranda auxilia. Nisi forte speratis taedium iam aut
pudorem tyrannidis Sullae esse et eum per scelus occupata
periculosius dimissurum. At ille eo processit, ut nihil 8
gloriosum nisi tutum et omnia retinendae dominationis
honesta aestumet. Itaque illa quies et otium cum libertate, 9
quae multi probi potius quam laborem cum honoribus
capessebant, nulla sunt : hac tempestate serviundum aut 10
imperitandum, habendus metus est aut faciundus, Quirites.
Nam quid ultra? quaeve humana superant aut divina 11
inpolluta sunt? Populus Romanus, paulo ante gentium
moderator, exutus imperio gloria iure, agitandi inops
despectusque, ne servilia quidem alimenta reliqua habet.
Sociorum et Lati magna vis civitate pro multis et egregiis 12
factis a vobis data per unum prohibentur, et plebis innoxiae
patrias sedes occupavere pauci satellites mercedem scelerum.
Leges iudicia aerarium provinciae reges penes unum, denique 13
necis civium et vitae licentia. Simul humanas hostias vidistis 14

15 et sepulcra infecta sanguine civili. Estne viris reliqui aliud
quam solvere iniuriam aut mori per virtutem? Quoniam
quidem unum omnibus finem natura vel ferro saeptis statuit
neque quisquam extremam necessitatem nihil ausus nisi
16 muliebri ingenio expectat. Verum ego seditiosus, uti Sulla
ait, qui praemia turbarum queror, et bellum cupiens, qui
17 iura pacis repeto. Scilicet, quia non aliter salvi satisque tuti
in imperio eritis, nisi Vettius Picens et scriba Cornelius
aliena bene parata prodegerint; nisi adprobaritis omnes
proscriptionem innoxiorum ob divitias, cruciatus virorum
inlustrium, vastam urbem fuga et caedibus, bona civium
miserorum quasi Cimbricam praedam venum aut dono
18 datam. At obiectat mihi possessiones ex bonis proscripto-
rum; quod quidem scelerum illius vel maxumum est, non
me neque quemquam omnium satis tutum fuisse, si recte
faceremus. Atque illa, quae tum formidine mercatus sum,
pretio soluto iure, dominus tamen restituo, neque pati
19 consilium est ullam ex civibus praedam esse. Satis illa
fuerint, quae rabie contracta toleravimus, manus conserentis
inter se Romanos exercitus et arma ab externis in nosmet
vorsa. Scelerum et contumeliarum omnium finis sit. Quorum
adeo Sullam non paenitet, ut et facta in gloria numeret et,
si liceat, avidius fecerit.

Sallust, *Orat. Lepidi*, §§ 7–19.
Fragm. I. ed. Teubner.

24. *Sicily*

ii. 1 ATQVE antequam de incommodis Siciliae dico, pauca mihi videntur esse de provinciae dignitate, vetustate, utilitate dicenda. Nam cum omnium sociorum provinciarumque rationem diligenter habere debetis, tum praecipue Siciliae, iudice, plurimis iustissimisque de causis, primum quod omnium nationum exterarum princeps Sicilia se ad amicitiam fidemque populi Romani adplicavit. Prima omnium, id quod ornamentum imperi est, provincia est

appellata ; prima docuit maiores nostros quam praeclarum esset exteris gentibus imperare ; sola fuit ea fide benivolentiaque erga populum Romanum ut civitates eius insulae, quae semel in amicitiam nostram venissent, numquam postea deficerent, pleraeque autem et maxime inlustres in amicitia perpetuo manerent. Itaque maioribus nostris in 3
Africam ex hac provincia gradus imperi factus est ; neque enim tam facile opes Carthaginis tantae concidissent nisi illud et rei frumentariae subsidium et receptaculum classibus nostris pateret. Quare P. Africanus Carthagine deleta Sicu- **2**
lorum urbis signis monumentisque pulcherrimis exornavit, ut, quos victoria populi Romani maxime laetari arbitrabatur, apud eos monumenta victoriae plurima conlocaret. Denique 4
ille ipse M. Marcellus, cuius in Sicilia virtutem hostes, misericordiam victi, fidem ceteri Siculi perspexerunt, non solum sociis in eo bello consuluit, verum etiam superatis hostibus temperavit. Vrbem pulcherrimam Syracusas,—quae cum manu munitissima esset, tum loci natura terra ac mari clauderetur,—cum vi consilioque cepisset, non solum incolumem passus est esse, sed ita reliquit ornatam ut esset idem monumentum victoriae, mansuetudinis, continentiae, cum homines viderent et quid expugnasset et quibus pepercisset et quae reliquisset : tantum ille honorem habendum Siciliae putavit ut ne hostium quidem urbem ex sociorum insula tollendam arbitraretur. Itaque ad omnis 5
res sic illa provincia semper usi sumus ut, quicquid ex sese posset efferre, id non apud nos nasci, sed domi nostrae conditum iam putaremus. Quando illa frumentum quod deberet non ad diem dedit? quando id quod opus esse putaret non ultro pollicita est? quando id quod imperaretur recusavit? Itaque ille M. Cato Sapiens cellam penariam rei publicae nostrae, nutricem plebis Romanae Siciliam nominabat. Nos vere experti sumus Italico maximo

difficillimoque bello Siciliam nobis non pro penaria cella,
sed pro aerario illo maiorum vetere ac referto fuisse ; nam
sine ullo sumptu nostro, coriis, tunicis, frumentoque suppedi-
tando, maximos exercitus nostros vestivit, aluit, armavit.
3 6 Quid? illa quae forsitan ne sentiamus quidem, iudices,
quanta sunt ! quod multis locupletioribus civibus utimur,
quod habent propinquam fidelem fructuosamque pro-
vinciam, quo facile excurrant, ubi libentur negotium gerant ;
quos illa partim mercibus suppeditandis cum quaestu
compendioque dimittit, partim retinet, ut arare, ut pascere,
ut negotiari libeat, ut denique sedes ac domicilium conlo-
care ; quod commodum non mediocre rei publicae est,
tantum civium numerum tam prope a domo tam bonis
7 fructuosisque rebus detineri. Et quoniam quasi quaedam
praedia populi Romani sunt vectigalia nostra atque pro-
vinciae, quem ad modum vos propinquis vestris praediis
maxime delectamini, sic populo Romano iucunda suburba-
nitas est huiusce provinciae. Iam vero hominum ipsorum,
iudices, ea patientia virtus frugalitasque est ut proxime ad
nostram disciplinam illam veterem, non ad hanc quae
nunc increbruit videantur accedere : nihil ceterorum simile
Graecorum, nulla desidia, nulla luxuries, contra summus
labor in publicis privatisque rebus, summa parsimonia,
summa diligentia. Sic porro nostros homines diligunt
ut iis solis neque publicanus neque negotiator odio sit.
8 Magistratuum autem nostrorum iniurias ita multorum
tulerunt ut numquam ante hoc tempus ad aram legum
praesidiumque vestrum publico consilio confugerint, tametsi
et illum annum pertulerant qui sic eos adflixerat ut salvi
esse non possent, nisi C. Marcellus quasi aliquo fato venisset,
ut bis ex eadem familia salus Siciliae constitueretur, et post
M. Antoni infinitum illud imperium senserant. Sic a
maioribus suis acceperant, tanta populi Romani in Siculos

esse beneficia ut etiam iniurias nostrorum hominum perferendas putarent.

Inter Siciliam ceterasque provincias, iudices, in agrorum iii. 6
vectigalium ratione hoc interest, quod ceteris aut impositum vectigal est certum, quod stipendiarium dicitur, ut Hispanis et plerisque Poenorum quasi victoriae praemium ac poena belli, aut censoria locatio constituta est, ut Asiae lege Sempronia : Siciliae civitates sic in amicitiam fidemque accepimus ut eodem iure essent quo fuissent, eadem condicione
populo Romano parerent qua suis antea paruissent. Per- 13
paucae Siciliae civitates sunt bello a maioribus nostris subactae ; quarum ager cum esset publicus populi Romani factus, tamen illis est redditus ; is ager a censoribus locari solet. Foederatae civitates duae sunt, quarum decumae venire non soleant, Mamertina et Tauromenitana, quinque praeterea sine foedere immunes civitates ac liberae, Centuripina, Halaesina, Segestana, Halicyensis, Panhormitana ; praeterea omnis ager Siciliae civitatum decumanus est, itemque ante imperium populi Romani ipsorum Siculorum
voluntate et institutis fuit. Videte nunc maiorum sapien- 14
tiam, qui cum Siciliam tam opportunum subsidium belli atque pacis ad rem publicam adiunxissent, tanta cura Siculos tueri ac retinere voluerunt ut non modo eorum agris vectigal novum nullum imponerent, sed ne legem quidem venditionis decumarum neve vendundi aut tempus aut locum commutarent, ut certo tempore anni, ut ibidem in Sicilia, denique ut lege Hieronica venderent. Voluerunt eos in suis rebus ipsos interesse, eorumque animos non modo lege nova sed ne nomine quidem legis novo commo-
veri. Itaque decumas lege Hieronica semper vendundas 15
censuerunt, ut iis iucundior esset muneris illius functio, si eius regis qui Siculis carissimus fuit non solum instituta commutato imperio, verum etiam nomen maneret.

Cicero, *In Verr.*, Act. II. ii. 1. 2–3. 8 ; iii. 6. 12–15.

25. *War and Commerce*

6 14 QVA re si propter socios nulla ipsi iniuria lacessiti maiores
nostri cum Antiocho, cum Philippo, cum Aetolis, cum
Poenis bella gesserunt, quanto vos studiosius convenit
iniuriis provocatos sociorum salutem una cum imperi vestri
dignitate defendere, praesertim cum de maximis vestris
vectigalibus agatur? Nam ceterarum provinciarum vecti-
galia, Quirites, tanta sunt ut eis ad ipsas provincias tuendas
vix contenti esse possimus, Asia vero tam opima est ac
fertilis ut et ubertate agrorum et varietate fructuum et
magnitudine pastionis et multitudine earum rerum quae
exportentur facile omnibus terris antecellat. Itaque haec
vobis provincia, Quirites, si et belli utilitatem et pacis
dignitatem retinere voltis, non modo a calamitate sed etiam
15 a metu calamitatis est defendenda. Nam in ceteris rebus
cum venit calamitas, tum detrimentum accipitur; at in
vectigalibus non solum adventus mali sed etiam metus ipse
adfert calamitatem. Nam cum hostium copiae non longe
absunt, etiam si inruptio nulla facta est, tamen pecua relin-
quuntur, agri cultura deseritur, mercatorum navigatio con-
quiescit. Ita neque ex portu neque ex decumis neque ex
scriptura vectigal conservari potest; qua re saepe totius anni
fructus uno rumore periculi atque uno belli terrore amittitur.
16 Quo tandem igitur animo esse existimatis aut eos qui vecti-
galia nobis pensitant, aut eos qui exercent atque exigunt,
cum duo reges cum maximis copiis propter adsint, cum una
excursio equitatus perbrevi tempore totius anni vectigal
auferre possit, cum publicani familias maximas quas in
salinis habent, quas in agris, quas in portibus atque in cus-
todiis magno periculo se habere arbitrentur? Putatisne vos
illis rebus frui posse, nisi eos qui vobis fructui sunt con-

servaveritis non solum, ut ante dixi, calamitate sed etiam
calamitatis formidine liberatos? Ac ne illud quidem vobis 7 17
neglegendum est quod mihi ego extremum proposueram,
cum essem de belli genere dicturus, quod ad multorum bona
civium Romanorum pertinet; quorum vobis pro vestra
sapientia, Quirites, habenda est ratio diligenter. Nam et
publicani, homines honestissimi atque ornatissimi, suas
rationes et copias in illam provinciam contulerunt, quorum
ipsorum per se res et fortunae vobis curae esse debent.
Etenim, si vectigalia nervos esse rei publicae semper duximus,
eum certe ordinem qui exercet illa firmamentum ceterorum
ordinum recte esse dicemus. Deinde ex ceteris ordinibus 18
homines gnavi atque industrii partim ipsi in Asia negotiantur,
quibus vos absentibus consulere debetis, partim eorum in
ea provincia pecunias magnas conlocatas habent. Est igitur
humanitatis vestrae magnum numerum civium calamitate
prohibere, sapientiae videre multorum civium calamitatem
a re publica seiunctam esse non posse. Etenim illud primum
parvi refert, vos publicanis amissa vectigalia postea victoria
reciperare; neque enim isdem redimendi facultas erit propter
calamitatem neque aliis voluntas propter timorem. Deinde 19
quod nos eadem Asia atque idem iste Mithridates initio
belli Asiatici docuit, id quidem certe calamitate docti me-
moria retinere debemus. Nam tum, cum in Asia magnas
permulti res amiserunt, scimus Romae solutione impedita
fidem concidisse. Non enim possunt una in civitate multi
rem ac fortunas amittere ut non pluris secum in eandem
trahant calamitatem: a quo periculo prohibete rem publi-
cam. Etenim—mihi credite id quod ipsi videtis—haec fides
atque haec ratio pecuniarum quae Romae, quae in foro
versatur, implicata est cum illis pecuniis Asiaticis et co-
haeret; ruere illa non possunt ut haec non eodem labefacta
motu concidant. Qua re videte num dubitandum vobis sit

omni studio ad id bellum incumbere in quo gloria nominis vestri, salus sociorum, vectigalia maxima, fortunae plurimorum civium coniunctae cum re publica defendantur.

Cicero, *De imp. Pomp.*, 6. 14–19.

26. *Rome and Capua*

34 92 HAEC consilia maiorum M. Bruto, ut antea dixi, reprehendenda et P. Rullo visa sunt ; neque te, P. Rulle, omina illa M. Bruti atque auspicia a simili furore deterrent. Nam et ipse qui deduxit, et qui magistratum Capuae illo creante ceperunt, et qui aliquam partem illius deductionis, honoris, muneris attigerunt, omnis acerbissimas impiorum poenas pertulerunt. Et quoniam *M.* Bruti atque illius temporis feci mentionem, commemorabo id quod egomet vidi, cum venissem Capuam colonia iam deducta L. Considio et Sex. Saltio, quem ad modum ipsi loquebantur, ‘ praetoribus,’ ut intellegatis quantam locus ipse adferat superbiam, quae paucis diebus quibus illo colonia deducta est perspici
93 atque intellegi potuit. Nam primum, id quod dixi, cum ceteris in coloniis IIviri appellentur, hi se praetores appellari volebant. Quibus primus annus hanc cupiditatem attulisset, nonne arbitramini paucis annis fuisse consulum nomen appetituros? Deinde anteibant lictores non cum bacillis, sed, ut hic praetoribus urbanis anteeunt, cum fascibus bini. Erant hostiae maiores in foro constitutae, quae ab his praetoribus de tribunali, sicut a nobis consulibus, de consili sententia probatae ad praeconem et ad tibicinem immola-
94 bantur. Deinde patres conscripti vocabantur. Iam vero voltum Considi videre ferendum vix erat. Quem hominem ‘ vegrandi macie torridum ’ Romae contemptum, abiectum videbamus, hunc Capuae Campano fastidio ac regio spiritu cum videremus, Blossios mihi videbar illos videre ac Vibellios.

Iam vero qui metus erat tunicatorum illorum! et in Albana et Seplasia quae concursatio percontantium quid praetor edixisset, ubi cenaret, quo denuntiasset! Nos autem, hinc Roma qui veneramus, iam non hospites, sed peregrini atque advenae nominabamur. Haec qui prospexerint, maiores 35 95
nostros dico, Quirites, non eos in deorum immortalium numero venerandos a nobis et colendos putatis? Quid enim viderunt? Hoc quod nunc vos, quaeso, perspicite atque cognoscite. Non ingenerantur hominibus mores tam a stirpe generis ac seminis quam ex eis rebus quae ab ipsa natura nobis ad vitae consuetudinem suppeditantur, quibus alimur et vivimus. Carthaginienses fraudulenti et mendaces non genere, sed natura loci, quod propter portus suos multis et variis mercatorum et advenarum sermonibus ad studium fallendi studio quaestus vocabantur. Ligures duri atque agrestes; docuit ager ipse nihil ferendo nisi multa cultura et magno labore quaesitum. Campani semper superbi bonitate agrorum et fructuum magnitudine, urbis salubritate, descriptione, pulchritudine. Ex hac copia atque omnium rerum adfluentia primum illa nata est adrogantia qua a maioribus nostris alterum Capua consulem postularunt, deinde ea luxuries quae ipsum Hannibalem armis etiam tum invictum voluptate vicit. Huc isti xviri cum ′ IↃↃ 96
colonorum ex lege Rulli deduxerint, c decuriones, x augures, vi pontifices constituerint, quos illorum animos, quos impetus, quam ferociam fore putatis? Romam in montibus positam et convallibus, cenaculis sublatam atque suspensam, non optimis viis, angustissimis semitis, prae sua Capua planissimo in loco explicata ac praeclarissime sita inridebunt atque contemnent; agros vero Vaticanum et Pupiniam cum suis opimis atque uberibus campis conferendos scilicet non putabunt. Oppidorum autem finitimorum illam copiam cum hac per risum ac iocum contendent: Veios, Fidenas,

Collatiam, ipsum hercle Lanuvium, Ariciam, Tusculum cum
Calibus, Teano, Neapoli, Puteolis, Cumis, Pompeiis, Nuceria
97 comparabunt. Quibus illi rebus elati et inflati fortasse non
continuo, sed certe, si paulum adsumpserint vetustatis ac
roboris, non continebuntur; progredientur, cuncta secum
ferent. Singularis homo privatus, nisi magna sapientia
praeditus, vix cancellis et regionibus offici magnis in fortunis
et copiis continetur, nedum isti ab Rullo et Rulli similibus
conquisiti atque electi coloni Capuae in domicilio superbiae
atque in sedibus luxuriosis conlocati non statim conquisituri
sint aliquid sceleris et flagiti, immo vero etiam hoc magis
quam illi veteres germanique Campani, quod in vetere
fortuna illos natos et educatos nimiae tamen rerum omnium
copiae depravabant, hi ex summa egestate in eandem rerum
abundantiam traducti non solum copia verum etiam in-
solentia commovebuntur.

Cicero, *De leg. agr.* II. 34. 92–35. 97.

27. *Social Legislation*

(*a*)

2 SI in sua quisque nostrum matre familiae, Quirites, ius
et maiestatem viri retinere instituisset, minus cum
2 universis feminis negotii haberemus; nunc domi victa
libertas nostra impotentia muliebri hic quoque in foro
obteritur et calcatur, et quia singulas non domuimus,
3 universas horremus. Equidem fabulam et fictam rem
ducebam esse, virorum omne genus in aliqua insula con-
4 iuratione muliebri ab stirpe sublatum esse; ab nullo genere
non summum periculum est, si coetus et concilia et secretas
consultationes esse sinas. Atque ego vix statuere apud
animum meum possum, utrum peior ipsa res an peiore
5 exemplo agatur; quorum alterum ad nos consules reliquosque

magistratus, alterum ad vos, Quirites, magis pertinet. Nam
utrum e re publica sit necne id, quod ad vos fertur, vestra
existimatio est, qui in suffragium ituri estis; haec con- 6
sternatio muliebris, sive sua sponte sive auctoribus vobis,
M. Fundani et L. Valeri, facta est, haud dubie ad culpam
magistratuum pertinens, nescio, vobis, tribuni, an consuli-
bus magis sit deformis; vobis, si feminas ad concitandas 7
tribunicias seditiones iam adduxistis; nobis, si, ut plebis
quondam, sic nunc mulierum secessione leges accipiendae
sunt. Equidem non sine rubore quodam paulo ante per 8
medium agmen mulierum in forum perveni. Quod nisi me
verecundia singularum magis maiestatis et pudoris quam
universarum tenuisset, ne compellatae a consule viderentur,
dixissem: ‘Qui hic mos est in publicum procurrendi et 9
obsidendi vias et viros alienos appellandi? Istud ipsum
suos quaeque domi rogare non potuistis? An blandiores in 10
publico quam in privato et alienis quam vestris estis? Quan-
quam ne domi quidem vos, si sui iuris finibus matronas
contineret pudor, quae leges hic rogarentur abrogarenturve,
curare decuit.’ Maiores nostri nullam, ne privatam quidem 11
rem agere feminas sine tutore auctore voluerunt; in manu
esse parentium, fratrum, virorum; nos, si diis placet, iam
etiam rem publicam capessere eas patimur et foro quoque
et contionibus et comitiis immisceri. Quid enim nunc aliud 12
per vias et compita faciunt, quam rogationem tribunorum
plebi suadent, aliam legem abrogandam censent? Date 13
frenos impotenti naturae et indomito animali, et sperate,
ipsas modum licentiae facturas. Nisi vos facietis, minimum 14
hoc eorum est, quae iniquo animo feminae sibi aut moribus
aut legibus iniuncta patiuntur. Omnium rerum libertatem,
immo licentiam, si vere dicere volumus, desiderant. Quid
enim, si hoc expugnaverint, non tentabunt? Recensete 3
animo muliebria iura, quibus licentiam earum alligaverint

maiores vestri, per quae *eas* subiecerint viris; quibus
2 omnibus constrictas vix tamen continere potestis. Quid? si carpere singula et extorquere et aequari ad extremum viris patiemini, tolerabiles vobis eas fore creditis? Extemplo, simul pares esse coeperint, superiores erunt.

Livy, XXXIV, ch. 2–3, § 2

(*b*)

52 C. SVLPICIVS, D. HATERIVS consules sequuntur, inturbidus externis rebus annus, domi suspecta severitate adversum luxum qui immensum proruperat ad cuncta quis pecunia prodigitur. Sed alia sumptuum quamvis graviora dissimulatis plerumque pretiis occultabantur; ventris et ganeae paratus adsiduis sermonibus vulgati fecerant curam ne princeps antiquae parsimoniae durius adverteret. Nam incipiente C. Bibulo ceteri quoque aediles disseruerant, sperni sumptuariam legem vetitaque utensilium pretia augeri in dies nec mediocribus remediis sisti posse, et consulti patres integrum id negotium ad principem distulerant. Sed Tiberius, saepe apud se pensitato an coerceri tam profusae cupidines possent, num coercitio plus damni in rem publicam ferret, quam indecorum adtrectare quod non obtineret vel retentum ignominiam et infamiam virorum inlustrium posceret, postremo litteras ad senatum composuit quarum sententia in hunc modum fuit.

53 ‘Ceteris forsitan in rebus, patres conscripti, magis expediat me coram interrogari et dicere quid e re publica censeam: in hac relatione subtrahi oculos meos melius fuit, ne, denotantibus vobis ora ac metum singulorum qui pudendi luxus arguerentur, ipse etiam viderem eos ac velut deprenderem. Quod si mecum ante viri strenui, aediles, consilium habuissent, nescio an suasurus fuerim omittere

potius praevalida et adulta vitia quam hoc adsequi, ut palam fieret quibus flagitiis impares essemus. Sed illi quidem officio functi sunt, ut ceteros quoque magistratus sua munia implere velim : mihi autem neque honestum silere neque proloqui expeditum, quia non aedilis aut praetoris aut consulis partis sustineo. Maius aliquid et excelsius a principe postulatur ; et cum recte factorum sibi quisque gratiam trahant, unius invidia ab omnibus peccatur. Quid enim primum prohibere et priscum ad morem recidere adgrediar? villarumne infinita spatia? familiarum numerum et nationes? argenti et auri pondus? aeris tabularumque miracula? Promiscas viris et feminis vestis atque illa feminarum propria, quis lapidum causa pecuniae nostrae ad externas aut hostilis gentis transferuntur? Nec ignoro in conviviis et circulis incusari ista et modum posci : set si quis legem sanciat, poenas indicat, idem illi civitatem verti, splendidissimo cuique exitium parari, neminem criminis expertem clamitabunt. Atqui ne corporis quidem morbos veteres et diu auctos nisi per dura et aspera coerceas : corruptus simul et corruptor, aeger et flagrans animus haud levioribus remediis restinguendus est quam libidinibus ardescit. Tot a maioribus repertae leges, tot quas divus Augustus tulit, illae oblivione, hae, quod flagitiosius est, contemptu abolitae securiorem luxum fecere. Nam si velis quod nondum vetitum est, timeas ne vetere : at si prohibita impune transcenderis, neque metus ultra neque pudor est. Cur ergo olim parsimonia pollebat? Quia sibi quisque moderabatur, quia unius urbis cives eramus ; ne inritamenta quidem eadem intra Italiam dominantibus. Externis victoriis aliena, civilibus etiam nostra consumere didicimus. Quantulum istud est de quo aediles admonent ! Quam, si cetera respicias, in levi habendum ! At hercule nemo refert quod Italia externae opis indiget, quod vita populi Romani per

incerta maris et tempestatum cotidie volvitur. Ac nisi provinciarum copiae et dominis et servitiis et agris subvenerint, nostra nos scilicet nemora nostraeque villae tuebuntur. Hanc, patres conscripti, curam sustinet princeps ; haec omissa funditus rem publicam trahet. Reliquis intra animum medendum est : nos pudor, pauperes necessitas, divites satias in melius mutet. Aut si quis ex magistratibus tantam industriam ac severitatem pollicetur ut ire obviam queat, hunc ego et laudo et exonerari laborum meorum partem fateor : sin accusare vitia volunt, dein, cum gloriam eius rei adepti sunt, simultates faciunt ac mihi relinquunt, credite, patres conscripti, me quoque non esse offensionum avidum ; quas cum gravis et plerumque iniquas pro re publica suscipiam, inanis et inritas neque mihi aut vobis usui futuras iure deprecor.'

Tacitus, *Annals*, III. 52–54.

28. *Caesar's achievements*

(*a*)

13 32 BELLVM Gallicum, patres conscripti, C. Caesare imperatore gestum est, antea tantum modo repulsum. Semper illas nationes nostri imperatores refutandas potius bello quam lacessendas putaverunt. Ipse ille C. Marius, cuius divina atque eximia virtus magnis populi Romani luctibus funeribusque subvenit, influentis in Italiam Gallorum maximas copias repressit, non ipse ad eorum urbis sedisque penetravit. Modo ille meorum laborum periculorum consiliorum socius, C. Pomptinus, fortissimus vir, ortum repente bellum Allobrogum atque hac scelerata coniuratione excitatum proeliis fregit eosque domuit qui lacessierant, et ea victoria contentus re publica metu liberata quievit. C. Caesaris longe aliam video fuisse rationem ;

non enim sibi solum cum iis quos iam armatos contra
populum Romanum videbat bellandum esse duxit, sed totam
Galliam in nostram dicionem esse redigendam. Itaque cum 33
acerrimis nationibus et maximis Germanorum et Helvetiorum
proeliis felicissime decertavit, ceteras conterruit, compulit,
domuit, imperio populi Romani parere adsuefecit, et quas
regiones quasque gentis nullae nobis antea litterae, nulla
vox, nulla fama notas fecerat, has noster imperator nosterque
exercitus et populi Romani arma peragrarunt. Semitam
tantum Galliae tenebamus antea, patres conscripti ; ceterae
partes a gentibus aut inimicis huic imperio aut infidis aut
incognitis aut certe immanibus et barbaris et bellicosis
tenebantur ; quas nationes nemo umquam fuit quin frangi
domarique cuperet. Nemo sapienter de re publica nostra
cogitavit, iam inde a principio huius imperi, quin Galliam
maxime timendam huic imperio putaret ; sed propter vim
ac multitudinem gentium illarum numquam est antea cum
omnibus dimicatum. Restitimus semper lacessiti : nunc
denique est perfectum ut imperi nostri terrarumque illarum
idem esset extremum. Alpibus Italiam munierat antea 14 34
natura non sine aliquo divino numine ; nam si ille aditus
Gallorum immanitati multitudinique patuisset, numquam
haec urbs summo imperio domicilium ac sedem praebuisset.
Quae iam licet considant ! Nihil est enim ultra illam altitudinem montium usque ad Oceanum quod sit Italiae pertimescendum. Sed tamen una atque altera aestas vel metu
vel spe vel poena vel praemiis vel armis vel legibus potest
totam Galliam sempiternis vinculis adstringere : impolitae
vero res et acerbae si erunt relictae, quamquam sunt accisae,
tamen efferent se aliquando et ad renovandum bellum
revirescent.

Cicero, *De prov. cons.* 13. 32–14. 34.

(*b*)

8 OMNIA sunt excitanda tibi, C. Caesar, uni, quae iacere
sentis belli ipsius impetu, quod necesse fuit, perculsa
atque prostrata: constituenda iudicia, revocanda fides,
comprimendae libidines, propaganda suboles, omnia, quae
dilapsa iam diffluxerunt, severis legibus vincienda sunt.
24 Non fuit recusandum in tanto civili bello, tanto animorum
ardore et armorum, quin quassata res publica, quicumque
belli eventus fuisset, multa perderet et ornamenta dignitatis
et praesidia stabilitatis suae, multaque uterque dux faceret
armatus, quae idem togatus fieri prohibuisset. Quae quidem
tibi nunc omnia belli vulnera sananda sunt, quibus praeter te
25 mederi nemo potest. Itaque illam tuam praeclarissimam et
sapientissimam vocem invitus audivi: 'Satis diu vel naturae
vixi vel gloriae.' Satis, si ita vis, fortasse naturae, addo
etiam, si placet, gloriae, at, quod maximum est, patriae certe
parum. Quare omitte istam, quaeso, doctorum hominum
in contemnenda morte prudentiam, noli nostro periculo esse
sapiens. Saepe enim venit ad aures meas te idem istud nimis
crebro dicere, tibi satis te vixisse. Credo; sed tum id
audirem, si tibi soli viveres aut si tibi etiam soli natus esses.
Omnium salutem civium cunctamque rem publicam res
tuae gestae complexae sunt; tantum abes a perfectione
maximorum operum, ut fundamenta nondum quae cogitas
ieceris. Hic tu modum vitae tuae non salute rei publicae,
sed aequitate animi definies? Quid, si istud ne gloriae tuae
quidem satis est? Cuius te esse avidissimum, quamvis sis
26 sapiens, non negabis. 'Parumne igitur,' inquies, 'magna
relinquemus?' Immo vero aliis quamvis multis satis, tibi
uni parum. Quicquid est enim, quamvis amplum sit, id est
parum tum, cum est aliquid amplius. Quodsi rerum tuarum
inmortalium, C. Caesar, hic exitus futurus fuit, ut devictis

adversariis rem publicam in eo statu relinqueres in quo nunc est, vide, quaeso, ne tua divina virtus admirationis plus sit habitura quam gloriae, siquidem gloria est inlustris et pervagata magnorum vel in suos cives vel in patriam vel in omne genus hominum fama meritorum.

Haec igitur tibi reliqua pars est, hic restat actus, in hoc 9
elaborandum est, ut rem publicam constituas, eaque tu in primis summa tranquillitate et otio perfruare; tum te, si voles, cum et patriae quod debes solveris et naturam ipsam expleveris satietate vivendi, satis diu vixisse dicito. Quid enim est omnino hoc ipsum diu, in quo est aliquid extremum? Quod cum venit, omnis voluptas praeterita pro nihilo est, quia postea nulla est futura. Quamquam iste tuus animus numquam his angustiis, quas natura nobis ad vivendum dedit, contentus fuit, semper inmortalitatis amore
flagravit. Nec vero haec tua vita ducenda est, quae corpore 28
et spiritu continetur; illa, inquam, illa vita est tua, quae vigebit memoria saeculorum omnium, quam posteritas alet, quam ipsa aeternitas semper tuebitur. Huic tu inservias, huic te ostentes oportet, quae quidem quae miretur iam pridem multa habet; nunc etiam quae laudet exspectat. Obstupescent posteri certe imperia, provincias, Rhenum, Oceanum, Nilum, pugnas innumerabiles, incredibiles victorias, monimenta, munera, triumphos audientes et legentes
tuos. Sed nisi haec urbs stabilita tuis consiliis et institutis 29
erit, vagabitur modo tuum nomen longe atque late, sedem stabilem et domicilium certum non habebit. Erit inter eos etiam, qui nascentur, sicut inter nos fuit, magna dissensio, cum alii laudibus ad caelum res tuas gestas efferent, alii fortasse aliquid requirent, idque vel maximum, nisi belli civilis incendium salute patriae restinxeris, ut illud fati fuisse videatur, hoc consilii. Servi igitur iis etiam iudicibus qui multis post saeculis de te iudicabunt, et quidem haud

scio an incorruptius quam nos; nam et sine amore et sine cupiditate et rursus sine odio et sine invidia iudicabunt.
30 Id autem etiamsi tum ad te, ut quidam falso putant, non pertinebit, nunc certe pertinet esse te talem, ut tuas laudes obscuratura nulla umquam sit oblivio.

10 Diversae voluntates civium fuerunt distractaeque sententiae. Non enim consiliis solum et studiis, sed armis etiam et castris dissidebamus; erat enim obscuritas quaedam, erat certamen inter clarissimos duces; multi dubitabant quid optimum esset, multi quid sibi expediret, multi quid
31 deceret, non nulli etiam quid liceret. Perfuncta res publica est hoc misero fatalique bello; vicit is qui non fortuna inflammaret odium suum, sed bonitate leniret, nec qui omnes quibus iratus esset eosdem etiam exilio aut morte dignos iudicaret. Arma ab aliis posita, ab aliis erepta sunt. Ingratus est iniustusque civis, qui armorum periculo liberatus animum tamen retinet armatum, ut etiam ille melior sit, qui in acie cecidit, qui in causa animam profudit. Quae enim pertinacia quibusdam, eadem aliis constantia videri potest. Sed iam omnis fracta dissensio est armis, extincta
32 aequitate victoris; restat ut omnes unum velint, qui modo habent aliquid non solum sapientiae, sed etiam sanitatis. Nisi te, C. Caesar, salvo et in ista sententia, qua cum antea, tum hodie vel maxime usus es, manente salvi esse non possumus. Quare omnes te, qui haec salva esse volumus, et hortamur et obsecramus, ut vitae tuae et saluti consulas, omnesque tibi (ut pro aliis etiam loquar quod de me ipse sentio), quoniam subesse aliquid putas, quod cavendum sit, non modo excubias et custodias, sed etiam laterum nostrorum oppositus et corporum pollicemur.

Cicero, *Pro Marcello* 8. 23–10. 32.

29. *Personal jealousies*

INIMICITIAE inter M. Fulvium et M. Aemilium con- 43
sulem erant, et super cetera Aemilius serius biennio se
consulem factum M. Fulvii opera ducebat. Itaque ad 2
invidiam ei faciundam legatos Ambracienses in senatum
subornatos criminibus introduxit, qui sibi, cum in pace 3
essent imperataque prioribus consulibus fecissent et eadem
obedienter praestare M. Fulvio parati essent, bellum illatum 4
questi, agros primum depopulatos, terrorem direptionis et
caedis urbi iniectum, ut eo metu claudere cogerentur portas;
obsessos deinde et oppugnatos se, et omnia exempla belli 5
edita in se caedibus, incendiis, ruinis, direptione urbis;
coniuges, liberos in servitium abstractos, bona adempta et, 6
quod se ante omnia moveat, templa tota urbe spoliata
ornamentis; simulacra deum, deos immo ipsos, convulsos
ex sedibus suis ablatos esse; parietes postesque nudatos,
quos adorent, ad quos precentur et supplicent, Ambraciensi-
bus superesse,—haec querentes interrogando criminose ex 7
composito consul ad plura, velut non sua sponte, dicenda
eliciebat. Motis patribus, alter consul C. Flaminius M. Fulvii 8
causam excepit, qui veterem viam et obsoletam ingressos
Ambracienses dixit; sic M. Marcellum ab Syracusanis, sic 9
Q. Fulvium a Campanis accusatos. Quin eadem opera
T. Quinctium a Philippo rege, M'. Acilium et L. Scipionem
ab Antiocho, Cn. Manlium a Gallis, ipsum M. Fulvium ab
Aetolis et Cephalleniae populis accusari paterentur? 'Am- 10
braciam oppugnatam et captam et signa inde ornamentaque
ablata et cetera facta, quae captis urbibus soleant, negaturum
aut me pro M. Fulvio aut ipsum M. Fulvium censetis,
patres conscripti, qui ob has res gestas triumphum a vobis 11
postulaturus sit, Ambraciam captam signaque, quae ablata
criminantur, et cetera spolia eius urbis ante currum laturus

12 et fixurus in postibus suis? Nihil est, quod se ab Aetolis
separent ; eadem Ambraciensium et Aetolorum causa est.
13 Itaque collega meus vel in alia causa inimicitias exerceat vel,
si in hac utique mavult, retineat Ambracienses suos in
14 adventum M. Fulvii ; ego nec de Ambraciensibus nec de
44 Aetolis decerni quicquam absente M. Fulvio patiar.' Cum
Aemilius callidam malitiam inimici velut notam omnibus
insimularet et tempus eum morando extracturum diceret,
ne consule inimico Romam veniret, certamine consulum
2 biduum absumptum est ; nec praesente Flaminio decerni
3 quicquam videbatur posse. Captata occasio est, cum aeger
forte Flaminius abesset, et referente Aemilio senatus con-
sultum factum est, ut Ambraciensibus suae res omnes
4 redderentur ; in libertate essent ac legibus suis uterentur ;
portoria, quae vellent, terra marique caperent, dum eorum
5 immunes Romani ac socii nominis Latini essent ; signa
aliaque ornamenta, quae quererentur ex aedibus sacris
sublata esse, de iis, quum M. Fulvius Romam revertisset,
placere ad collegium pontificum referri et, quod ii cen-
6 suissent, fieri. Neque his contentus consul fuit, sed postea
per infrequentiam adiecit senatus consultum, Ambraciam
vi captam esse non videri.

4 Priusquam consules redirent Romam, M. Fulvius pro-
2 consul ex Aetolia rediit ; isque ad aedem Apollinis in senatu
cum de rebus in Aetolia Cephalleniaque ab se gestis
disseruisset, petiit a patribus, ut, si aequum censerent,
ob rem publicam bene ac feliciter gestam et diis immortalibus
honorem haberi iuberent et sibi triumphum decernerent.
3 M. Aburius tribunus plebis, si quid de ea re ante M. Aemilii
consulis adventum decerneretur, intercessurum se ostendit ;
4 eum contradicere velle, proficiscentemque in provinciam
ita sibi mandasse, uti ea disceptatio integra in adventum
suum servaretur ; Fulvium temporis iacturam facere ;

senatum etiam consule praesente, quod vellet, decreturum.
Tum Fulvius, si aut simultas M. Aemilii secum ignota 5
hominibus esset aut, quam is eas inimicitias impotenti ac
prope regia ira exerceret, tamen non fuisse ferendum, 6
absentem consulem et deorum immortalium honori obstare
et meritum debitumque triumphum morari; imperatorem,
rebus egregie gestis, victoremque exercitum cum praeda 7
et captivis ante portas stare, donec consuli ob hoc ipsum
moranti redire Romam libitum esset. Verum enimvero 8
cum sint notissimae sibi cum consule inimicitiae, quid ab
eo quemquam posse aequi exspectare, qui per infrequentiam
furtim senatus consultum factum ad aerarium detulerit,
Ambraciam non videri vi captam, quae aggere ac vineis 9
oppugnata sit, ubi, incensis operibus, alia de integro facta
sint, ubi circa muros supra subterque terram per dies
quindecim pugnatum, ubi a prima luce, cum iam transcen- 10
disset muros miles, usque ad noctem diu anceps proelium
tenuerit, ubi plus tria millia hostium sint caesa. Iam de 11
deorum immortalium templis spoliatis in capta urbe qualem
calumniam ad pontifices attulerit? Nisi Syracusarum cete- 12
rarumque captarum civitatium ornamentis urbem exornari
fas fuerit, in Ambracia una capta non valuerit belli ius. Se 13
et patres conscriptos orare et ab tribuno petere, ne se super-
bissimo inimico ludibrio esse sinant. Vndique omnes alii 5
deprecari tribunum, alii castigare. Ti. Gracchi collegae
plurimum oratio movit. Ne suas quidem simultates pro 2
magistratu exercere boni exempli esse; alienarum vero
simultatium tribunum plebis cognitorem fieri, turpe et
indignum collegii eius potestate et sacratis legibus esse. Suo 3
quemque iudicio et homines odisse aut diligere et res probare
aut improbare debere, non pendere ex alterius vultu ac nutu
nec alieni momentis animi circumagi, adstipularique irato
consuli tribunum plebei et, quid privatim M. Aemilius 4

mandaverit, meminisse, tribunatum sibi a populo Romano
mandatum oblivisci, et mandatum pro auxilio ac libertate
5 privatorum, non pro consulari regno. Ne hoc quidem cer-
nere eum, fore, ut memoriae ac posteritati mandetur, eius-
dem collegii alterum e duobus tribunis plebis suas inimicitias
remisisse rei publicae, alterum alienas et mandatas exercuisse.
6 His victus castigationibus tribunus cum templo excessisset,
referente Ser. Sulpicio praetore, triumphus M. Fulvio est
decretus.

Livy, XXXVIII, ch. 43, 44 ; XXXIX, ch. 4, 5.

30. ‘*The glorious dead*’

11 EST autem fidei pietatisque nostrae declarare fortissimis
militibus quam memores simus quamque grati. Quam
ob rem promissa nostra atque ea quae legionibus bello
confecto tributuros nos spopondimus hodierno senatus
consulto renovanda censeo ; aequum est enim militum,
30 talium praesertim, honorem coniungi. Atque utinam, patres
conscripti, civibus omnibus solvere nobis praemia liceret !
quamquam nos ea quae promisimus studiose cumulata
reddemus. Sed id quidem restat, ut spero, victoribus,
quibus senatus fides praestabitur : quam quoniam difficillimo
rei publicae tempore secuti sunt, eos numquam oportebit
consili sui paenitere. Sed facile est bene agere cum eis
a quibus etiam tacentibus flagitari videmur : illud ad-
mirabilius et maius maximeque proprium senatus sapientis
est, grata eorum virtutem memoria prosequi qui pro patria
31 vitam profuderunt. Quorum de honore utinam mihi plura
in mentem venirent ! Duo certe non praeteribo quae maxi-
me occurrunt : quorum alterum pertinet ad virorum for-
tissimorum gloriam sempiternam, alterum ad leniendum
12 maerorem et luctum proximorum. Placet igitur mihi, patres
conscripti, legionis Martiae militibus et eis qui una pugnantes

occiderint monumentum fieri quam amplissimum. Magna
atque incredibilia sunt in rem publicam huius merita legionis.
Haec se prima latrocinio abrupit Antoni; haec tenuit
Albam; haec se ad Caesarem contulit; hanc imitata quarta
legio parem virtutis gloriam consecuta est. Quarta victrix
desiderat neminem: ex Martia non nulli in ipsa victoria
conciderunt. O fortunata mors quae naturae debita pro
patria est potissimum reddita! Vos vero patriae natos iudico; 32
quorum etiam nomen a Marte est, ut idem deus urbem hanc
gentibus, vos huic urbi genuisse videatur. In fuga foeda
mors est; in victoria gloriosa. Etenim Mars ipse ex acie
fortissimum quemque pignerari solet. Illi igitur impii quos
occidistis etiam ad inferos poenas parricidi luent; vos vero
qui extremum spiritum in victoria effudistis piorum estis
sedem et locum consecuti. Brevis a natura vita nobis data
est; at memoria bene redditae vitae sempiterna. Quae si
non esset longior quam haec vita, quis esset tam amens qui
maximis laboribus et periculis ad summam laudem gloriam-
que contenderet? Actum igitur praeclare vobiscum, fortis- 33
simi, dum vixistis, nunc vero etiam sanctissimi milites, quod
vestra virtus neque oblivione eorum qui nunc sunt nec reti-
centia posterorum sepulta esse poterit, cum vobis immor-
tale monumentum suis paene manibus senatus populusque
Romanus exstruxerit. Multi saepe exercitus Punicis, Gallicis,
Italicis bellis clari et magni fuerunt, nec tamen ullis tale
genus honoris tributum est. Atque utinam maiora possemus,
quando quidem a vobis maxima accepimus! Vos ab urbe
furentem Antonium avertistis; vos redire molientem rep-
pulistis. Erit igitur exstructa moles opere magnifico in-
cisaeque litterae, divinae virtutis testes sempiternae,
numquamque de vobis eorum qui aut videbunt vestrum
monumentum aut audient gratissimus sermo conticescet. Ita
pro mortali condicione vitae immortalitatem estis consecuti.

Cicero, *Philipp.* XIV. 11. 29–12. 33.

31. *Mucian's speech*

76 HIS pavoribus nutantem et alii legati amicique firmabant et Mucianus, post multos secretosque sermones iam et coram ita locutus: 'Omnes, qui magnarum rerum consilia suscipiunt, aestimare debent an quod inchoatur rei publicae utile, ipsis gloriosum, promptum effectu aut certe non arduum sit; simul ipse qui suadet considerandus est, adiciatne consilio periculum suum, et, si fortuna coeptis adfuerit, cui summum decus adquiratur. Ego te, Vespasiane, ad imperium voco; quam salutare rei publicae, quam tibi magnificum, iuxta deos in tua manu positum est. Nec speciem adulantis expaveris: a contumelia quam a laude propius fuerit post Vitellium eligi. Non adversus divi Augusti acerrimam mentem nec adversus cautissimam Tiberii senectutem, ne contra Gai quidem aut Claudii vel Neronis fundatam longo imperio domum exurgimus; cessisti etiam Galbae imaginibus: torpere ultra et polluendam perdendamque rem publicam relinquere sopor et ignavia videretur, etiam si tibi quam inhonesta, tam tuta servitus esset. Abiit iam et transvectum est tempus quo posses videri non cupisse: confugiendum est ad imperium. An excidit trucidatus Corbulo? splendidior origine quam nos sumus, fateor, sed et Nero nobilitate natalium Vitellium anteibat. Satis clarus est apud timentem quisquis timetur. Et posse ab exercitu principem fieri sibi ipse Vitellius documento, nullis stipendiis, nulla militari fama, Galbae odio provectus. Ne Othonem quidem ducis arte aut exercitus vi, sed praepropera ipsius desperatione victum, iam desiderabilem et magnum principem fecit, cum interim spargit legiones, exarmat cohortis, nova cotidie bello semina ministrat. Si quid ardoris ac ferociae miles habuit, popinis et comissationibus et principis imitatione deteritur: tibi e Iudaea et Syria et Aegypto

novem legiones integrae, nulla acie exhaustae, non discordia corruptae, sed firmatus usu miles et belli domitor externi : classium alarum cohortium robora et fidissimi reges et tua
ante omnis experientia. Nobis nihil ultra adrogabo quam 77
ne post Valentem et Caecinam numeremur : ne tamen Mucianum socium spreveris, quia aemulum non experiris. Me Vitellio antepono, te mihi. Tuae domui triumphale nomen, duo iuvenes, capax iam imperii alter et primis militiae annis apud Germanicos quoque exercitus clarus. Absurdum fuerit non cedere imperio ei cuius filium adoptaturus essem, si ipse imperarem. Ceterum inter nos non idem prosperarum adversarumque rerum ordo erit : nam si vincimus, honorem quem dederis habebo : discrimen ac pericula ex aequo patiemur. Immo, ut melius est, tu tuos exercitus rege, mihi bellum et proeliorum incerta trade. Acriore hodie disciplina victi quam victores agunt. Hos ira, odium, ultionis cupiditas ad virtutem accendit : illi per fastidium et contumacia hebescunt. Aperiet et recludet contecta et tumescentia victricium partium vulnera bellum ipsum ; nec mihi maior in tua vigilantia parsimonia sapientia fiducia est quam in Vitellii torpore inscitia saevitia. Sed meliorem in bello causam quam in pace habemus ; nam qui deliberant, desciverunt.'

Tacitus, *Hist.* II, ch. 76, 77.

E

32. ‘*Forms of Government*’

(*a*)

26 41 OMNIS ergo populus, qui est talis coetus multitudinis qualem exposui, omnis civitas, quae est constitutio populi, omnis res publica, quae, ut dixi, populi res est, consilio quodam regenda est ut diuturna sit. Id autem consilium primum semper ad eam causam referendum est,
42 quae causa genuit civitatem. Deinde aut uni tribuendum est aut delectis quibusdam aut suscipiendum est multitudini atque omnibus. Quare cum penes unum est omnium summa rerum, regem illum unum vocamus et regnum eius rei publicae statum. Cum autem est penes delectos, tum illa civitas optimatium arbitrio regi dicitur. Illa autem est civitas popularis (sic enim appellant), in qua in populo sunt omnia. Atque horum trium generum quodvis, si teneat illud vinclum, quod primum homines inter se rei publicae societate devinxit, non perfectum illud quidem neque mea sententia optimum est, sed tolerabile tamen, ut aliud alio possit esse praestantius. Nam vel rex aequus ac sapiens vel delecti ac principes cives vel ipse populus, quamquam id est minime probandum, tamen nullis interiectis iniquitatibus aut cupiditatibus posse videtur aliquo esse non incerto statu.

34 51 Quodsi liber populus deliget quibus se committat, deligetque, si modo salvus esse vult, optimum quemque, certe in optimorum consiliis posita est civitatium salus, praesertim cum hoc natura tulerit, non solum ut summi virtute et animo praeessent imbecillioribus, sed ut hi etiam parere summis velint. Verum hunc optimum statum pravis hominum opinionibus eversum esse dicunt, qui ignoratione virtutis, quae cum in paucis est, tum a paucis

iudicatur et cernitur, opulentos homines et copiosos, tum genere nobili natos esse optimos putant. Hoc errore vulgi cum rem publicam opes paucorum, non virtutes tenere coeperunt, nomen illi principes optimatium mordicus tenent, re autem carent eo nomine. Nam divitiae, nomen, opes vacuae consilio et vivendi atque aliis imperandi modo dedecoris plenae sunt et insolentis superbiae, nec ulla deformior species est civitatis quam illa in qua opulentissimi
optimi putantur. Virtute vero gubernante rem publicam 52
quid potest esse praeclarius? cum is qui imperat aliis servit ipse nulli cupiditati, cum, quas ad res civis instituit et vocat, eas omnis complexus est ipse nec leges imponit populo quibus ipse non pareat, sed suam vitam, ut legem, praefert suis civibus. Qui si unus satis omnia consequi posset, nihil opus esset pluribus; si universi videre optimum et in eo consentire possent, nemo delectos principes quaereret. Difficultas ineundi consilii rem a rege ad plures, error et temeritas populorum a multitudine ad paucos transtulit. Sic inter infirmitatem unius temeritatemque multorum medium optimates possederunt locum, quo nihil potest esse moderatius; quibus rem publicam tuentibus beatissimos esse populos necesse est, vacuos omni cura et cogitatione, aliis permisso otio suo, quibus id tuendum est neque committendum, ut sua commoda populus neglegi a principibus
putet. Nam aequabilitas quidem iuris, quam amplexantur 53
liberi populi, neque servari potest (ipsi enim populi, quamvis soluti ecfrenatique sint, praecipue multis multa tribuunt, et est in ipsis magnus dilectus hominum et dignitatum), eaque, quae adpellatur aequabilitas, iniquissima est. Cum enim par habetur honos summis et infimis, qui sint in omni populo necesse est, ipsa aequitas iniquissima est; quod in iis civitatibus, quae ab optimis reguntur, accidere non potest.

Cicero, *De rep.* I. 26. 41, 42; 34. 51–53.

(*b*)

32 PLERAQVE eorum quae rettuli quaeque referam parva
forsitan et levia memoratu videri non nescius sum: sed
nemo annalis nostros cum scriptura eorum contenderit qui
veteres populi Romani res composuere. Ingentia illi bella,
expugnationes urbium, fusos captosque reges, aut si quando
ad interna praeverterent, discordias consulum adversum
tribunos, agrarias frumentariasque leges, plebis et optima-
tium certamina libero egressu memorabant: nobis in arto
et inglorius labor; immota quippe aut modice lacessita
pax, maestae urbis res et princeps proferendi imperi incu-
riosus erat. Non tamen sine usu fuerit introspicere illa
primo aspectu levia ex quis magnarum saepe rerum motus
33 oriuntur. Nam cunctas nationes et urbes populus aut
primores aut singuli regunt: delecta ex iis et consociata rei
publicae forma laudari facilius quam evenire, vel si evenit,
haud diuturna esse potest. Igitur ut olim plebe valida, vel
cum patres pollerent, noscenda vulgi natura et quibus modis
temperanter haberetur, senatusque et optimatium ingenia
qui maxime perdidicerant, callidi temporum et sapientes
credebantur, sic converso statu neque alia re Romana quam
si unus imperitet, haec conquiri tradique in rem fuerit, quia
pauci prudentia honesta ab deterioribus, utilia ab noxiis
discernunt, plures aliorum eventis docentur. Ceterum ut
profutura, ita minimum oblectationis adferunt. Nam situs
gentium, varietates proeliorum, clari ducum exitus retinent
ac redintegrant legentium animum: nos saeva iussa, con-
tinuas accusationes, fallaces amicitias, perniciem innocen-
tium et easdem exitii causas coniungimus, obvia rerum
similitudine et satietate. Tum quod antiquis scriptoribus
rarus obtrectator, neque refert cuiusquam Punicas Ro-
manasne acies laetius extuleris: at multorum qui Tiberio

regente poenam vel infamias subiere posteri manent. Vtque familiae ipsae iam extinctae sint, reperies qui ob similitudinem morum aliena malefacta sibi obiectari putent. Etiam gloria ac virtus infensos habet, ut nimis ex propinquo diversa arguens. Sed ad inceptum redeo.

Tacitus, *Ann.* IV, ch. 32, 33.

33. *Conservative watchwords*

QVID est igitur propositum his rei publicae gubernatori- 45 98
bus quod intueri et quo cursum suum derigere debeant? Id quod est praestantissimum maximeque optabile omnibus sanis et bonis et beatis, cum dignitate otium. Hoc qui volunt, omnes optimates, qui efficiunt, summi viri et conservatores civitatis putantur; neque enim rerum gerendarum dignitate homines ecferri ita convenit ut otio non prospiciant, neque ullum amplexari otium quod abhorreat a dignitate.

Huius autem otiosae dignitatis haec fundamenta sunt, haec 46
membra, quae tuenda principibus et vel capitis periculo defendenda sunt: religiones, auspicia, potestates magistratuum, senatus auctoritas, leges, mos maiorum, iudicia, iuris dictio, fides, provinciae, socii, imperi laus, res militaris, aerarium.
Harum rerum tot atque tantarum esse defensorem et patro- 99
num magni animi est, magni ingeni magnaeque constantiae. Etenim in tanto civium numero magna multitudo est eorum qui aut propter metum poenae, peccatorum suorum conscii, novos motus conversionesque rei publicae quaerant, aut qui propter insitum quendam animi furorem discordiis civium ac seditione pascantur, aut qui propter implicationem rei familiaris communi incendio malint quam suo deflagrare. Qui cum tutores sunt et duces suorum studiorum vitiorumque nacti, in re publica fluctus excitantur, ut vigilandum sit iis

qui sibi gubernacula patriae depoposcerunt, enitendumque omni scientia ac diligentia ut, conservatis iis quae ego paulo ante fundamenta ac membra esse dixi, tenere cursum possint et capere oti illum portum et dignitatis. Hanc ego viam, iudices, si aut asperam atque arduam aut plenam esse periculorum aut insidiarum negem, mentiar, praesertim cum id non modo intellexerim semper, sed etiam praeter ceteros senserim.

47 Maioribus praesidiis et copiis oppugnatur res publica quam defenditur, propterea quod audaces homines et perditi nutu impelluntur et ipsi etiam sponte sua contra rem publicam incitantur, boni nescio quo modo tardiores sunt et principiis rerum neglectis ad extremum ipsa denique necessitate excitantur, ita ut non numquam cunctatione ac tarditate, dum otium volunt etiam sine dignitate retinere, ipsi utrumque amittant.

65 137 Haec est una via, mihi credite, et laudis et dignitatis et honoris, a bonis viris sapientibus et bene natura constitutis laudari et diligi ; nosse discriptionem civitatis a maioribus nostris sapientissime constitutam ; qui cum regum potestatem non tulissent, ita magistratus annuos creaverunt ut consilium senatus rei publicae praeponerent sempiternum, deligerentur autem in id consilium ab universo populo aditusque in illum summum ordinem omnium civium industriae ac virtuti pateret. Senatum rei publicae custodem, praesidem, propugnatorem conlocaverunt ; huius ordinis auctoritate uti magistratus et quasi ministros gravissimi consili esse voluerunt ; senatum autem ipsum proximorum ordinum splendorem confirmare, plebis libertatem et commoda tueri atque augere voluerunt.

66 138 Haec qui pro virili parte defendunt optimates sunt, cuiuscumque sunt ordinis ; qui autem praecipue suis cervicibus tanta munia atque rem publicam sustinent, hi semper habiti sunt optimatium principes, auctores et conservatores civitatis.

Huic hominum generi fateor, ut ante dixi, multos adversarios, inimicos, invidos esse, multa proponi pericula, multas inferri iniurias, magnos esse experiundos et subeundos labores ; sed mihi omnis oratio est cum virtute non cum desidia, cum dignitate non cum voluptate, cum iis qui se patriae, qui suis civibus, qui laudi, qui gloriae, non qui somno et conviviis et delectationi natos arbitrantur.

Cicero, *Pro Sestio*. 45. 98–47. 100 ; 65. 137–66. 138.

34. *Anxieties and doubts*

(*a*)

CICERO ATTICO SAL.

DE re publica quid ego tibi subtiliter? Tota periit atque XXI
hoc est miserior quam reliquisti, quod tum videbatur 1
eius modi dominatio civitatem oppressisse quae iucunda esset multitudini, bonis autem ita molesta ut tamen sine pernicie ; nunc repente tanto in odio est omnibus ut quorsus eruptura sit horreamus. Nam iracundiam atque intemperantiam illorum sumus experi qui Catoni irati omnia perdiderunt, sed ita lenibus uti videbantur venenis ut posse videremur sine dolore interire ; nunc vero sibilis vulgi, sermonibus honestorum, fremitu Italiae vereor ne
exarserint. Equidem sperabam, ut saepe etiam loqui tecum 2
solebam, sic orbem rei publicae esse conversum ut vix sonitum audire, vix impressam orbitam videre possemus ; et fuisset ita, si homines transitum tempestatis exspectare potuissent. Sed cum diu occulte suspirassent, postea iam gemere, ad extremum vero loqui omnes et clamare coepe-
runt. Itaque ille noster amicus insolens infamiae, semper 3
in laude versatus, circumfluens gloria, deformatus corpore, fractus animo, quo se conferat nescit ; progressum praecipitem, inconstantem reditum videt ; bonos inimicos

habet, improbos ipsos non amicos. Ac vide mollitiem animi. Non tenui lacrimas cum illum a. d. VIII Kal. Sextilis vidi de edictis Bibuli contionantem. Qui antea solitus esset iactare se magnificentissime illo in loco summo cum amore populi, cunctis faventibus, ut ille tum humilis, ut demissus erat, ut ipse etiam sibi, non iis solum qui aderant,
4 displicebat ! O spectaculum uni Crasso iucundum, ceteris non item ! Nam quia deciderat ex astris, lapsus potius quam progressus videbatur, et, ut Apelles si Venerem, aut Protogenes si Ialysum illum suum caeno oblitum videret, magnum, credo, acciperet dolorem, sic ego hunc omnibus a me pictum et politum artis coloribus subito deformatum non sine magno dolore vidi. Quamquam nemo putabat propter Clodianum negotium me illi amicum esse debere, tamen tantus fuit amor ut exhauriri nulla posset iniuria. Itaque Archilochia in illum edicta Bibuli populo ita sunt iucunda ut eum locum ubi proponuntur prae multitudine eorum qui legunt transire nequeamus, ipsi ita acerba ut tabescat dolore, mihi me hercule molesta, quod et eum quem semper dilexi nimis excruciant et timeo tam vehemens vir tamque acer in ferro et tam insuetus contumeliae ne omni animi impetu dolori et iracundiae pareat.

5 Bibuli qui sit exitus futurus nescio. Vt nunc res se habet, admirabili gloria est. Qui cum comitia in mensem Octobrem distulisset, quod solet ea res populi voluntatem offendere, putarat Caesar oratione sua posse impelli contionem ut iret ad Bibulum ; multa cum seditiosissime diceret, vocem exprimere non potuit. Quid quaeris ? sentiunt se nullam ullius partis voluntatem tenere. Eo magis vis nobis est timenda.

6 Clodius inimicus est nobis. Pompeius confirmat eum nihil esse facturum contra me. Mihi periculosum est credere, ad resistendum me paro. Studia spero me summa habitu-

rum omnium ordinum. Te cum ego desidero, tum vero res ad tempus illud vocat. Plurimum consili, animi, praesidi denique mihi, si te ad tempus videro, accesserit. Varro mihi satis facit. Pompeius loquitur divinitus. Spero nos aut cum summa gloria aut certe sine molestia discessuros. Tu quid agas, quem ad modum te oblectes, quid cum Sicyoniis egeris ut sciam cura.

Cicero, *ad Atticum*, II. 21.

(*b*)

CICERO ATTICO SAL.

MAXIMIS et miserrimis rebus perturbatus, cum coram III 1
tecum mihi potestas deliberandi non esset, uti tamen tuo consilio volui. Deliberatio autem omnis haec est, si Pompeius Italia excedat, quod eum facturum esse suspicor, quid mihi agendum putes. Et quo facilius consilium dare possis, quid in utramque partem mihi in mentem veniat explicabo brevi.

Cum merita Pompei summa erga salutem meam familia- 2
ritasque quae mihi cum eo est, tum ipsa rei publicae causa me adducit ut mihi vel consilium meum cum illius consilio vel fortuna mea cum illius fortuna coniungenda esse videatur. Accedit illud. Si maneo et illum comitatum optimorum et clarissimorum civium desero, cadendum est in unius potestatem. Qui etsi multis rebus significat se nobis esse amicum (et ut esset a me est, tute scis, propter suspicionem huius impendentis tempestatis multo ante provisum), tamen utrumque considerandum est et quanta fides ei sit habenda et, si maxime exploratum sit eum nobis amicum fore, sitne viri fortis et boni civis esse in ea urbe in qua cum summis honoribus imperiisque usus sit, res maximas gesserit, sacerdotio sit amplissimo praeditus, non futurus sit, qui fuerit, subeundumque periculum sit cum aliquo fore

dedecore, si quando Pompeius rem publicam reciperarit. In hac parte haec sunt.

3 Vide nunc quae sint in altera. Nihil actum est a Pompeio nostro sapienter, nihil fortiter, addo etiam nihil nisi contra consilium auctoritatemque meam. Omitto illa vetera, quod istum in rem publicam ille aluit, auxit, armavit, ille legibus per vim et contra auspicia ferendis auctor, ille Galliae ulterioris adiunctor, ille gener, ille in adoptando P. Clodio augur, ille restituendi mei quam retinendi studiosior, ille provinciae propagator, ille absentis in omnibus adiutor, idem etiam tertio consulatu, postquam esse defensor rei publicae coepit, contendit ut decem tribuni pl. ferrent ut absentis ratio haberetur, quod idem ipse sanxit lege quadam sua, Marcoque Marcello consuli finienti provincias Gallias Kalendarum Martiarum die restitit—sed ut haec omittam, quid foedius, quid perturbatius hoc ab urbe discessu sive potius turpissima fuga? Quae condicio non accipienda fuit potius quam relinquenda patria? Malae condiciones erant,
4 fateor, sed num quid hoc peius? At reciperabit rem publicam. Quando? aut quid ad eam spem est parati? Non ager Picenus amissus? non patefactum iter ad urbem? non pecunia omnis et publica et privata adversario tradita? Denique nulla causa, nullae vires, nulla sedes quo concurrant qui rem publicam defensam velint. Apulia delecta est, inanissima pars Italiae et ab impetu huius belli remotissima; fuga et maritima opportunitas visa quaeri desperatione. Invite cepi Capuam, non quo munus illud defugerem, sed in ea causa in qua nullus esset ordinum, nullus apertus privatorum dolor, bonorum autem esset aliquis sed hebes, ut solet, et, ut ipse sensi, esset multitudo et infimus quisque propensus in alteram partem, multi mutationis rerum cupidi, dixi ipsi
5 me nihil suscepturum sine praesidio et sine pecunia. Itaque habui nihil omnino negoti, quod ab initio vidi nihil quaeri

praeter fugam. Eam si nunc sequor, quonam? Cum illo non; ad quem cum essem profectus, cognovi in iis locis esse Caesarem, ut tuto Luceriam venire non possem. Infero mari nobis incerto cursu hieme maxima navigandum est. Age iam, cum fratre an sine eo cum filio? at quo modo? In utraque enim re summa difficultas erit, summus animi dolor; qui autem impetus illius erit in nos absentis fortunasque nostras! Acrior quam in ceterorum, quod putabit fortasse in nobis violandis aliquid se habere populare. Age iam, has compedes, fascis, inquam, hos laureatos ecferre ex Italia quam molestum est! qui autem locus erit nobis tutus, ut iam placatis utamur fluctibus, ante quam ad illum venerimus? Qua autem aut quo nihil scimus. At si restitero 6
et fuerit nobis in hac parte locus, idem fecero quod in Cinnae dominatione *L*. Philippus, quod L. Flaccus, quod Q. Mucius, quoquo modo ea res huic quidem cecidit; qui tamen ita dicere solebat se id fore videre quod factum est sed malle quam armatum ad patriae moenia accedere. Aliter Thrasybulus et fortasse melius. Sed est certa quaedam illa Muci ratio atque sententia, est illa etiam Philippi, et cum sit necesse servire tempori et non amittere tempus cum sit datum.

Cicero, *ad Atticum*, VIII. 3, §§ 1–6.

35. *Roman Heroes*

NVNC age, Dardaniam prolem quae deinde sequatur
gloria, qui maneant Itala de gente nepotes,
inlustris animas nostrumque in nomen ituras,
expediam dictis, et te tua fata docebo.
ille, vides, pura iuvenis qui nititur hasta,
proxima sorte tenet lucis loca, primus ad auras
aetherias Italo commixtus sanguine surget,
Silvius, Albanum nomen, tua postuma proles,

quem tibi longaevo serum Lavinia coniunx
educet silvis regem regumque parentem,
unde genus Longa nostrum dominabitur Alba.
proximus ille Procas, Troianae gloria gentis,
et Capys et Numitor et qui te nomine reddet
Silvius Aeneas, pariter pietate vel armis
egregius, si umquam regnandam acceperit Albam.
qui iuvenes ! quantas ostentant, aspice, viris
atque umbrata gerunt civili tempora quercu !
hi tibi Nomentum et Gabios urbemque Fidenam,
hi Collatinas imponent montibus arces,
Pometios Castrumque Inui Bolamque Coramque.
haec tum nomina erunt, nunc sunt sine nomine terrae.
quin et avo comitem sese Mavortius addet
Romulus, Assaraci quem sanguinis Ilia mater
educet. viden, ut geminae stant vertice cristae
et pater ipse suo superum iam signat honore?
en huius, nate, auspiciis illa incluta Roma
imperium terris, animos aequabit Olympo,
septemque una sibi muro circumdabit arces,
felix prole virum : qualis Berecyntia mater
invehitur curru Phrygias turrita per urbes
laeta deum partu, centum complexa nepotes,
omnis caelicolas, omnis supera alta tenentis.
huc geminas nunc flecte acies, hanc aspice gentem
Romanosque tuos. hic Caesar et omnis Iuli
progenies magnum caeli ventura sub axem.
hic vir, hic est, tibi quem promitti saepius audis,
Augustus Caesar, divi genus, aurea condet
saecula qui rursus Latio regnata per arva
Saturno quondam, super et Garamantas et Indos
proferet imperium ; iacet extra sidera tellus,
extra anni solisque vias, ubi caelifer Atlas

axem umero torquet stellis ardentibus aptum.
huius in adventum iam nunc et Caspia regna
responsis horrent divum et Maeotia tellus,
et septemgemini turbant trepida ostia Nili.
nec vero Alcides tantum telluris obivit,
fixerit aeripedem cervam licet, aut Erymanthi
pacarit nemora et Lernam tremefecerit arcu;
nec qui pampineis victor iuga flectit habenis
Liber, agens celso Nysae de vertice tigris.
et dubitamus adhuc virtutem extendere factis,
aut metus Ausonia prohibet consistere terra?
quis procul ille autem ramis insignis olivae
sacra ferens? nosco crinis incanaque menta
regis Romani primam qui legibus urbem
fundabit Curibus parvis et paupere terra,
missus in imperium magnum. cui deinde subibit
otia qui rumpet patriae residesque movebit
Tullus in arma viros et iam desueta triumphis
agmina. quem iuxta sequitur iactantior Ancus
nunc quoque iam nimium gaudens popularibus auris.
vis et Tarquinios reges animamque superbam
ultoris Bruti, fascisque videre receptos?
consulis imperium hic primus saevasque securis
accipiet, natosque pater nova bella moventis
ad poenam pulchra pro libertate vocabit.
infelix! utcumque ferent ea facta minores:
vincet amor patriae laudumque immensa cupido.
quin Decios Drusosque procul saevumque securi
aspice Torquatum et referentem signa Camillum.
illae autem paribus quas fulgere cernis in armis,
concordes animae nunc et dum nocte premuntur,
heu quantum inter se bellum, si lumina vitae
attigerint, quantas acies stragemque ciebunt,

aggeribus socer Alpinis atque arce Monoeci
descendens, gener adversis instructus Eois !
ne, pueri, ne tanta animis adsuescite bella
neu patriae validas in viscera vertite viris ;
tuque prior, tu parce, genus qui ducis Olympo,
proice tela manu, sanguis meus !—
ille triumphata Capitolia ad alta Corintho
victor aget currum caesis insignis Achivis.
eruet ille Argos Agamemnoniasque Mycenas
ipsumque Aeaciden, genus armipotentis Achilli,
ultus avos Troiae templa et temerata Minervae.
quis te, magne Cato, tacitum aut te, Cosse, relinquat ?
quis Gracchi genus aut geminos, duo fulmina belli,
Scipiadas, cladem Libyae, parvoque potentem
Fabricium vel te sulco, Serrane, serentem ?
quo fessum rapitis, Fabii ? tu Maximus ille es,
unus qui nobis cunctando restituis rem.
excudent alii spirantia mollius aera
(credo equidem), vivos ducent de marmore vultus,
orabunt causas melius, caelique meatus
describent radio et surgentia sidera dicent :
tu regere imperio populos, Romane, memento
(hae tibi erunt artes), pacisque imponere morem,
parcere subiectis et debellare superbos.

Virgil, *Aen.* VI. 756–853.

36. *Cato the Censor*

40 HIS comitiis prudentia et virtute senatus sublatis, alia maioris certaminis, quo et maiore de re et inter plures
2 potentioresque viros, sunt exorta. Censuram summa contentione petebant L. Valerius Flaccus, P. et L. Scipiones, Cn.
3 Manlius Vulso, L. Furius Purpurio patricii, plebeii autem M. Porcius Cato, M. Fulvius Nobilior, Ti. et M. Sempronii,

Longus et Tuditanus ; sed omnes patricios plebeiosque
nobilissimarum familiarum M. Porcius longe anteibat. In 4
hoc viro tanta vis animi ingeniique fuit, ut, quocunque loco
natus esset, fortunam sibi ipse facturus fuisse videretur.
Nulla ars neque privatae neque publicae rei gerendae ei
defuit. Urbanas rusticasque res pariter callebat. Ad sum- 5
mos honores alios scientia iuris, alios eloquentia, alios gloria
militaris provexit ; huic versatile ingenium sic pariter ad
omnia fuit, ut natum ad id unum diceres, quodcunque ageret.
In bello manu fortissimus multisque insignibus clarus pugnis ; 6
idem, postquam ad magnos honores pervenit, summus
imperator ; idem in pace, si ius consuleres, peritissimus, si
causa oranda esset, eloquentissimus ; nec is tantum, cuius 7
lingua vivo eo viguerit, monumentum eloquentiae nullum
exstet ; vivit immo vigetque eloquentia eius sacrata scriptis
omnis generis. Orationes et pro se multae et pro aliis et in 8
alios ; nam non solum accusando, sed etiam causam dicendo
fatigavit inimicos. Simultates nimio plures et exercuerunt 9
eum et ipse exercuit eas, nec facile dixeris, utrum magis
presserit eum nobilitas, an ille agitaverit nobilitatem. Asperi 10
procul dubio animi et linguae acerbae et immodice liberae
fuit, sed invicti a cupiditatibus animi, rigidae innocentiae,
contemptor gratiae *et* divitiarum. In parsimonia, in patientia 11
laboris periculi*que* ferrei prope corporis animique ; quem ne
senectus quidem, quae solvit omnia, fregerit ; qui sextum 12
et octogesimum annum agens causam dixerit, ipse pro se
oraverit scripseritque, nonagesimo anno Ser. Galbam ad
populi adduxerit iudicium.

Livy, XXXIX, ch. 40.

37. *Catiline*

(*a*)

5 L. CATILINA, nobili genere natus, fuit magna vi et animi
2 et corporis sed ingenio malo pravoque. Huic ab adulescentia bella intestina, caedes, rapinae, discordia civilis grata
3 fuere, ibique iuventutem suam exercuit. Corpus patiens inediae, algoris, vigiliae supra quam cuiquam credibile est.
4 Animus audax subdolus varius, cuius rei lubet simulator ac dissimulator, alieni adpetens, sui profusus, ardens in cupidi-
5 tatibus: satis eloquentiae, sapientiae parum. Vastus animus
6 inmoderata, incredibilia, nimis alta semper cupiebat. Hunc post dominationem L. Sullae lubido maxuma invaserat rei publicae capiundae, neque id quibus modis adsequeretur,
7 dum sibi regnum pararet, quicquam pensi habebat. Agitabatur magis magisque in dies animus ferox inopia rei familiaris et conscientia scelerum, quae utraque eis artibus auxerat,
8 quas supra memoravi. Incitabant praeterea conrupti civitatis mores, quos pessuma ac divorsa inter se mala, luxuria atque avaritia, vexabant.

Sallust, *Catil.* ch. 5, §§ 1–8.

(*b*)

5 12 AT studuit Catilinae, cum iam aliquot annos esset in foro, Caelius. Et multi hoc idem ex omni ordine atque ex omni aetate fecerunt. Habuit enim ille, sicuti meminisse vos arbitror, permulta maximarum non expressa signa sed adumbrata virtutum. Vtebatur hominibus improbis multis; et quidem optimis se viris deditum esse simulabat. Erant apud illum inlecebrae libidinum multae; erant etiam industriae quidam stimuli ac laboris. Flagrabant vitia libidinis apud illum; vigebant etiam studia rei militaris. Neque ego umquam fuisse tale monstrum in terris ullum puto, tam ex

contrariis diversisque *atque* inter se pugnantibus naturae studiis cupiditatibusque conflatum. Quis clarioribus viris 6 13
quodam tempore iucundior, quis turpioribus coniunctior? quis civis meliorum partium aliquando, quis taetrior hostis huic civitati? quis in voluptatibus inquinatior, quis in laboribus patientior? quis in rapacitate avarior, quis in largitione effusior? Illa vero, iudices, in illo homine admirabilia fuerunt, comprehendere multos amicitia, tueri obsequio, cum omnibus communicare quod habebat, servire temporibus suorum omnium pecunia, gratia, labore corporis, scelere etiam, si opus esset, et audacia, versare suam naturam et regere ad tempus atque huc et illuc torquere ac flectere, cum tristibus severe, cum remissis iucunde, cum senibus graviter, cum iuventute comiter, cum facinerosis audaciter, cum libidinosis luxuriose vivere. Hac ille tam varia multi- 14
plicique natura cum omnis omnibus ex terris homines improbos audacisque conlegerat, tum etiam multos fortis viros et bonos specie quadam virtutis adsimulatae tenebat. Neque umquam ex illo delendi huius imperi tam consceleratus impetus exstitisset, nisi tot vitiorum tanta immanitas quibusdam facilitatis et patientiae radicibus niteretur.

Cicero, *Pro Caelio* 5. 12–6. 14.

38. *Cicero*

M. CICERO sub adventum triumvirorum urbe cesserat, 49
pro certo habens, id quod erat, non magis Antonio eripi se quam Caesari Cassium et Brutum posse. Primo in Tusculanum fugit, inde transversis itineribus in Formianum, ut ab Caieta navim conscensurus, proficiscitur. Vnde aliquoties in altum provectum cum modo venti adversi retulissent, modo ipse iactationem navis, caeco volvente fluctu, pati non posset, taedium tandem eum et fugae et vitae cepit, regressusque ad superiorem villam, quae paulo plus mille passibus

a mari abest, 'Moriar' inquit 'in patria saepe servata.' Satis constat servos fortiter fideliterque paratos fuisse ad dimicandum; ipsum deponi lecticam, et quietos pati, quod sors iniqua cogeret, iussisse. Prominenti ex lectica praebentique immotam cervicem caput praecisum est. Nec satis stolidae crudelitati militum fuit; manus quoque, scripsisse aliquid in Antonium exprobrantes, praeciderunt. Ita relatum caput ad Antonium, iussuque eius inter duas manus in rostris positum, ubi ille consul, ubi saepe consularis, ubi eo ipso anno adversus Antonium, quanta nulla unquam humana vox, cum admiratione eloquentiae auditus fuerat. Vix attollentes prae lacrimis oculos homines intueri trucidata membra eius poterant. Vixit tres et sexaginta annos, ut, si vis afuisset, ne immatura quidem mors videri possit. Ingenium et operibus et praemiis operum felix; ipse fortunae diu prosperae et in longo tenore felicitatis magnis interim ictus vulneribus, exsilio, ruina partium pro quibus steterat, filiae exitu tam tristi atque acerbo, omnium adversorum nihil, ut viro dignum erat, tulit praeter mortem; quae vere aestimanti minus indigna videri potuit, quod a victore inimico nihil crudelius passus erat quam quod eiusdem fortunae compos in eo fecisset. Si quis tamen virtutibus vitia pensarit, vir magnus ac memorabilis fuit, et in cuius laudes exsequendas Cicerone laudatore opus fuerit.

Livy, *Fragm.* CXX.

39. *Caesar and Pompeius*

TEMPORIS angusti mansit concordia discors,
paxque fuit non sponte ducum; nam sola futuri
Crassus erat belli medius mora. qualiter undas
qui secat et geminum gracilis mare separat Isthmos
nec patitur conferre fretum; si terra recedat,

Ionium Aegaeo franget mare : sic, ubi saeva
arma ducum dirimens miserando funere Crassus
Assyrias Latio maculavit sanguine Carrhas,
Parthica Romanos solverunt damna furores.
plus illa vobis acie, quam creditis, actum est,
Arsacidae : bellum victis civile dedistis.
dividitur ferro regnum, populique potentis,
quae mare, quae terras, quae totum possidet orbem,
non cepit fortuna duos. nam pignora iuncti
sanguinis et diro ferales omine taedas
abstulit ad manes Parcarum Iulia saeva
intercepta manu. quod si tibi fata dedissent
maiores in luce moras, tu sola furentem
inde virum poteras atque hinc retinere parentem
armatasque manus excusso iungere ferro,
ut generos soceris mediae iunxere Sabinae.
morte tua discussa fides, bellumque movere
permissum ducibus. stimulos dedit aemula virtus :
tu, nova ne veteres obscurent acta triumphos
et victis cedat piratica laurea Gallis,
Magne, times ; te iam series ususque laborum
erigit inpatiensque loci fortuna secundi.
nec quemquam iam ferre potest Caesarve priorem
Pompeiusve parem. quis iustius induit arma,
scire nefas ; magno se iudice quisque tuetur :
victrix causa deis placuit, sed victa Catoni.
nec coiere pares : alter vergentibus annis
in senium longoque togae tranquillior usu
dedidicit iam pace ducem, famaeque petitor
multa dare in volgus, totus popularibus auris
inpelli, plausuque sui gaudere theatri,
nec reparare novas vires, multumque priori
credere fortunae. stat magni nominis umbra ;

qualis frugifero quercus sublimis in agro
exuvias veteris populi sacrataque gestans
dona ducum nec iam validis radicibus haerens
pondere fixa suo est, nudosque per aera ramos
effundens trunco, non frondibus, efficit umbram ;
et quamvis primo nutet casura sub Euro,
tot circum silvae firmo se robore tollant,
sola tamen colitur. sed non in Caesare tantum
nomen erat, nec fama ducis, sed nescia virtus
stare loco, solusque pudor non vincere bello ;
acer et indomitus, quo spes quoque ira vocasset,
ferre manum et numquam temerando parcere ferro,
successus urguere suos, instare favori
numinis, inpellens, quidquid sibi summa petenti
obstaret, gaudensque viam fecisse ruina.
qualiter expressum ventis per nubila fulmen
aetheris inpulsi sonitu mundique fragore
emicuit rupitque diem populosque paventes
terruit obliqua praestringens lumina flamma ;
in sua templa furit, nullaque exire vetante
materia magnamque cadens magnamque revertens
dat stragem late sparsosque recolligit ignes.

hae ducibus causae ; suberant sed publica belli
semina, quae populos semper mersere potentes.
namque ut opes nimias mundo fortuna subacto
intulit, et rebus mores cessere secundis,
praedaque et hostiles luxum suasere rapinae,
non auro tectisve modus, mensasque priores
aspernata fames ; cultus gestare decoros
vix nuribus rapuere mares ; fecunda virorum
paupertas fugitur, totoque accersitur orbe,
quo gens quaeque perit ; tunc longos iungere fines
agrorum, et quondam duro sulcata Camilli

vomere et antiquos Curiorum passa ligones
longa sub ignotis extendere rura colonis.
non erat is populus, quem pax tranquilla iuvaret,
quem sua libertas inmotis pasceret armis.
inde irae faciles et, quod suasisset egestas,
vile nefas magnumque decus ferroque petendum,
plus patria potuisse sua, mensuraque iuris
vis erat ; hinc leges et plebis scita coactae
et cum consulibus turbantes iura tribuni ;
hinc rapti fasces pretio sectorque favoris
ipse sui populus letalisque ambitus urbi
annua venali referens certamina Campo ;
hinc usura vorax avidumque in tempora fenus
et concussa fides et multis utile bellum.

Lucan, *Phars.* I. 98–182.

40. *Augustus*

FORMA fuit eximia et per omnes aetatis gradus venustis- 79
sima, quamquam et omnis lenocinii neglegens ; in capite
comendo tam incuriosus, ut raptim compluribus simul tonsori-
bus operam daret ac modo tonderet modo raderet barbam eo-
que ipso tempore aut legeret aliquid aut etiam scriberet. Vultu
erat vel in sermone vel tacitus adeo tranquillo serenoque, ut
quidam e primoribus Galliarum confessus sit inter suos, eo
se inhibitum ac remollitum, quo minus, ut destinarat, in
transitu Alpium per simulationem conloquii propius admissus
in praecipitium propelleret. Oculos habuit claros ac nitidos, 2
quibus etiam existimari volebat inesse quiddam divini vigoris,
gaudebatque, si qui sibi acrius contuenti quasi ad fulgorem
solis vultum summitteret ; sed in senecta sinistro minus
vidit ; dentes raros et exiguos et scabros ; capillum leviter
inflexum et subflavum ; supercilia coniuncta ; mediocres

aures ; nasum et a summo eminentiorem et ab imo deductiorem ; colorem inter aquilum candidumque ; staturam brevem—quam tamen Iulius Marathus libertus etiam memoriam eius quinque pedum et dodrantis fuisse tradit—sed quae commoditate et aequitate membrorum occuleretur, ut non nisi ex comparatione astantis alicuius procerioris intellegi posset.

Suetonius, *Aug.* ch. 79.

41. *Agricola*

45 NON vidit Agricola obsessam curiam et clausum armis
senatum et eadem strage tot consularium caedes, tot nobilissimarum feminarum exilia et fugas. Vna adhuc victoria Carus Metius censebatur, et intra Albanam arcem sententia Messalini strepebat, et Massa Baebius iam tum reus erat : mox nostrae duxere Helvidium in carcerem manus ; nos Mauricum Rusticumque divisimus, nos innocenti sanguine
2 Senecio perfudit. Nero tamen subtraxit oculos suos iussitque scelera, non spectavit : praecipua sub Domitiano miseriarum pars erat videre et aspici, cum suspiria nostra subscriberentur, cum denotandis tot hominum palloribus sufficeret saevus ille vultus et rubor, quo se contra pudorem muniebat.

3 Tu vero felix, Agricola, non vitae tantum claritate, sed etiam opportunitate mortis. Vt perhibent qui interfuerunt novissimis sermonibus tuis, constans et libens fatum excepisti, tamquam pro virili portione innocentiam principi
4 donares. Sed mihi filiaeque eius praeter acerbitatem parentis erepti auget maestitiam, quod adsidere valetudini, fovere defi-
5 cientem, satiari vultu complexuque non contigit. Excepissemus certe mandata vocesque, quas penitus animo figeremus. Noster hic dolor, nostrum vulnus, nobis tam longae absentiae
6 condicione ante quadriennium amissus est. Omnia sine dubio, optime parentum, adsidente amantissima uxore super-

fuere honori tuo : paucioribus tamen lacrimis comploratus es, et novissima in luce desideravere aliquid oculi tui. Si 46
quis piorum manibus locus, si, ut sapientibus placet, non cum corpore extinguuntur magnae animae, placide quiescas, nosque *et* domum tuam ab infirmo desiderio et muliebribus lamentis ad contemplationem virtutum tuarum voces, quas neque lugeri neque plangi fas est. Admiratione te potius et 2
inmortalibus laudibus et, si natura suppeditet, similitudine colamus : is verus honos, ea coniunctissimi cuiusque pietas. Id filiae quoque uxorique praeceperim, sic patris, sic mariti 3
memoriam venerari, ut omnia facta dictaque eius secum revolvant, formamque ac figuram animi magis quam corporis complectantur, non quia intercedendum putem imaginibus quae marmore aut aere finguntur, sed, ut vultus hominum, ita simulacra vultus inbecilla ac mortalia sunt, forma mentis aeterna, quam tenere et exprimere non per alienam materiam et artem, sed tuis ipse moribus possis. Quidquid ex Agricola 4
amavimus, quidquid mirati sumus, manet mansurumque est in animis hominum, in aeternitate temporum, fama rerum ; nam multos veterum velut inglorios et ignobilis oblivio obruit : Agricola posteritati narratus et traditus superstes 5
erit.

Tacitus, *Agr.* ch. 45–46.

F

42. *The supreme God*

MARCVS ATTICVS QVINTVS

MARCVS. Dasne igitur hoc nobis, Pomponi (nam Quinti 7 21
novi sententiam), deorum inmortalium vi, natura, ratione, potestate, mente, numine, sive quod est aliud verbum quo planius significem quod volo, naturam omnem regi? nam si hoc non probas, ab eo nobis causa ordienda est potissimum. ATT. Do sane, si postulas; etenim

propter hunc concentum avium strepitumque fluminum non
vereor condiscipulorum ne quis exaudiat. M. Atqui
cavendum est ; solent enim, id quod virorum bonorum est,
admodum irasci, nec vero ferent, si audierint te primum
caput libri optimi prodidisse, in quo scripsit nihil curare
22 deum nec sui nec alieni. Att. Perge, quaeso ; nam id
quod tibi concessi quorsus pertineat exspecto. M. Non
faciam longius ; huc enim pertinet : animal hoc providum,
sagax, multiplex, acutum, memor, plenum rationis et
consilii, quem vocamus hominem, praeclara quadam con-
dicione generatum esse a supremo deo ; solum est enim ex
tot animantium generibus atque naturis particeps rationis
et cogitationis, cum cetera sint omnia expertia. Quid
est autem non dicam in homine, sed in omni caelo atque
terra ratione divinius ? quae cum adolevit atque perfecta
23 est, nominatur rite sapientia. Est igitur, quoniam nihil est
ratione melius eaque est et in homine et in deo, prima
homini cum deo rationis societas ; inter quos autem ratio,
inter eosdem etiam recta ratio communis est ; quae cum
sit lex, lege quoque consociati homines cum dis putandi
sumus. Inter quos porro est communio legis, inter eos
communio iuris est ; quibus autem haec sunt inter se
communia, ei civitatis eiusdem habendi sunt ; si vero isdem
imperiis et potestatibus parent, multo iam magis ; parent
autem huic caelesti descriptioni mentique divinae et prae-
potenti deo ; ut iam universus hic mundus una civitas sit
communis deorum atque hominum existimanda. Et quod
in civitatibus ratione quadam, de qua dicetur idoneo loco,
agnationibus familiarum distinguuntur status, id in rerum
natura tanto est magnificentius tantoque praeclarius, ut
homines deorum agnatione et gente teneantur.

8 24 Nam cum de natura hominis quaeritur, disputari solet
(et nimirum ita est ut disputatur) perpetuis cursibus

conversionibusque caelestibus exstitisse quandam maturitatem serendi generis humani, quod sparsum in terras atque satum divino auctum sit animorum munere, cumque alia quibus cohaererent homines e mortali genere sumpserint, quae fragilia essent et caduca, animum esse ingeneratum a deo. Ex quo vere vel agnatio nobis cum caelestibus vel genus vel stirps appellari potest. Itaque ex tot generibus nullum est animal praeter hominem quod habeat notitiam aliquam dei; ipsisque in hominibus nulla gens est neque tam mansueta neque tam fera quae non, etiamsi ignoret qualem habere deum deceat, tamen habendum sciat. Ex quo 25
efficitur illud, ut is agnoscat deum qui unde ortus sit quasi recordetur et agnoscat. Iam vero virtus eadem in homine ac deo est neque alio ullo in genere praeterea; est autem virtus nihil aliud nisi perfecta et ad summum perducta natura; est igitur homini cum deo similitudo. Quod cum ita sit, quae tandem esse potest propior certiorve cognatio? Itaque ad hominum commoditates et usus tantam rerum ubertatem natura largita est, ut ea quae gignuntur donata consulto nobis, non fortuito nata videantur, nec solum ea, quae frugibus atque bacis terrae fetu profunduntur, sed etiam pecudes, quas perspicuum est partim esse ad usum hominum, partim ad fructum, partim ad vescendum procreatas. Artes vero innumerabiles repertae sunt docente 26
natura; quam imitata ratio res ad vitam necessarias sollerter consecuta est. Ipsum autem hominem eadem natura non 9
solum celeritate mentis ornavit, sed et sensus tamquam satellites adtribuit ac nuntios, et rerum plurimarum obscuras nec satis claras . . . intellegentias inchoavit quasi fundamenta quaedam scientiae, figuramque corporis habilem et aptam ingenio humano dedit. Nam cum ceteras animantes abiecisset ad pastum, solum hominem erexit et ad caeli quasi cognationis domiciliique pristini conspectum excitavit,

tum speciem ita formavit oris ut in ea penitus reconditos
27 mores effingeret. Nam et oculi nimis arguti, quem ad modum animo affecti simus, loquuntur, et is qui appellatur vultus, qui nullo in animante esse praeter hominem potest, indicat mores; cuius vim Graeci norunt, nomen omnino non habent. Omitto oportunitates habilitatesque reliqui corporis, moderationem vocis, orationis vim, quae conciliatrix est humanae maxime societatis; neque enim omnia sunt huius disputationis ac temporis, et hunc locum satis, ut mihi videtur, in iis libris quos legistis expressit Scipio; nunc, quoniam hominem, quod principium reliquarum rerum esse voluit, generavit et ornavit deus, perspicuum sit illud, ne omnia disserantur, ipsam per se naturam longius progredi; quae etiam nullo docente profecta ab iis quorum ex prima et inchoata intellegentia genera cognovit, confirmat ipsa per se rationem, et perficit.

Cicero, *De legibus*, I. 7. 21–9. 27.

43. *Superstition*

II. 14 QVAPROPTER effigiem dei formamque quaerere, imbecillitatis humanae reor. Quisquis est deus, si modo est alius, et quacunque in parte, totus est sensus, totus visus, totus auditus, totus animae, totus animi, totus sui. Innumeros quidem credere, atque etiam ex virtutibus vitiisque hominum, ut Pudicitiam, Concordiam, Mentem, Spem, Honorem, Clementiam, Fidem, aut (ut Democrito placuit) duos omnino, Poenam et Beneficium, maiorem ad
15 socordiam accedit. Fragilis et laboriosa mortalitas in partes ita digessit, infirmitatis suae memor, ut portionibus coleret quisque quo maxime indigeret. Itaque nomina alia aliis gentibus et numina in iisdem innumerabilia reperimus, inferis quoque in genera descriptis morbisque et multis etiam pesti-

bus, dum esse placatas trepido metu cupimus. Ideoque etiam 16
publice Febris fanum in Palatio dicatum est, Orbonae ad
aedem Larum, et ara Malae Fortunae Exquiliis. Quam ob
rem maior caelitum populus etiam quam hominum intellegi
potest, cum singuli quoque ex semetipsis totidem deos
faciant, Iunones Geniosque adoptando sibi : gentes vero
quaedam animalia et aliqua etiam obscena pro dis habeant,
ac multa dictu magis pudenda, per fetidos cibos, alia et
similia, iurantes. Matrimonia quidem inter deos credi, 17
tantoque aevo ex his neminem nasci, et alios esse grandaevos
semperque canos, alios iuvenes atque pueros, atri coloris,
aligeros, claudos, ovo editos, et alternis diebus viventes
morientesque, puerilium prope deliramentorum est. Sed
super omnem impudentiam, adulteria inter ipsos fingi, mox
iurgia et odia, atque etiam furtorum esse et scelerum numina.
Deus est mortali iuvare mortalem, et haec ad aeternam 18
gloriam via. Hac proceres iere Romani : hac nunc caelesti
passu cum liberis suis vadit maximus omnis aevi rector
Vespasianus Augustus fessis rebus subveniens. Hic est 19
vetustissimus referendi bene merentibus gratiam mos, ut
tales numinibus adscribant. Quippe et omnium aliorum
nomina deorum, et quae supra retuli siderum, ex hominum
nata sunt meritis. Iovem quidem aut Mercurium aliterve
alios inter se vocari, et esse caelestem nomenclaturam, quis
non interpretatione naturae fateatur inridendum? Agere 20
vero curam rerum humanarum illud quidquid est summum,
ac vel tam tristi atque multiplici ministerio non pollui
credamus dubitemusve? Vix prope est iudicare, utrum
magis conducat generi humano, quando aliis nullus est
deorum respectus, aliis pudendus. Externis famulantur 21
sacris, ac digitis deos gestant, monstra quoque colunt,
damnant et excogitant cibos : imperia dira in ipsos ne
somno quidem quieto irrogant. Non matrimonia, non

liberos, non denique quidquam aliud nisi iuvantibus sacris deligunt. Alii in Capitolio fallunt, ac fulminantem peiurant Iovem. Et hos iuvant scelera, illos sacra sua poenis agunt.

Pliny, *Nat. Hist.* II, §§ 14–21.

44. *Festival of Pales*

NOX abiit, oriturque Aurora. Palilia poscor :
  non poscor frustra, si favet alma Pales.
alma Pales, faveas pastoria sacra canenti,
  prosequor officio si tua festa pio.
certe ego de vitulo cinerem stipulasque fabalis
  saepe tuli plena, februa casta, manu.
certe ego transilui positas ter in ordine flammas ;
  udaque roratas laurea misit aquas.
mota dea est operique favet. navalibus exi,
  puppis : habent ventos iam mea vela suos.
i, pete virginea, populus, suffimen ab ara ;
  Vesta dabit, Vestae munere purus eris.
sanguis equi suffimen erit vitulique favilla ;
  tertia res durae culmen inane fabae.
pastor, oves saturas ad prima crepuscula lustra :
  unda prius spargat, virgaque verrat humum.
frondibus et fixis decorentur ovilia ramis,
  et tegat ornatas longa corona fores.
caerulei fiant vivo de sulpure fumi,
  tactaque fumanti sulpure balet ovis.
ure mares oleas, taedamque herbasque Sabinas,
  et crepet in mediis laurus adusta focis.
libaque de milio milii fiscella sequatur :
  rustica praecipue est hoc dea laeta cibo.
adde dapes mulctramque suas, dapibusque resectis
  silvicolam tepido lacte precare Palem.

'consule' dic 'pecori pariter pecorisque magistris:
effugiat stabulis noxa repulsa meis.
sive sacro pavi, sedive sub arbore sacra,
pabulaque e bustis inscia carpsit ovis:
si nemus intravi vetitum, nostrisve fugatae
sunt oculis Nymphae semicaperve deus:
si mea falx ramo lucum spoliavit opaco,
unde data est aegrae fiscina frondis ovi:
da veniam culpae: nec, dum degrandinat, obsit
agresti fano supposuisse pecus;
nec noceat turbasse lacus. ignoscite, Nymphae,
mota quod obscuras ungula fecit aquas.
tu, dea, pro nobis fontes fontanaque placa
numina, tu sparsos per nemus omne deos.
nec Dryadas, nec nos videamus labra Dianae,
nec Faunum, medio cum premit arva die.
pelle procul morbos. valeant hominesque gregesque,
et valeant vigiles, provida turba, canes.
neve minus multos redigam, quam mane fuerunt,
neve gemam referens vellera rapta lupo.
absit iniqua fames: herbae frondesque supersint,
quaeque lavent artus, quaeque bibantur, aquae.
ubera plena premam; referat mihi caseus aera,
dentque viam liquido vimina rara sero.
sitque salax aries, conceptaque semina coniunx
reddat, et in stabulo multa sit agna meo.
lanaque proveniat nullas laesura puellas,
mollis et ad teneras quamlibet apta manus.
quae precor, eveniant: et nos faciemus ad annum
pastorum dominae grandia liba Pali.'

Ovid, *Fasti*, IV. 721–776.

45. *Worship of Bacchus*

(*a*)

8 3 CONSVLIBVS ambobus quaestio de clandestinis coniura-
tionibus decreta est. Graecus ignobilis in Etruriam
primum venit nulla cum arte earum, quas multas ad animo-
rum corporumque cultum nobis eruditissima omnium gens
4 invexit, sacrificulus et vates, nec is qui aperta religione,
propalam et quaestum et disciplinam profitendo, animos
errore imbueret, sed occultorum et nocturnorum antistes
5 sacrorum. Initia erant, quae primo paucis tradita sunt,
deinde vulgari coepta sunt per viros mulieresque. Additae
voluptates religioni vini et epularum, quo plurium animi
6 illicerentur. Quum vinum animos incendisset, et nox et
mixti feminis mares, aetatis tenerae maioribus, discrimen
omne pudoris exstinxissent, corruptelae primum omnis
generis fieri coeptae, quum ad id quisque, quo natura
7 pronioris libidinis esset, paratam voluptatem haberet. Nec
unum genus noxae stupra promiscua ingenuorum femina-
rumque erant; sed falsi testes, falsa signa testimoniaque
8 et indicia ex eadem officina exibant; venena indidem
intestinaeque caedes, ita ut ne corpora quidem interdum
ad sepulturam exstarent. Multa dolo, pleraque per vim
audebantur; occulebat vim, quod prae ululatibus tym-
panorumque et cymbalorum strepitu nulla vox quiritantium
inter stupra et caedes exaudiri poterat. Huius mali labes
ex Etruria Romam veluti contagione morbi penetravit.
9 1 Primo urbis magnitudo capacior patientiorque talium
malorum ea celavit; tandem indicium hoc maxime modo
ad Postumium consulem pervenit.

Livy, XXXIX, ch. 8, § 3–ch. 9, § 1.

(*b*)

Q. MARCIVS L. f., S. Postumius L. f. cos. senatum consoluerunt n. Octob. apud aedem Duelonai. sc. arf. M. Claudi. M. f., L. Valeri. P. f., Q. Minuci. C. f.

de Bacanalibus, quei foederatei esent, ita exdeicendum censuere :

'neiquis eorum Bacanal habuise velet. sei ques esent, quei sibei deicerent necesus ese Bacanal habere, eeis utei ad pr. urbanum Romam venirent, deque eeis rebus, ubei eorum verba audita esent, utei senatus noster decerneret, dum ne minus senatoribus c adesent quom ea res cosoleretur. Bacas vir nequis adiese velet ceivis Romanus neve nominus Latini neve socium quisquam, nisei pr. urbanum adiesent, isque de senatuos sententiad, dum ne minus senatoribus c adesent quom ea res cosoleretur, iousisent. censuere.

Sacerdos nequis vir eset. magister neque vir neque mulier quisquam eset. neve pecuniam quisquam eorum comoinem habuise velet. neve magistratum, neve pro magistratud, neque virum neque mulierem quiquam fecise velet. neve posthac inter sed coniourase neve comvovise neve conspondise neve compromesise velet, neve quisquam fidem inter sed dedise velet. sacra in oquoltod ne quisquam fecise velet. neve in poplicod neve in preivatod neve extrad urbem sacra quisquam fecise velet, nisei pr. urbanum adieset, isque de senatuos sententiad, dum ne minus senatoribus c adesent quom ea res cosoleretur, iousisent. censuere.

Homines plous v oinvorsei virei atque mulieres sacra ne quisquam fecise velet, neve inter ibei virei plous duobus, mulieres plous tribus arfuise velent, nisei de pr. urbano senatuosque sententiad, utei suprad scriptum est.'

Haice utei in conventionid exdeicatis ne minus trinum noundinum, senatuosque sententiam utei scientes esetis,—

eorum sententia ita fuit : ‘ sei ques esent, quei arvorsum ead fecisent, quam suprad scriptum est, eeis rem caputalem faciendam censuere ’—atque utei hoce in tabolam ahenam inceideretis, ita senatus aiquom censuit, uteique eam figier ioubeatis, ubei facilumed gnoscier potisit. atque utei ea Bacanalia, sei qua sunt, exstrad quam sei quid ibei sacri est, ita utei suprad scriptum est, in diebus x, quibus vobeis tabelai datai erunt, faciatis utei dismota sient. in agro Teurano.

Senatus consultum.

46. ‘*O eloquent, just, and mighty death!*’

X. 1 QVICQVID est hoc, Marcia, quod circa nos ex adventicio fulget, liberi, honores, opes, ampla atria et exclusorum clientium turba referta vestibula, clara, nobilis aut formosa coniux ceteraque ex incerta et mobili sorte pendentia alieni commodatique adparatus sunt. Nihil horum dono datur : collaticiis et ad dominos redituris instrumentis scena adornatur. Alia ex his primo die, alia secundo referentur,
2 pauca usque ad finem perseverabunt. Itaque non est quod nos suspiciamus tamquam inter nostra positi : mutua accepimus. Vsus fructusque noster est, cuius tempus ille arbiter muneris sui temperat : nos oportet in promptu habere quae in incertum diem data sunt, et adpellatos sine querela reddere. Pessimi debitoris est creditori facere
3 convicium. Omnes ergo nostros, et quos superstites lege nascendi optamus et quos praecedere iustissimum ipsorum votum est, sic amare debemus, tamquam nihil nobis de perpetuitate, immo nihil de diuturnitate eorum promissum sit. Saepe admonendus est animus, amet ut recessura, immo tamquam recedentia. Quicquid a fortuna datum est, tam-
4 quam exemptum auctore possideas. Rapite ex liberis

voluptates, fruendos vos invicem liberis date et sine dilatione omne gaudium haurite. Nihil de hodierna nocte promittitur. Nimis magnam advocationem dedi: nihil de hac hora. Festinandum est. Instatur a tergo: iam disicietur iste comitatus, iam contubernia ista sublato clamore solventur. Rapina rerum omnium est: miseri nescitis fuga vivere.

O ignaros malorum suorum, quibus non mors ut opti- XX. 1
mum inventum naturae laudatur exspectaturque, sive felicitatem includit, sive calamitatem repellit, sive satietatem ac lassitudinem senis terminat, sive iuvenile aevum dum meliora sperantur, in flore deducit, sive pueritiam ante duriores gradus revocat, omnibus finis, multis remedium, quibusdam votum, de nullis melius merita quam de iis ad
quos venit antequam invocaretur. Haec servitutem invito 2
domino remittit. Haec captivorum catenas levat. Haec e carcere educit quos exire imperium inpotens vetuerat. Haec exulibus in patriam semper animum oculosque tendentibus ostendit nihil interesse, infra quod quis iaceat. Haec ubi res communis fortuna male divisit et aequo iure genitos alium alii donavit, exaequat omnia. Haec est post quam nihil quisquam alieno fecit arbitrio. Haec est in qua nemo humilitatem suam sensit. Haec est quae nulli non patuit. Haec est, Marcia, quam pater tuus concupiit. Haec est, inquam, quae efficit ut nasci non sit supplicium, quae efficit ut non concidam adversus minas casuum, ut servare animum salvum ac potentem sui possim: habeo
quod adpellem. Video istic cruces non unius quidem 3
generis, sed aliter ab aliis fabricatas: capite quidam conversos in terram suspendere, alii per obscena stipitem egerunt, alii brachia patibulo explicuerunt. Video fidiculas, video verbera; et membris singulis et articulis singula docuerunt machinamenta: at video et mortem. Sunt istic hostes cruenti, cives superbi: sed video istic et mortem. Non

est molestum servire, ubi si domini pertaesum est, licet uno gradu ad libertatem transire. Caram te, vita, beneficio mortis
4 habeo. Cogita quantum boni opportuna mors habeat, quam multis diutius vixisse nocuerit. Si Cn. Pompeium, decus istud firmamentumque imperii, Neapoli valetudo abstulisset, indubitatus populi Romani princeps excesserat: at nunc exigui temporis adiectio fastigio illum suo depulit. Vidit legiones in conspectu suo caesas. Et ex illo proelio, in quo prima acies senatus fuit, quae infelicis reliquiae sunt, ipsum imperatorem superfuisse! Vidit Aegyptium carnificem et sacrosanctum victoribus corpus satelliti praestitit, etiamsi incolumis fuisset, poenitentiam salutis acturus. Quid enim erat turpius quam Pompeium vivere beneficio regis?

Seneca, *Ad Marciam*, X, §§ 1–4; XX, §§ 1–4.

47. *Life and death*

(*a*)

SI tecum mihi, care Martialis,
securis liceat frui diebus,
si disponere tempus otiosum
et verae pariter vacare vitae:
nec nos atria nec domos potentum
nec litis tetricas forumque triste
nossemus nec imagines superbas;
sed gestatio, fabulae, libelli,
campus, porticus, umbra, Virgo, thermae,
haec essent loca semper, hi labores.
nunc vivit necuter sibi, bonosque
soles effugere atque abire sentit,
qui nobis pereunt et inputantur.
quisquam vivere cum sciat, moratur?

Martial, *Epigr.* V. 20.

(*b*)

DENIQVE si vocem rerum natura repente
mittat et hoc alicui nostrum sic increpet ipsa
'quid tibi tanto operest, mortalis, quod nimis aegris
luctibus indulges? quid mortem congemis ac fles?
nam si grata fuit tibi vita anteacta priorque,
et non omnia pertusum congesta quasi in vas
commoda perfluxere atque ingrata interiere,
cur non ut plenus vitae conviva recedis
aequo animoque capis securam, stulte, quietem?
sin ea quae fructus cumque es periere profusa
vitaque in offensast, cur amplius addere quaeris,
rursum quod pereat male et ingratum occidat omne;
non potius vitae finem facis atque laboris?
nam tibi praeterea quod machiner inveniamque,
quod placeat, nil est: eadem sunt omnia semper.
si tibi non annis corpus iam marcet et artus
confecti languent, eadem tamen omnia restant,
omnia si pergas vivendo vincere saecla,
atque etiam potius, si numquam sis moriturus,'
quid respondemus, nisi iustam intendere litem
naturam et veram verbis exponere causam?
grandior hic vero si iam seniorque queratur
atque obitum lamentetur miser amplius aequo,
non merito inclamet magis et voce increpet acri?
'aufer abhinc lacrimas, balatro, et compesce querelas.
omnia perfunctus vitai praemia marces.
sed quia semper aves quod abest, praesentia temnis,
imperfecta tibi elapsast ingrataque vita,
et nec opinanti mors ad caput adstitit ante
quam satur ac plenus possis discedere rerum.
nunc aliena tua tamen aetate omnia mitte

aequo animoque agedum magnus concede : necessest.'
iure, ut opinor, agat ; iure increpet inciletque.
cedit enim rerum novitate extrusa vetustas
semper, et ex aliis aliud reparare necessest :
nec quisquam in barathrum nec Tartara deditur atra.
materies opus est ut crescant postera saecla ;
quae tamen omnia te vita perfuncta sequentur ;
nec minus ergo ante haec quam tu cecidere, cadentque.
sic alid ex alio numquam desistet oriri
vitaque mancipio nulli datur, omnibus usu.
respice item quam nil ad nos anteacta vetustas
temporis aeterni fuerit, quam nascimur ante.
hoc igitur speculum nobis natura futuri
temporis exponit post mortem denique nostram.
numquid ibi horribile apparet, num triste videtur
quicquam, non omni somno securius exstat?

Lucretius, III. 931–977.

48. *Elogia*

(*a*)

(i)

CORNELIVS Lucius Scipio Barbatus
Gnaiuod patre prognatus, fortis vir sapiensque,
quoius forma virtutei parisuma fuit,
consol, censor, aidilis quei fuit apud vos,
Taurasia, Cisauna Samnio cepit,
subigit omne Loucanam opsidesque abdoucit.

(ii)

HONC oino ploirume cosentiont Romai
duonoro optumo fuise uiro,
Luciom Scipione. filios Barbati

consol, censor, aidilis hic fuet apud uos.
hic cepit Corsica Aleriaque urbe,
dedet Tempestatebus aide meretod.

(iii)

QUEI apice insigne Dialis flaminis gesistei,
mors perfecit tua ut essent omnia brevia,
honos fama virtusque, gloria atque ingenium.
quibus sei in longa licuiset tibe utier vita,
facile facteis superases gloriam maiorum.
qua re lubens te in gremiu, Scipio, recipit
Terra, Publi, prognatum Publio Corneli.

(*b*)

HOSPES quod deico, paullum est, asta ac pellege.
heic est sepulcrum hau pulcrum pulcrai feminae.
nomen parentes nominarunt Claudiam.
suom mareitum corde deilexit souo,
gnatos duos creavit. horunc alterum
in terra linquit, alium sub terra locat.
sermone lepido, tum autem incessu commodo.
domum servavit. lanam fecit. dixi. abei.

(*c*)

Eucharis, Liciniae l., docta erodita omnes artes virgo, vixit an. xiiii.

HEVS oculo errante quei aspicis leti domus,
morare gressum et titulum nostrum perlege,
amor parenteis quem dedit natae suae,
ubei se reliquiae collocarent corporis.
'heic viridis aetas cum floreret artibus
crescente et aevo gloriam conscenderet,
properavit hora tristis fatalis mea

et denegavit ultra veitae spiritum.
docta, erodita paene Musarum manu,
quae modo nobilium ludos decoravi choro
et Graeca in scaena prima populo apparui,
en hoc in tumulo cinerem nostri corporis
infestae Parcae deposierunt carmine.
studium patronae, cura, amor, laudes, decus
silent ambusto corpore et leto tacent.
reliqui fletum nata genitori meo
et antecessi, genita post, leti diem.
bis hic septeni mecum natales dies
tenebris tenentur Ditis aeterna domu.
rogo ut discedens terram mihi dicas levem.'

49. *Christianity in Bithynia*

(*a*)

C. PLINIVS TRAIANO IMPERATORI

XCVI. SOLLEMNE est mihi, domine, omnia de quibus dubito ad te referre. Quis enim potest melius vel cunctationem meam regere vel ignorantiam instruere? Cognitionibus de Christianis interfui numquam: ideo nescio quid et quatenus aut puniri soleat aut quaeri. Nec mediocriter haesitavi sitne
2 aliquod discrimen aetatum, an quamlibet teneri nihil a robustioribus differant; detur paenitentiae venia, an ei qui omnino Christianus fuit desisse non prosit; nomen ipsum, si flagitiis careat, an flagitia cohaerentia nomini puniantur. Interim in iis qui ad me tamquam Christiani deferebantur hunc sum
3 secutus modum. Interrogavi ipsos an essent Christiani. Confitentes iterum ac tertio interrogavi, supplicium minatus: perseverantes duci iussi. Neque enim dubitabam, qualecumque esset quod faterentur, pertinaciam certe et

inflexibilem obstinationem debere puniri. Fuerunt alii 4
similis amentiae quos, quia cives Romani erant, adnotavi in
urbem remittendos. Mox ipso tractatu, ut fieri solet, diffun-
dente se crimine plures species inciderunt. Propositus est 5
libellus sine auctore multorum nomina continens. Qui
negabant esse se Christianos aut fuisse, cum praeeunte me
deos adpellarent et imagini tuae, quam propter hoc iusseram
cum simulacris numinum adferri, ture ac vino supplicarent,
praeterea male dicerent Christo, quorum nihil posse cogi
dicuntur qui sunt re vera Christiani, dimittendos esse putavi.
Alii ab indice nominati esse se Christianos dixerunt et mox ne- 6
gaverunt ; fuisse quidem, sed desisse, quidam ante triennium,
quidam ante plures annos, non nemo etiam ante viginti. Hi
quoque omnes et imaginem tuam deorumque simulacra
venerati sunt, et Christo male dixerunt. Adfirmabant autem 7
hanc fuisse summam vel culpae suae vel erroris, quod essent
soliti stato die ante lucem convenire carmenque Christo quasi
deo dicere secum invicem, seque sacramento non in scelus
aliquod obstringere, sed ne furta, ne latrocinia, ne adulteria
committerent, ne fidem fallerent, ne depositum adpellati
abnegarent : quibus peractis morem sibi discedendi fuisse,
rursusque coeundi ad capiendum cibum, promiscuum tamen
et innoxium ; quod ipsum facere desisse post edictum meum,
quo secundum mandata tua hetaerias esse vetueram. Quo 8
magis necessarium credidi ex duabus ancillis, quae ministrae
dicebantur, quid esset veri et per tormenta quaerere. Nihil
aliud inveni quam superstitionem pravam, inmodicam. Ideo
dilata cognitione ad consulendum te decucurri. Visa est enim 9
mihi res digna consultatione, maxime propter periclitantium
numerum. Multi enim omnis aetatis, omnis ordinis, utriusque
sexus etiam, vocantur in periculum et vocabuntur. Neque
civitates tantum sed vicos etiam atque agros superstitionis
istius contagio pervagata est ; quae videtur sisti et corrigi

posse. Certe satis constat prope iam desolata templa coepisse celebrari et sacra sollemnia diu intermissa repeti pastumque venire victimarum, cuius adhuc rarissimus emptor inveniebatur. Ex quo facile est opinari quae turba hominum emendari possit, si sit paenitentiae locus.

Pliny to Trajan, XCVI.

(*b*)

TRAIANVS PLINIO S.

XCVII. ACTVM quem debuisti, mi Secunde, in excutiendis
1 causis eorum qui Christiani ad te delati fuerant secutus es.
Neque enim in universum aliquid quod quasi certam formam
2 habeat constitui potest. Conquirendi non sunt: si deferantur
et arguantur, puniendi sunt, ita tamen ut qui negaverit se
Christianum esse idque re ipsa manifestum fecerit, id est
supplicando diis nostris, quamvis suspectus in praeteritum,
veniam ex paenitentia inpetret. Sine auctore vero propositi
libelli in nullo crimine locum habere debent. Nam et
pessimi exempli nec nostri saeculi est.

Trajan to Pliny, XCVII.

50. *Basis of ethical theory*

13 35 QVALEM igitur hominem natura inchoavit? Et quod
est munus, quod opus sapientiae? Quid est quod ab
ea absolvi et perfici debeat? si nihil in quo perficiendum
est praeter motum ingenii quendam, id est rationem,
necesse est huic ultimum esse ex virtute agere; rationis
enim perfectio est virtus: si nihil nisi corpus, summa
erunt illa, valetudo, vacuitas doloris, pulchritudo, cetera.
14 36 Nunc de hominis summo bono quaeritur: quid ergo dubitamus in tota eius natura quaerere quid sit effectum?
Cum enim constet inter omnes omne officium munusque

sapientiae in hominis cultu esse occupatum, alii—ne me existimes contra Stoicos solum dicere—eas sententias adferunt, ut summum bonum in eo genere ponant quod sit extra nostram potestatem, tamquam de inanimo aliquo loquantur, alii contra, quasi corpus nullum sit hominis, ita praeter animum nihil curant, cum praesertim ipse quoque animus non inane nescio quid sit—neque enim id possum intellegere—sed in quodam genere corporis, ut ne is quidem virtute una contentus sit, sed adpetat vacuitatem doloris. Quam ob rem utrique idem faciunt ut si laevam partem neglegerent, dexteram tuerentur, aut ipsius animi, ut fecit Erillus, cognitionem amplexarentur, actionem relinquerent. Eorum enim omnium, multa praetermittentium, dum eligant aliquid quod sequantur, quasi curta sententia : at vero illa perfecta atque plena eorum qui, cum de hominis summo bono quaererent, nullam in eo neque animi neque corporis partem vacuam tutela reliquerunt.
Vos autem, Cato, quia virtus, ut omnes fatemur, altissimum 37
locum in homine et maxime excellentem tenet et quod eos, qui sapientes sunt, absolutos et perfectos putamus, aciem animorum nostrorum virtutis splendore praestringitis. In omni enim animante est summum aliquid atque optimum, ut in equis, in canibus, quibus tamen et dolore vacare opus est et valere : sic igitur in homine perfectio ista in eo potissimum quod est optimum, id est in virtute, laudatur. Itaque mihi non satis videmini considerare, quod iter sit naturae quaeque progressio : non enim, quod facit in frugibus, ut, cum ad spicam perduxerit ab herba, relinquat et pro nihilo habeat herbam, idem facit in homine, cum eum ad rationis habitum perduxerit ; semper enim ita adsumit aliquid, ut ea, quae prima dederit, non deserat ;
itaque sensibus rationem adiunxit et ratione effecta sensus 38
non reliquit. Vt si cultura vitium, cuius hoc munus est,

ut efficiat ut vitis cum omnibus partibus suis quam optime se habeat—sed sic intellegamus, (licet enim, ut vos quoque soletis, fingere aliquid docendi causa): si igitur illa cultura vitium in vite insit ipsa, cetera, credo, velit, quae ad colendam vitem attinebunt, sicut antea, se autem omnibus vitis partibus praeferat statuatque nihil esse melius in vite quam se: similiter sensus, cum accessit ad naturam, tuetur illam quidem, sed etiam se tuetur, cum autem adsumpta est ratio, tanto in dominatu locatur, ut omnia illa prima
39 naturae huius tutelae subiciantur. Itaque non discedit ab eorum curatione, quibus praeposita vitam omnem debet gubernare, ut mirari satis istorum inconstantiam non possim; naturalem enim adpetitionem, quam vocant ὁρμήν, itemque officium, ipsam etiam virtutem volunt esse earum rerum quae secundum naturam sunt; cum autem ad summum bonum volunt pervenire, transiliunt omnia et duo nobis opera pro uno relinquunt, ut alia sumamus, alia expetamus, potius quam uno fine utrumque concluderent.

Cicero, *De finibus*, IV. 13. 35–14. 39.

51. *Epicurean and Stoic*

(*a*)

SVAVE, mari magno turbantibus aequora ventis,
e terra magnum alterius spectare laborem;
non quia vexari quemquamst iucunda voluptas,
sed quibus ipse malis careas quia cernere suave est.
suave etiam belli certamina magna tueri
per campos instructa tua sine parte pericli.
sed nil dulcius est, bene quam munita tenere
edita doctrina sapientum templa serena,
despicere unde queas alios passimque videre
errare atque viam palantis quaerere vitae,

certare ingenio, contendere nobilitate,
noctes atque dies niti praestante labore
ad summas emergere opes rerumque potiri.
o miseras hominum mentes, o pectora caeca !
qualibus in tenebris vitae quantisque periclis
degitur hoc aevi quodcumquest ! nonne videre
nil aliud sibi naturam latrare, nisi utqui
corpore seiunctus dolor absit, mente fruatur
iucundo sensu cura semota metuque?
ergo corpoream ad naturam pauca videmus
esse opus omnino, quae demant cumque dolorem.
delicias quoque uti multas substernere possint
gratius interdum, neque natura ipsa requirit,
si non aurea sunt iuvenum simulacra per aedes
lampadas igniferas manibus retinentia dextris,
lumina nocturnis epulis ut suppeditentur,
nec domus argento fulget auroque renidet
nec citharae reboant laqueata aurataque tecta,
cum tamen inter se prostrati in gramine molli
propter aquae rivum sub ramis arboris altae
non magnis opibus iucunde corpora curant,
praesertim cum tempestas adridet et anni
tempora conspergunt viridantis floribus herbas.
nec calidae citius decedunt corpore febres,
textilibus si in picturis ostroque rubenti
iacteris, quam si in plebeia veste cubandum est.
quapropter quoniam nil nostro in corpore gazae
proficiunt neque nobilitas nec gloria regni,
quod superest, animo quoque nil prodesse putandum ;
si non forte tuas legiones per loca campi
fervere cum videas belli simulacra cientis,
subsidiis magnis et ecum vi constabilitas,
ornatasque armis statuas pariterque animatas,

his tibi tum rebus timefactae religiones
effugiunt animo pavide ; mortisque timores
tum vacuum pectus lincunt curaque solutum,
fervere cum videas classem lateque vagari.
quod si ridicula haec ludibriaque esse videmus,
re veraque metus hominum curaeque sequaces
nec metuunt sonitus armorum nec fera tela
audacterque inter reges rerumque potentis
versantur neque fulgorem reverentur ab auro
nec clarum vestis splendorem purpureai,
quid dubitas quin omni' sit haec rationi' potestas?
omnis cum in tenebris praesertim vita laboret.
nam veluti pueri trepidant atque omnia caecis
in tenebris metuunt, sic nos in luce timemus
interdum, nilo quae sunt metuenda magis quam
quae pueri in tenebris pavitant finguntque futura.
hunc igitur terrorem animi tenebrasque necessest
non radii solis neque lucida tela diei
discutiant, sed naturae species ratioque.

Lucretius, II, vv. 1–61.

(*b*)

QVIS paria esse fere placuit peccata, laborant
cum ventum ad verum est ; sensus moresque repugnant
atque ipsa utilitas, iusti prope mater et aequi.
cum prorepserunt primis animalia terris,
mutum et turpe pecus, glandem atque cubilia propter
unguibus et pugnis, dein fustibus, atque ita porro
pugnabant armis quae post fabricaverat usus,
donec verba quibus voces sensusque notarent
nominaque invenere ; dehinc absistere bello,
oppida coeperunt munire, et ponere leges,
ne quis fur esset, neu latro, neu quis adulter.

iura inventa metu iniusti fateare necesse est,
tempora si fastosque velis evolvere mundi.
nec natura potest iusto secernere iniquum,
dividit ut bona diversis, fugienda petendis ;
nec vincet ratio hoc, tantundem ut peccet idemque
qui teneros caulis alieni fregerit horti
et qui nocturnus sacra divum legerit. adsit
regula, peccatis quae poenas irroget aequas,
ne scutica dignum horribili sectere flagello.
nam ut ferula caedas meritum maiora subire
verbera non vereor, cum dicas esse pares res
furta latrociniis, et magnis parva mineris
falce recisurum simili te, si tibi regnum
permittant homines. si dives, qui sapiens est,
et sutor bonus et solus formosus et est rex,
cur optas quod habes? ‘ non nosti quid pater ’ inquit
‘ Chrysippus dicat : sapiens crepidas sibi numquam
nec soleas fecit ; sutor tamen est sapiens.’ qui?
‘ ut quamvis tacet Hermogenes cantor tamen atque
optimus est modulator ; ut Alfenus vafer, omni
abiecto instrumento artis clausaque taberna,
tonsor erat, sapiens operis sic optimus omnis
est opifex solus, sic rex.’ vellunt tibi barbam
lascivi pueri ; quos tu nisi fuste coerces
urgeris turba circum te stante miserque
rumperis et latras, magnorum maxime regum.
ne longum faciam : dum tu quadrante lavatum
rex ibis neque te quisquam stipator ineptum
praeter Crispinum sectabitur, et mihi dulces
ignoscent, si quid peccaro stultus, amici,
inque vicem illorum patiar delicta libenter,
privatusque magis vivam te rege beatus.

Horace, *Sat.* I. 3, vv. 96–106, 111–142.

52. *Against dogmatism*

36 117 FINGE aliquem nunc fieri sapientem, nondum esse: quam potissimum sententiam eliget et disciplinam? etsi quamcumque eliget, insipiens eliget. Sed sit ingenio divino, quem unum e physicis potissimum probabit? nec plus uno poterit. Non persequor quaestiones infinitas: tantum de principiis rerum, e quibus omnia constant videamus quem probet; est enim inter magnos homines summa dissensio.
37 118 Princeps Thales, unus e septem, cui sex reliquos concessisse primas ferunt, ex aqua dixit constare omnia. At hoc Anaximandro, populari et sodali suo, non persuasit; is enim infinitatem naturae dixit esse, e qua omnia gignerentur. Post eius auditor Anaximenes infinitum aëra, sed ea quae ex eo orerentur definita; gigni autem terram, aquam, ignem, tum ex his omnia; Anaxagoras materiam infinitam, sed ex ea particulas, similis inter se, minutas; eas primum confusas, postea in ordinem adductas mente divina; Xenophanes, paulo etiam antiquior, unum esse omnia neque id esse mutabile, et id esse deum, neque natum umquam et sempiternum, conglobata figura; Parmenides ignem, qui moveat terram, quae ab eo formetur; Leucippus plenum et inane; Democritus huic in hoc similis, uberior in ceteris; Empedocles haec pervolgata et nota quattuor; Heraclitus ignem; Melissus hoc, quod esset infinitum et inmutabile, et fuisse semper et fore; Plato ex materia in se omnia recipiente mundum factum esse censet a deo sempiternum; Pythagorei ex numeris et mathematicorum initiis proficisci volunt omnia. Ex his eliget vester sapiens unum aliquem, credo, quem sequatur; ceteri tot viri et tanti repudiati ab eo
119 condemnatique discedent. Quamcumque vero sententiam probaverit, eam sic animo conprehensam habebit, ut ea

quae sensibus ; nec magis adprobabit nunc lucere, quam, quoniam Stoicus est, hunc mundum esse sapientem, habere mentem, quae et se et ipsum fabricata sit et omnia moderetur, moveat, regat. Erit ei persuasum etiam solem, lunam, stellas omnis, terram, mare deos esse, quod quaedam animalis intellegentia per omnia ea permeet et transeat ; fore tamen
aliquando ut omnis hic mundus ardore deflagret. Sint ista 38
vera—vides enim iam me fateri aliquid esse veri—comprehendi ea tamen et percipi nego. Cum enim tuus iste Stoicus sapiens syllabatim tibi ista dixerit, veniet flumen orationis aureum fundens Aristoteles, qui illum desipere dicat : neque enim ortum esse umquam mundum, quod nulla fuerit novo consilio inito tam praeclari operis inceptio, et ita esse eum undique aptum, ut nulla vis tantos queat motus mutationemque moliri, nulla senectus diuturnitate temporum efficere ut hic ornatus umquam dilapsus occidat. Tibi hoc repudiare, illud autem superius, sicut caput et famam tuam, defendere necesse erit : mihi ne ut dubitem
quidem relinquatur? Vt omittam levitatem temere ad- 120
sentientium, quanti libertas ipsa aestimanda est, non mihi necesse esse, quod tibi est, respondere, cur deus, omnia nostra causa cum faceret—sic enim voltis—tantam vim natricum viperarumque fecerit? Cur tam multa pestifera terra marique disperserit? Negatis haec tam polite tamque subtiliter effici potuisse sine divina aliqua sollertia, cuius quidem vos maiestatem deducitis usque ad apium formicarumque perfectionem, ut etiam inter deos Myrmecides aliqui, minutorum opusculorum fabricator, fuisse videatur.
Negas sine deo posse quicquam esse : ecce tibi e transverso 121
Lampsacenus Strato, qui det isti deo inmunitatem magni quidem muneris—et cum sacerdotes deorum vacationem habeant, quanto est aequius habere ipsos deos !—negat opera deorum se uti ad fabricandum mundum ; quaecumque sint,

docet omnia effecta esse natura, nec, ut ille, qui asperis et
levibus et hamatis uncinatisque corporibus concreta haec
esse dicat interiecto inani ;—somnia censet haec esse
Democriti, non docentis, sed optantis ;—ipse autem sin-
gulas mundi partis persequens, quicquid aut sit aut fiat,
naturalibus fieri aut factum esse docet ponderibus et
motibus. Ne ille et deum opere magno liberat et me
timore ; quis enim potest, cum existimet curari se a deo,
non et dies et noctis divinum numen horrere, et, si quid
adversi acciderit—quod cui non accidit ?—extimescere ne
id iure evenerit ? Nec Stratoni tamen adsentior, nec vero
39 122 tibi : modo hoc, modo illud probabilius videtur. Latent
ista omnia, Luculle, crassis occultata et circumfusa tenebris,
ut nulla acies humani ingenii tanta sit, quae penetrare in
caelum, terram intrare possit : corpora nostra non novimus ;
qui sint situs partium, quam vim quaeque pars habeat
ignoramus ; itaque medici ipsi, quorum intererat ea nosse,
aperuerunt, ut viderentur ; nec eo tamen aiunt empirici
notiora esse illa, quia possit fieri ut patefacta et detecta
mutentur. Sed ecquid nos eodem modo rerum naturas
persecare, aperire, dividere possumus, ut videamus, terra
penitusne defixa sit et quasi radicibus suis haereat an media
123 pendeat ? Habitari ait Xenophanes in luna eamque esse
terram multarum urbium et montium : portenta videntur,
sed tamen nec ille qui dixit iurare posset ita se rem habere,
neque ego non ita. Vos etiam dicitis esse e regione nobis,
in contraria parte terrae, qui adversis vestigiis stent contra
nostra vestigia, quos antipodas vocatis : cur mihi magis
suscensetis, qui ista non aspernor, quam eis qui, cum audiunt,
desipere vos arbitrantur ? Hicetas Syracosius, ut ait Theo-
phrastus, caelum, solem, lunam, stellas, supera denique
omnia stare censet, neque praeter terram rem ullam in
mundo moveri ; quae cum circum axem se summa celeritate

convertat et torqueat, eadem effici omnia, quae, si stante terra caelum moveretur. Atque hoc etiam Platonem in Timaeo dicere quidam arbitrantur, sed paulo obscurius. Quid tu, Epicure? loquere. Putas solem esse tantulum? ‘Egone? ne bis quidem tantum.’ Et vos ab illo inridemini et ipsi illum vicissim eluditis. Liber igitur a tali inrisione Socrates, liber Aristo Chius, qui nihil istorum sciri putat posse. Sed redeo ad animum et corpus.

Cicero, *Acad. Prior.* II. 36. 117–39. 123.

53. *The senses*

DENIQVE nil sciri siquis putat, id quoque nescit
an sciri possit, quoniam nil scire fatetur.
hunc igitur contra mittam contendere causam,
qui capite ipse sua in statuit vestigia sese.
et tamen hoc quoque uti concedam scire, at id ipsum
quaeram, cum in rebus veri nil viderit ante,
unde sciat quid sit scire et nescire vicissim,
notitiam veri quae res falsique crearit
et dubium certo quae res differre probarit.
invenies primis ab sensibus esse creatam
notitiem veri neque sensus posse refelli.
nam maiore fide debet reperirier illud,
sponte sua veris quod possit vincere falsa.
quid maiore fide porro quam sensus haberi
debet? an ab sensu falso ratio orta valebit
dicere eos contra, quae tota ab sensibus orta est?
qui nisi sunt veri, ratio quoque falsa fit omnis.
an poterunt oculos aures reprehendere, an aures
tactus? an hunc porro tactum sapor arguet oris,
an confutabunt nares oculive revincent?
non, ut opinor, ita est. nam seorsum cuique potestas

divisast, sua vis cuiquest, ideoque necesse est
et quod molle sit et gelidum fervensve seorsum
et seorsum varios rerum sentire colores
et quaecumque coloribu' sint coniuncta videre.
seorsus item sapor oris habet vim, seorsus odores
nascuntur, sorsum sonitus. ideoque necesse est
non possint alios alii convincere sensus.
nec porro poterunt ipsi reprehendere sese,
aequa fides quoniam debebit semper haberi.
proinde quod in quoquest his visum tempore, verumst.
et si non poterit ratio dissolvere causam,
cur ea quae fuerint iuxtim quadrata, procul sint
visa rutunda, tamen praestat rationis egentem
reddere mendose causas utriusque figurae,
quam manibus manifesta suis emittere quoquam
et violare fidem primam et convellere tota
fundamenta quibus nixatur vita salusque.
non modo enim ratio ruat omnis, vita quoque ipsa
concidat extemplo, nisi credere sensibus ausis
praecipitisque locos vitare et cetera quae sint
in genere hoc fugienda, sequi contraria quae sint.
illa tibi est igitur verborum copia cassa
omnis quae contra sensus instructa paratast.
denique ut in fabrica, si pravast regula prima,
normaque si fallax rectis regionibus exit,
et libella aliqua si ex parti claudicat hilum,
omnia mendose fieri atque obstipa necesse est
prava cubantia prona supina atque absona tecta,
iam ruere ut quaedam videantur velle, ruantque
prodita iudiciis fallacibus omnia primis,
sic igitur ratio tibi rerum prava necessest
falsaque sit, falsis quaecumque ab sensibus ortast.

Lucretius, IV, vv. 469–521.

54. *Legal forms*

(*a*) *Process by Sacramentum*

SACRAMENTI actio generalis erat; de quibus enim 13
rebus ut aliter ageretur lege cautum non erat, de his sacramento agebatur. Eaque actio proinde periculosa erat falsi convictis, atque hoc tempore periculosa est actio certae creditae pecuniae propter sponsionem qua periclitatur reus, si temere neget, et restipulationem qua periclitatur actor, si non debitum petat; nam qui victus erat summam sacramenti praestabat poenae nomine, eaque in publicum cedebat praedesque eo nomine praetori dabantur, non ut nunc sponsionis et restipulationis poena lucro cedit adversario qui vicerit.

Poena autem sacramenti aut quingenaria erat aut quin- 14
quagenaria. Nam de rebus mille aeris plurisve quingentis assibus, de minoris vero quinquaginta assibus sacramento contendebatur; nam ita lege XII tabularum cautum erat. At si de libertate hominis controversia erat, etiamsi pretiosissimus homo esset, tamen ut L assibus sacramento contenderetur, eadem lege cautum est favore scilicet libertatis, ne onerarentur adsertores.

[*Si in personam agebatur, quaedam in iure apud praetorem fieri solebant quorum memoria in Gai codice intercidit. Summa huc redit, ut actor et adversarius datis praedibus discederent die tricesimo constituto quo*] ad iudicem acci- 15
piendum venirent; postea vero reversis dabatur. Vt autem die XXX iudex daretur, per legem Pinariam factum est; ante eam autem legem statim dabatur iudex. Illud ex superioribus intellegimus, si de re minoris quam M aeris agebatur, quinquagenario sacramento, non quingenario eos contendere solitos fuisse. Postea tamen quam iudex datus esset, conperendinum diem, ut ad iudicem venirent, denuntiabunt. Deinde cum ad iudicem venerant, ante-

quam apud eum causam perorarent, solebant breviter ei et quasi per indicem rem exponere ; quae dicebatur causae coniectio, quasi causae suae in breve coactio.

16 Si in rem agebatur, mobilia quidem et moventia, quae modo in ius adferri adducive possent, in iure vindicabantur ad hunc modum : qui vindicabat festucam tenebat ; deinde ipsam rem adprehendebat, veluti hominem, et ita dicebat HVNC EGO HOMINEM EX IVRE QVIRITIVM MEVM ESSE AIO SECVNDVM SVAM CAVSAM. SICVT DIXI, ECCE TIBI, VINDICTAM INPOSVI, et simul homini festucam inponebat ; adversarius eadem similiter dicebat et faciebat ; cum uterque vindicasset, praetor dicebat MITTITE AMBO HOMINEM ; illi mittebant ; qui prior vindicaverat, ita alterum interrogabat POSTVLO ANNE DICAS, QVA EX CAVSA VINDICAVERIS ; ille respondebat IVS FECI SICVT VINDICTAM INPOSVI ; deinde qui prior vindicaverat, dicebat QVANDO TV INIVRIA VINDICAVISTI, D AERIS SACRAMENTO TE PROVOCO ; adversarius quoque dicebat similiter ET EGO TE ; scilicet si de re M aeris plurisque agebatur, D, si de minoris, L asses sacramenti nominabant ; deinde eadem sequebantur quae cum in personam ageretur ; postea praetor secundum alterum eorum vindicias dicebat, id est interim aliquem possessorem constituebat, eumque iubebat praedes adversario dare litis et vindiciarum, id est rei et fructuum ; alios autem praedes ipse praetor ab utroque accipiebat sacramenti, quod id in publicum cedebat. Festuca autem utebantur quasi hastae loco, signo quodam iusti dominii, quod maxime sua esse credebant quae ex hostibus cepissent ; unde in centumviralibus iudiciis hasta praeponitur.

17 Si qua res talis erat, ut sine incommodo non posset in ius adferri vel adduci, veluti si columna aut grex alicuius pecoris esset, pars aliqua inde sumebatur ; deinde in eam partem quasi in totam rem praesentem fiebat vindicatio. Itaque ex grege vel una ovis aut capra in ius adducebatur,

vel etiam pilus inde sumebatur et in ius adferebatur; ex nave vero et columna aliqua pars defringebatur. Similiter si de fundo vel de aedibus sive de hereditate controversia erat, pars aliqua inde sumebatur et in ius adferebatur et in eam partem perinde atque in totam rem praesentem fiebat vindicatio, veluti ex fundo gleba sumebatur et ex aedibus tegula.

(*b*) *The Formula*

Partes autem formularum hae sunt: demonstratio 39
intentio adiudicatio condemnatio.

Demonstratio est ea pars formulae qua fit ut demon- 40
stretur res de qua agitur: velut haec pars formulae QVOD A. AGERIVS N. NEGIDIO HOMINEM VENDIDIT; item haec QVOD A. AGERIVS APVD N. NEGIDIVM HOMINEM DEPOSVIT.

Intentio est ea pars formulae, qua actor desiderium suum 41
concludit: velut haec pars formulae SI PARET N. NEGIDIVM A. AGERIO SESTERTIVM X MILIA DARE OPORTERE; item haec QVIDQVID PARET N. NEGIDIVM A. AGERIO DARE FACERE OPORTERE; item haec SI PARET HOMINEM EX IVRE QVIRITIVM A. AGERII ESSE.

Adiudicatio est ea pars formulae, qua permittitur iudici 42
rem alicui ex litigatoribus adiudicare: velut si inter coheredes familiae erciscundae agatur, aut inter socios communi dividundo, aut inter vicinos finium regundorum. Nam illic ita est QVANTVM ADIVDICARI OPORTET, IVDEX TITIO ADIVDICATO.

Condemnatio est ea pars formulae, qua iudici condem- 43
nandi absolvendive potestas permittitur: velut haec pars formulae IVDEX N. NEGIDIVM A. AGERIO SESTERTIVM X MILIA CONDEMNA. SI NON PARET, ABSOLVE; item haec IVDEX N. NEGIDIVM A. AGERIO DVMTAXAT X MILIA CONDEMNA. SI NON PARET, ABSOLVITO; item haec IVDEX N. NEGIDIVM A. AGERIO CONDEMNATO et reliqua, ut non adiciatur DVMTAXAT X MILIA.

44 Non tamen istae omnes partes simul inveniuntur, sed quaedam inveniuntur, quaedam non inveniuntur. Certe intentio aliquando sola invenitur, sicut in praeiudicialibus formulis, qualis est qua quaeritur, aliquis libertus sit vel quanta dos sit, et aliae conplures. Demonstratio autem et adiudicatio et condemnatio numquam solae iuveniuntur, nihil enim omnino demonstratio sine intentione vel condemnatione valet ; item condemnatio sine demonstratione vel intentione, vel adiudicatio sine demonstratione vel intentione nullas vires habet, et ob id numquam solae inveniuntur.

Gaius, *Instit.* IV, §§ 13–17 ; 39–44.

55. *Letter and spirit*

23 64 VENIO nunc ad illud tuum : ‘ non deieci ; non enim sivi accedere.’ Puto te ipsum, Piso, perspicere quanto ista sit angustior iniquiorque defensio quam si illa uterere : ‘ non fuerunt armati, cum fustibus et cum saxis fuerunt.’ Si me hercule mihi, non copioso homini ad dicendum, optio detur, utrum malim defendere non esse deiectum eum cui vi et armis ingredienti sit occursum, an armatos non fuisse eos qui sine scutis sineque ferro fuerint, omnino ad probandum utramque rem videam infirmam nugatoriamque esse, ad dicendum autem in altera videar mihi aliquid reperire posse, non fuisse armatos eos qui neque ferri quicquam neque scutum ullum habuerint ; hic vero haeream, si mihi defendendum sit eum qui pulsus fugatusque sit non esse deiectum.

65 Atque illud in tota defensione tua mihi maxime mirum videbatur, te dicere iuris consultorum auctoritati obtemperari non oportere. Quod ego tametsi non nunc primum neque in hac causa solum audio, tamen admodum mirabar abs te quam ob rem diceretur. Nam ceteri tum ad istam orationem decurrunt cum se in causa putant habere aequum

et bonum quod defendant ; si contra verbis et litteris et,
ut dici solet, summo iure contenditur, solent eius modi
iniquitati aequi et boni nomen dignitatemque opponere.
Tum illud quod dicitur, 'SIVE NIVE,' inrident, tum aucupia
verborum et litterarum tendiculas in invidiam vocant, tum
vociferantur ex aequo et bono, non ex callido versutoque
iure rem iudicari oportere ; scriptum sequi calumniatoris
esse, bonique iudicis voluntatem scriptoris auctoritatemque
defendere. In ista vero causa cum tu sis is qui te verbo 66
litteraque defendas, cum tuae sint hae partes : 'unde
deiectus es? an inde quo prohibitus es accedere? reiectus
es, non deiectus,' cum tua sit haec oratio : 'fateor me
homines coegisse, fateor armasse, fateor tibi mortem esse
minitatum, fateor hoc interdicto praetoris vindicari, si
voluntas et aequitas valeat ; sed ego invenio in interdicto
verbum unum ubi delitiscam : non deieci te ex eo loco
quem in locum prohibui ne venires '—in ista defensione
accusas eos qui consuluntur, quod aequitatis censeant
rationem, non verbi haberi oportere?

Et hoc loco Scaevolam dixisti causam apud c viros non **24** 67
tenuisse ; quem ego antea commemoravi, cum idem faceret
quod tu nunc—tametsi ille in aliqua causa faciebat, tu in
nulla facis—tamen probasse nemini quod defendebat, quia
verbis oppugnare aequitatem videbatur. Cum id miror, te
hoc in hac re alieno tempore et contra quam ista causa
postulasset defendisse, tum illud volgo in iudiciis et non
numquam ab ingeniosis hominibus defendi mihi mirum
videri solet, nec iuris consultis concedi nec ius civile in
causis semper valere oportere. Nam hoc qui disputant, si 68
id dicunt non recte aliquid statuere eos qui consulantur,
non hoc debent dicere iuris consultis, sed hominibus stultis
obtemperari non oportere ; sin illos recte respondere conce-
dunt et aliter iudicari dicunt oportere, male iudicari oportere

dicunt ; neque enim fieri potest ut aliud iudicari de iure, aliud responderi oporteat, nec ut quisquam iuris numeretur peritus qui id statuat esse ius quod non oporteat iudicari. 'At est aliquando contra iudicatum.'

Cicero, *Pro Caecina*, 23. 64–24. 68.

56. *Medicine*

11 MVTATVR ars cottidie totiens interpolis, et ingeniorum Graeciae flatu impellimur ; palamque est, ut quisque inter istos loquendo polleat, imperatorem ilico vitae nostrae necisque fieri : ceu vero non milia gentium sine medicis degant, nec tamen sine medicina ; sicuti populus Romanus ultra sexcentesimum annum, neque ipse in excipiendis artibus lentus, medicinae vero etiam avidus, donec expertam
12 damnavit. Etenim percensere insignia priscorum in his moribus convenit. Cassius Hemina ex antiquissimis auctor est primum e medicis venisse Romam Peloponneso Archagathum Lysaniae filium, L. Aemilio, M. Livio Cos. anno urbis DXXXV, eique ius Quiritium datum, et tabernam in compito Acilio emtam ob id publice. Vulnerarium eum fuisse
13 e re dictum : mireque gratum adventum eius initio : mox a saevitia secandi urendique transisse nomen in carnificem, et in taedium artem omnesque medicos : quod clarissime intellegi potest ex M. Catone, cuius auctoritati triumphus atque censura minimum conferunt : tanto plus in ipso est. Quamobrem verba eius ipsa ponemus :

14 Dicam de istis Graecis suo loco, Marce fili : quid Athenis exquisitum habeam, et quod bonum sit illorum litteras inspicere, non perdiscere. Vincam nequissimum et indocile genus illorum : et hoc puta vatem dixisse : Quandocunque ista gens suas litteras dabit, omnia corrumpet. Tum etiam magis, si medicos suos huc mittet. Iurarunt inter se barbaros necare omnes medicina ; sed hoc ipsum mercede faciunt, ut

fides iis sit, et facile disperdant. nos quoque dictitant
barbaros, et spurcius nos quam alios 'Oπικῶν appellatione
foedant. Interdixi tibi de medicis.

Atque hic Cato DCV anno urbis nostrae obiit, LXXXV 15
suo, ne quis illi defuisse publice tempora aut privatim vitae
spatia ad experiendum arbitretur. Quid ergo? damnatam
ab eo rem utilissimam credimus? Minime Hercule: subicit
enim qua medicina et se et coniugem usque ad longam
senectam perduxerit, his ipsis scilicet quae nunc nos tracta-
mus; profiteturque esse commentarium sibi quo medeatur
filio, servis, familiaribus, quem nos per genera usus sui
digerimus. Non rem antiqui damnabant, sed artem. Maxime 16
vero quaestum esse manipretio vitae recusabant. Ideo
templum Aesculapii, etiam cum reciperetur is deus, extra
urbem fecisse, iterumque in insula, traduntur, et cum
Graecos Italia pellerent diu etiam post Catonem, excepisse
medicos. Augebo providentiam illorum. Solam hanc artium 17
Graecarum nondum exercet Romana gravitas; in tanto
fructu paucissimi Quiritium attigere, et ipsi statim ad
Graecos transfugae: immo vero auctoritas aliter quam
Graece eam tractantibus, etiam apud imperitos expertesque
linguae, non est. Ac minus credunt, quae ad salutem suam
pertinent, si intellegant. Itaque, Hercule, in hac artium sola
evenit ut cuicunque medicum se professo statim credatur,
cum sit periculum in nullo mendacio maius. Non tamen 18
illud intuemur, adeo blanda est sperandi pro se cuique dul-
cedo. Nulla praeterea lex quae puniat inscitiam capitalem;
nullum exemplum vindictae. Discunt periculis nostris, et
experimenta per mortes agunt: medicoque tantum homi-
nem occidisse impunitas summa est. Quin immo transit
convicium et intemperantia culpatur: ultroque qui periere
arguuntur. Sed decuriae pro more censuris principum
examinantur: inquisitio per parietes agitur: et qui de

nummo iudicet, a Gadibus columnisque Herculis arcessitur : de exsilio vero non nisi die XLV electis viris datur tabella.
19 At de iudice ipso quales in consilium eunt, statim occisuri? Merito, dum nemini nostrum libet scire quid saluti suae opus sit. Alienis pedibus ambulamus : alienis oculis agnoscimus : aliena memoria salutamus : aliena vivimus opera. Perieruntque rerum naturae pretia et vitae argumenta. Nihil aliud pro nostro habemus, quam delicias.

Pliny, *Nat. Hist.* XXIX, §§ 11–19.

57. *Vegetarianism*

PARCITE, mortales, dapibus temerare nefandis
corpora ! sunt fruges, sunt deducentia ramos
pondere poma suo tumidaeque in vitibus uvae ;
sunt herbae dulces, sunt quae mitescere flamma
mollirique queant. nec vobis lacteus umor
eripitur, nec mella thymi redolentia florem.
prodiga divitias alimentaque mitia tellus
suggerit atque epulas sine caede et sanguine praebet.
carne ferae sedant ieiunia, nec tamen omnes :
quippe equus et pecudes armentaque gramine vivunt ;
at quibus ingenium est inmansuetumque ferumque,
Armeniaeque tigres iracundique leones
cumque lupis ursi, dapibus cum sanguine gaudent.
heu quantum scelus est in viscera viscera condi,
congestoque avidum pinguescere corpore corpus,
alteriusque animantem animantis vivere leto !
scilicet in tantis opibus, quas optima matrum
terra parit, nil te nisi tristia mandere saevo
vulnera dente iuvat, rictusque referre Cyclopum ?
nec, nisi perdideris alium, placare voracis
et male morati poteris ieiunia ventris ?

at vetus illa aetas, cui fecimus aurea nomen,
fetibus arboreis et quas humus educat herbis
fortunata fuit, nec polluit ora cruore.
tunc et aves tutae movere per aera pennas,
et lepus inpavidus mediis erravit in herbis,
nec sua credulitas piscem suspenderat hamo :
cuncta sine insidiis nullamque timentia fraudem
plenaque pacis erant. postquam non utilis auctor
victibus invidit, quisquis fuit ille, priorum,
corporeasque dapes avidam demersit in alvum,
fecit iter sceleri. primaque e caede ferarum
incaluisse putem maculatum sanguine ferrum :
idque satis fuerat, nostrumque petentia letum
corpora missa neci salva pietate fatemur.
sed quam danda neci, tam non epulanda fuerunt.
longius inde nefas abiit, et prima putatur
hostia sus meruisse mori, quia semina pando
eruerat rostro spemque interceperat anni.
vite caper morsa Bacchi mactatus ad aras
dicitur ultoris. nocuit sua culpa duobus.
quid meruistis oves, placidum pecus, inque tuendos
natum homines, pleno quae fertis in ubere nectar,
mollia quae nobis vestras velamina lanas
praebetis, vitaque magis quam morte iuvatis?
quid meruere boves, animal sine fraude dolisque,
innocuum, simplex, natum tolerare labores?
immemor est demum nec frugum munere dignus,
qui potuit curvi dempto modo pondere aratri
ruricolam mactare suum, qui trita labore
illa, quibus totiens durum renovaverat arvum,
tot dederat messes, percussit colla securi.
nec satis est, quod tale nefas committitur : ipsos
inscripsere deos sceleri, numenque supernum

caede laboriferi credunt gaudere iuvenci.
victima labe carens et praestantissima forma—
nam placuisse nocet—vittis praesignis et auro
sistitur ante aras, auditque ignara precantem,
imponique suae videt inter cornua fronti
quas coluit fruges, percussaque sanguine cultros
inficit in liquida praevisos forsitan unda.
protinus ereptas viventi pectore fibras
inspiciunt, mentesque deum scrutantur in illis,
unde—fames homini vetitorum tanta ciborum est—
audetis vesci, genus o mortale. quod, oro,
ne facite, et monitis animos advertite nostris.
cumque boum dabitis caesorum membra palato,
mandere vos vestros scite et sentite colonos.

Ovid, *Metam.* XV, vv. 75–142.

58. *Agriculture*

(*a*)

I. 1 CVM duae vitae traditae sint hominum, rustica et urbana, quidni, Pinni, dubium non est quin hae non solum loco discretae sint, sed etiam tempore diversam originem habeant. Antiquior enim multo rustica, quod fuit tempus, cum rura colerent homines neque urbem haberent.
2 Etenim vetustissimum oppidum cum sit traditum Graecum Boeotiae Thebae, quod rex Ogyges aedificarit, in agro Romano Roma, quam Romulus rex; nam in hoc nunc denique est ut dici possit, non cum Ennius scripsit,

septingenti sunt paulo plus aut minus anni,
augusto augurio postquam inclita condita Roma est;

3 Thebae, quae ante cataclysmon Ogygi conditae dicuntur, eae tamen circiter duo milia annorum et centum sunt. Quod

tempus si referas ad illud principium, quo agri coli sunt coepti,
atque in casis et tuguriis habitabant nec murus et porta quid
esset sciebant, inmani numero annorum urbanos agricolae
praestant. Nec mirum, quod divina natura dedit agros, ars 4
humana aedificavit urbes, cum artes omnes dicantur in
Graecia intra mille annorum repertae, agri numquam non
fuerint in terris qui coli possint. Neque solum antiquior
cultura agri, sed etiam melior. Itaque non sine causa
maiores nostri ex urbe in agros redigebant suos cives, quod
et in pace a rusticis Romanis alebantur et in bello ab his
ducebantur. Nec sine causa terram eandem appellabant 5
matrem et Cererem, et qui eam colerent, piam et utilem
agere vitam credebant atque eos solos reliquos esse ex stirpe
Saturni regis. Cui consentaneum est, quod initia vocantur
potissimum ea quae Cereri fiunt sacra. Nec minus oppidi 6
quoque nomen Thebae indicat antiquiorem esse agrum,
quod ab agri genere, non a conditore nomen ei est inpositum.
Nam lingua prisca et in Graecia Aeolis Boeoti sine adflatu
vocant collis tebas, et in Sabinis, quo e Graecia venerunt
Pelasgi, etiam nunc ita dicunt, cuius vestigium in agro
Sabino via Salaria non longe a Reate, miliarius clivus cum
appellatur tebae. Agri culturam primo propter paupertatem 7
maxime indiscretam habebant, quod a pastoribus qui erant
orti in eodem agro et serebant et pascebant : quae postea
creverunt pecunia diviserunt, ac factum ut dicerentur alii
agricolae, alii pastores. Qua ipsa pars duplex est, tametsi 8
ab nullo satis discreta, quod altera est villatica pastio, altera
agrestis. Haec nota et nobilis, quod et pecuaria appellatur,
et multum homines locupletes ob eam rem aut conductos
aut emptos habent saltus ; altera villatica, quod humilis
videtur, a quibusdam adiecta ad agri culturam, cum esset
pastio, neque explicata tota separatim, quod sciam, ab ullo.

Varro, *De re rustica*, III. 1, §§ 1–8.

(*b*)

FELIX qui potuit rerum cognoscere causas,
atque metus omnis et inexorabile fatum
subiecit pedibus strepitumque Acherontis avari.
fortunatus et ille deos qui novit agrestis
Panaque Silvanumque senem Nymphasque sorores.
illum non populi fasces, non purpura regum
flexit et infidos agitans discordia fratres,
aut coniurato descendens Dacus ab Histro,
non res Romanae perituraque regna ; neque ille
aut doluit miserans inopem aut invidit habenti.
quos rami fructus, quos ipsa volentia rura
sponte tulere sua, carpsit, nec ferrea iura
insanumque forum aut populi tabularia vidit.
sollicitant alii remis freta caeca, ruuntque
in ferrum, penetrant aulas et limina regum ;
hic petit excidiis urbem miserosque penatis,
ut gemma bibat et Sarrano dormiat ostro ;
condit opes alius defossoque incubat auro ;
hic stupet attonitus rostris, hunc plausus hiantem
per cuneos geminatus enim plebisque patrumque
corripuit ; gaudent perfusi sanguine fratrum,
exsilioque domos et dulcia limina mutant
atque alio patriam quaerunt sub sole iacentem.
agricola incurvo terram dimovit aratro :
hinc anni labor, hinc patriam parvosque nepotes
sustinet, hinc armenta boum meritosque iuvencos.
nec requies, quin aut pomis exuberet annus
aut fetu pecorum aut Cerealis mergite culmi,
proventuque oneret sulcos atque horrea vincat.
venit hiems : teritur Sicyonia baca trapetis,
glande sues laeti redeunt, dant arbuta silvae ;

et varios ponit fetus autumnus, et alte
mitis in apricis coquitur vindemia saxis.
interea dulces pendent circum oscula nati,
casta pudicitiam servat domus, ubera vaccae
lactea demittunt, pinguesque in gramine laeto
inter se adversis luctantur cornibus haedi.
ipse dies agitat festos fususque per herbam,
ignis ubi in medio et socii cratera coronant,
te libans, Lenaee, vocat pecorisque magistris
velocis iaculi certamina ponit in ulmo,
corporaque agresti nudant praedura palaestra.
hanc olim veteres vitam coluere Sabini,
hanc Remus et frater, sic fortis Etruria crevit
scilicet et rerum facta est pulcherrima Roma,
septemque una sibi muro circumdedit arces.

Virgil, *Georgics*, II, vv. 490–535.

59. *Heavenly Love and Human Reason*

IAM nusquam natura latet: pervidimus omnem,
et capto potimur mundo, nostrumque parentem
pars sua perspicimus, genitique accedimus astris.
an dubium est, habitare deum sub pectore nostro,
in caelumque redire animas caeloque venire?
utque sit ex omni constructus corpore mundus,
aëris atque ignis summi terraeque marisque,
spiritus at totum ratioque infusa gubernet,
sic esse in nobis terrenae corpora sortis,
sanguineasque animas animo, qui cuncta gubernat,
dispensatque hominem? quid mirum, noscere mundum
si possunt homines, quibus est et mundus in ipsis,
exemplumque dei quisque est in imagine parva?
an quoquam genitos, nisi caelo, credere fas est
esse homines? proiecta iacent animalia cuncta

in terra, vel mersa vadis, vel in aëre pendent :
omnibus una quies, venter censusque per artus,
et quia consilium non est, et lingua remissa.
unius inspectus rerum viresque loquendi
ingeniumque capax ; variasque educitur artes
hic partus, qui cuncta regit : secessit in urbes,
edomuit terram ad fruges, animalia cepit,
imposuitque viam ponto, stetit unus in arcem
erectus capitis victorque ad sidera mittit
sidereos oculos propiusque adspectat Olympum
inquiritque Iovem ; nec sola fronte deorum
contentus manet, et caelum scrutatur in alvo
cognatumque sequens corpus se quaerit in astris.
huic in tanta fidem petimus, quam saepe volucres
accipiunt trepidaeque boum sub pectore fibrae.
an minus est sacris rationem ducere signis,
quam pecudum mortes aviumque attendere cantus?
atque ideo faciem caeli non invidet orbi
ipse deus vultusque suos corpusque recludit
semper volvendo, seque ipsum inculcat et offert,
ut bene cognosci possit doceatque videntis,
qualis eat, cogatque suas attendere leges.
ipse vocat nostros animos ad sidera mundus
nec patitur, quia non condit, sua iura latere.
quis putet esse nefas nosci, quod cernere fas est?
nec contemne tuas quasi parvo in corpore vires ;
quod valet, immensum est : sic auri pondera parvi
exsuperant pretio numerosos aeris acervos.
sic adamas, punctum lapidis, pretiosior auro est.
parvula sic totum pervisit pupula caelum,
quoque vident oculi, minimum est, cum maxima cernant.
sic animi sedes tenui sub corde locata
per totum angusto regnat de limite corpus.

materiae ne quaere modum, sed perspice vires,
quas ratio, non pondus habet. ratio omnia vincit.
ne dubites homini divinos credere visus :
iam facit ipse deos mittitque ad sidera numen,
maius, et Augusto crescit sub principe caelum.

Manilius, IV, vv. 883–935.

60. *Poetry*

(*a*)

QVAERES a nobis, Gratti, cur tanto opere hoc homine 6 12
delectemur. Quia suppeditat nobis ubi et animus ex
hoc forensi strepitu reficiatur et aures convicio defessae con-
quiescant. An tu existimas aut suppetere nobis posse quod
cotidie dicamus in tanta varietate rerum, nisi animos nostros
doctrina excolamus, aut ferre animos tantam posse conten-
tionem, nisi eos doctrina eadem relaxemus? Ego vero fateor
me his studiis esse deditum. Ceteros pudeat, si qui ita se
litteris abdiderunt ut nihil possint ex eis neque ad commu-
nem adferre fructum neque in aspectum lucemque proferre ;
me autem quid pudeat qui tot annos ita vivo, iudices, ut a
nullius umquam me tempore aut commodo aut otium meum
abstraxerit aut voluptas avocarit aut denique somnus retar-
darit? Qua re quis tandem me reprehendat, aut quis mihi 13
iure suscenseat, si, quantum ceteris ad suas res obeundas,
quantum ad festos dies ludorum celebrandos, quantum ad
alias voluptates et ad ipsam requiem animi et corporis
conceditur temporum, quantum alii tribuunt tempestivis
conviviis, quantum denique alveolo, quantum pilae, tantum
mihi egomet ad haec studia recolenda sumpsero? Atque id
eo mihi concedendum est magis quod ex his studiis haec
quoque crescit oratio et facultas quae, quantacumque est in
me, numquam amicorum periculis defuit. Quae si cui levior
videtur, illa quidem certe quae summa sunt ex quo fonte

14 hauriam sentio. Nam nisi multorum praeceptis multisque
litteris mihi ab adulescentia suasissem nihil esse in vita magno
opere expetendum nisi laudem atque honestatem, in ea
autem persequenda omnis cruciatus corporis, omnia pericula
mortis atque exsili parvi esse ducenda, numquam me pro
salute vestra in tot ac tantas dimicationes atque in hos
profligatorum hominum cotidianos impetus obiecissem. Sed
pleni omnes sunt libri, plenae sapientium voces, plena exem-
plorum vetustas ; quae iacerent in tenebris omnia, nisi litte-
rarum lumen accederet. Quam multas nobis imagines non
solum ad intuendum verum etiam ad imitandum fortissi-
morum virorum expressas scriptores et Graeci et Latini
reliquerunt ! quas ego mihi semper in administranda re
publica proponens animum et mentem meam ipsa cogita-
tione hominum excellentium conformabam.

7 15 Quaeret quispiam : ‘ quid ? illi ipsi summi viri quorum
virtutes litteris proditae sunt istane doctrina quam tu effers
laudibus eruditi fuerunt ? ’ Difficile est hoc de omnibus
confirmare, sed tamen est certum quid respondeam. Ego
multos homines excellenti animo ac virtute fuisse sine
doctrina, et naturae ipsius habitu prope divino per se ipsos et
moderatos et gravis exstitisse fateor ; etiam illud adiungo,
saepius ad laudem atque virtutem naturam sine doctrina
quam sine natura valuisse doctrinam. Atque idem ego hoc
contendo, cum ad naturam eximiam et inlustrem accesserit
ratio quaedam conformatioque doctrinae, tum illud nescio
16 quid praeclarum ac singulare solere exsistere. Ex hoc esse
hunc numero quem patres nostri viderunt, divinum homi-
nem, Africanum, ex hoc C. Laelium, L. Furium, moderatissi-
mos homines et continentissimos, ex hoc fortissimum virum
et illis temporibus doctissimum, M. Catonem illum senem ;
qui profecto si nihil ad percipiendam colendamque virtutem
litteris adiuvarentur, numquam se ad earum studium con-

tulissent. Quod si non hic tantus fructus ostenderetur, et si ex his studiis delectatio sola peteretur, tamen, ut opinor, hanc animi remissionem humanissimam ac liberalissimam iudicaretis. Nam ceterae neque temporum sunt neque aetatum omnium neque locorum ; at haec studia adulescentiam acuunt, senectutem oblectant, secundas res ornant, adversis perfugium ac solacium praebent, delectant domi, non impediunt foris, pernoctant nobiscum, peregrinantur, rusticantur.

Cicero, *Pro Archia*, 6. 12–7. 16.

(*b*)

NEMORA vero et luci et secretum ipsum, quod Aper in- 12
crepabat, tantam mihi adferunt voluptatem, ut inter
praecipuos carminum fructus numerem, quod non in strepitu
nec sedente ante ostium litigatore nec inter sordes ac lacrimas
reorum componuntur, sed secedit animus in loca pura atque
innocentia fruiturque sedibus sacris. Haec eloquentiae prim- 2
ordia, haec penetralia ; hoc primum habitu cultuque com-
moda mortalibus in illa casta et nullis contacta vitiis pectora
influxit : sic oracula loquebantur. Nam lucrosae huius et
sanguinantis eloquentiae usus recens et ex malis moribus
natus, atque, ut tu dicebas, Aper, in locum teli repertus.
Ceterum felix illud et, ut more nostro loquar, aureum sae- 3
culum, et oratorum et criminum inops, poetis et vatibus
abundabat, qui bene facta canerent, non qui male admissa
defenderent. Nec ullis aut gloria maior aut augustior honor, 4
primum apud deos, quorum proferre responsa et interesse
epulis ferebantur, deinde apud illos dis genitos sacrosque
reges, inter quos neminem causidicum, sed Orphea ac Linum
ac, si introspicere altius velis, ipsum Apollinem accepimus.
Vel si haec fabulosa nimis et composita videntur, illud certe 5
mihi concedes, Aper, non minorem honorem Homero quam
Demostheni apud posteros, nec angustioribus terminis famam

Euripidis aut Sophoclis quam Lysiae aut Hyperidis includi.
6 Pluris hodie reperies, qui Ciceronis gloriam quam qui Virgilii
detrectent : nec ullus Asinii aut Messallae liber tam inlustris
est quam Medea Ovidii aut Varii Thyestes.

13 Ac ne fortunam quidem vatum et illud felix contubernium
comparare timuerim cum inquieta et anxia oratorum vita.
Licet illos certamina et pericula sua ad consulatus evexerint,
malo securum et quietum Virgilii secessum, in quo tamen
neque apud divum Augustum gratia caruit neque apud
2 populum Romanum notitia. Testes Augusti epistulae, testis
ipse populus, qui auditis in theatro Virgilii versibus surrexit
universus et forte praesentem spectantemque Virgilium vene-
3 ratus est sic quasi Augustum. Ne nostris quidem temporibus
Secundus Pomponius Afro Domitio vel dignitate vitae vel
4 perpetuitate famae cesserit. Nam Crispus iste et Marcellus,
ad quorum exempla me vocas, quid habent in hac sua fortuna
concupiscendum ? Quod timent, an quod timentur ? Quod,
cum cotidie aliquid rogentur, ii quibus praestant indi-
gnantur ? Quod adligati omni adulatione nec imperantibus
umquam satis servi videntur nec nobis satis liberi ? Quae
haec summa eorum potentia est ? Tantum posse liberti
5 solent. Me vero 'dulces,' ut Virgilius ait, 'Musae,' remotum
a sollicitudinibus et curis et necessitate cotidie aliquid contra
animum faciendi, in illa sacra illosque fontis ferant ; nec
insanum ultra et lubricum forum famamque pallentem
6 trepidus experiar. Non me fremitus salutantium nec anhe-
lans libertus excitet, nec incertus futuri testamentum pro
pignore scribam, nec plus habeam quam quod possim cui velim
relinquere ; 'quandoque enim fatalis et meus dies veniet' :
statuarque tumulo non maestus et atrox, sed hilaris et corona-
tus, et pro memoria mei nec consulat quisquam nec roget.

Tacitus, *Dialogus*, ch. 12–13.

61. *Early Latin drama*

ET hoc et insequenti anno C. Sulpicio Petico C. Licinio **2**
Stolone consulibus pestilentia fuit. Eo nihil dignum
memoria actum, nisi quod pacis deum exposcendae causa 2
tertio tum post conditam urbem lectisternium fuit ; et cum 3
vis morbi nec humanis consiliis nec ope divina levaretur,
victis superstitione animis ludi quoque scenici—nova res
bellicoso populo, nam circi modo spectaculum fuerat—inter
alia caelestis irae placamina instituti dicuntur ; ceterum 4
parva quoque, ut ferme principia omnia, et ea ipsa peregrina
res fuit. Sine carmine ullo, sine imitandorum carminum actu
ludiones ex Etruria acciti, ad tibicinis modos saltantes, haud
indecoros motus more Tusco dabant. Imitari deinde eos 5
iuventus, simul inconditis inter se iocularia fundentes versi-
bus, coepere ; nec absoni a voce motus erant. Accepta itaque 6
res saepiusque usurpando excitata. Vernaculis artificibus,
quia ister Tusco verbo ludio vocabatur, nomen histrionibus
inditum ; qui non, sicut ante, Fescennino versu similem in- 7
compositum temere ac rudem alternis iaciebant sed impletas
modis saturas descripto iam ad tibicinem cantu motuque
congruenti peragebant. Livius post aliquot annis, qui ab 8
saturis ausus est primus argumento fabulam serere, idem
scilicet—id quod omnes tum erant—suorum carminum 9
actor, dicitur, cum saepius revocatus vocem obtudisset,
venia petita puerum ad canendum ante tibicinem cum
statuisset, canticum egisse aliquanto magis vigente motu
quia nihil vocis usus impediebat. Inde ad manum cantari 10
histrionibus coeptum diverbiaque tantum ipsorum voci
relicta. Postquam lege hac fabularum ab risu ac soluto ioco 11
res avocabatur et ludus in artem paulatim verterat, iuventus
histrionibus fabellarum actu relicto ipsa inter se more
antiquo ridicula intexta versibus iactitare coepit ; unde

exodia postea appellata consertaque fabellis potissimum
12 Atellanis sunt; quod genus ludorum ab Oscis acceptum
tenuit iuventus nec ab histrionibus pollui passa est; eo
institutum manet, ut actores Atellanarum nec tribu
moveantur et stipendia, tamquam expertes artis ludicrae,
faciant. Inter aliarum parva principia rerum ludorum
quoque prima origo ponenda visa est, ut appareret quam
ab sano initio res in hanc vix opulentis regnis tolerabilem
insaniam venerit.

Livy, VII, ch. 2.

62. *Speech and Echo*

HASCE igitur penitus voces cum corpore nostro
exprimimus rectoque foras emittimus ore,
mobilis articulat verborum daedala lingua
formaturaque labrorum pro parte figurat.
hoc ubi non longum spatiumst unde una profecta
perveniat vox quaeque, necessest verba quoque ipsa
plane exaudiri discernique articulatim;
servat enim formaturam servatque figuram.
at si interpositum spatium sit longius aequo,
aera per multum confundi verba necessest
et conturbari vocem, dum transvolat auras.
ergo fit, sonitum ut possis sentire neque illam
internoscere, verborum sententia quae sit:
usque adeo confusa venit vox inque pedita.
praeterea verbum saepe unum perciet auris
omnibus in populo, missum praeconis ab ore.
in multas igitur voces vox una repente
diffugit, in privas quoniam se dividit auris
obsignans formam verbi clarumque sonorem.
at quae pars vocum non auris incidit ipsas,
praeterlata perit frustra diffusa per auras.
pars solidis adlisa locis reiecta sonorem

reddit et interdum frustratur imagine verbi.
quae bene cum videas, rationem reddere possis
tute tibi atque aliis, quo pacto per loca sola
saxa paris formas verborum ex ordine reddant,
palantis comites quom montis inter opacos
quaerimus et magna dispersos voce ciemus.
sex etiam aut septem loca vidi reddere voces,
unam cum iaceres : ita colles collibus ipsi
verba repulsantes iterabant docta referri.
haec loca capripedes satyros nymphasque tenere
finitimi fingunt et faunos esse locuntur
quorum noctivago strepitu ludoque iocanti
adfirmant volgo taciturna silentia rumpi
chordarumque sonos fieri dulcisque querellas,
tibia quas fundit digitis pulsata canentum,
et genus agricolum late sentiscere, quom Pan
pinea semiferi capitis velamina quassans
unco saepe labro calamos percurrit hiantis,
fistula silvestrem ne cesset fundere musam.
cetera de genere hoc monstra ac portenta loquontur,
ne loca deserta ab divis quoque forte putentur
sola tenere. ideo iactant miracula dictis
aut aliqua ratione alia ducuntur, ut omne
humanum genus est avidum nimis auricularum.

Lucretius, IV. 549–594.

63. *Friendship*

(*a*)

CHREMES MENEDEMVS

CH. Quamquam haéc inter nos núper notitia ádmodumst
(inde ádeo quom agrum in próxumo hic mercátus es)
nec reí fere sane hoc ámplius quicquám fuit :
tamén vel virtus túa me vel vicínitas,

quod ego ín propinqua párte amicitiaé puto,
facit út te audacter móneam et familiáriter,
quod míhi videre praéter aetatém tuam
facere ét praeter quam rés te adhortatúr tua.
nam pró deum atque hominúm fidem quid vís tibi?
quid quaéris? annos séxaginta nátus es
aut plús eo, ut conício ; in his regiónibus
meliórem agrum neque préti maioris némo habet ;
servós compluris : proínde quasi nemó siet,
ita atténte tute illórum officia fúngere.
numquám tam mane egrédior neque tam vésperi
domúm revortor quín te in fundo cónspicer
fodere aút arare aut áliquid ferre. dénique
nullúm remittis témpus neque te réspicis.
haec nón voluptati tíbi esse satis certó scio.
'at ením me quantum hic óperis fiat paénitet.'
quod in ópere faciundo óperae consumís tuae,
si súmas in illis éxercendis, plús agas.
Me. Chremés, tantumne ab ré tuast otí tibi
aliéna ut cures éa quae nil ad te áttinent?
Ch. homó sum : humani níl a me alienúm puto.
vel mé monere hoc vél percontarí puta :
rectúmst, ego ut faciam ; nón est, te ut detérream.
Me. mihi síc est usus ; tíbi ut opus factóst face.
Ch. an quoíquamst usus hómini se ut cruciét? Me. mihi.
Ch. si quíd laborist nóllem. sed quid istúc malist?
quaesó, quid de te tántum meruisti? Me. eí mihi!
Ch. ne lácruma atque istuc, quídquid est, fac me út sciam :
ne rétice, ne verére, crede inquám mihi :
aut cónsolando aut cónsilio aut re iúvero.

Terence, *Heaut.* I, sc. 1, vv. 1–34.

(*b*)

IAM virtutem ex consuetudine vitae sermonisque nostri 6 21
interpretemur nec eam, ut quidam docti, verborum magnificentia metiamur virosque bonos eos, qui habentur, numeremus, Paulos, Catones, Galos, Scipiones, Philos; his communis vita contenta est; eos autem omittamus, qui omnino nusquam reperiuntur. Talis igitur inter viros 22
amicitia tantas oportunitates habet, quantas vix queo dicere. Principio qui potest esse vita 'vitalis', ut ait Ennius, quae non in amici mutua benivolentia conquiescit? Quid dulcius quam habere, quicum omnia audeas sic loqui ut tecum? Qui esset tantus fructus in prosperis rebus, nisi haberes, qui illis aeque ac tu ipse gauderet? adversas vero ferre difficile esset sine eo, qui illas gravius etiam quam tu ferret. Denique ceterae res, quae expetuntur, oportunae sunt singulae rebus fere singulis, divitiae, ut utare, opes, ut colare, honores, ut laudere, voluptates, ut gaudeas, valitudo, ut dolore careas et muneribus fungare corporis; amicitia res plurimas continet; quoquo te verteris, praesto est, nullo loco excluditur, numquam intempestiva, numquam molesta est; itaque non aqua, non igni, ut aiunt, locis pluribus utimur quam amicitia. Neque ego nunc de vulgari aut de mediocri, quae tamen ipsa et delectat et prodest, sed de vera et perfecta loquor, qualis eorum, qui pauci nominantur, fuit. Nam et secundas res splendidiores facit amicitia et adversas partiens communicansque leviores.

Cumque plurimas et maximas commoditates amicitia 7 23
contineat, tum illa nimirum praestat omnibus, quod bonam spem praelucet in posterum nec debilitari animos aut cadere patitur. Verum enim amicum qui intuetur, tamquam exemplar aliquod intuetur sui. Quocirca et absentes adsunt et egentes abundant et inbecilli valent et, quod difficilius

dictu est, mortui vivunt ; tantus eos honos, memoria, desiderium prosequitur amicorum. Ex quo illorum beata mors videtur, horum vita laudabilis. Quodsi exemeris ex rerum natura benivolentiae coniunctionem, nec domus ulla nec urbs stare poterit, ne agri quidem cultus permanebit. Id si minus intellegitur, quanta vis amicitiae concordiaeque sit, ex dissensionibus atque ex discordiis perspici potest. Quae enim domus tam stabilis, quae tam firma civitas est, quae non odiis et discidiis funditus possit everti? Ex quo,
24 quantum boni sit in amicitia, iudicari potest. Agrigentinum quidem doctum quendam virum carminibus Graecis vaticinatum ferunt, quae in rerum natura totoque mundo constarent, quaeque moverentur, ea contrahere amicitiam, dissipare discordiam. Atque hoc quidem omnes mortales et intellegunt et re probant. Itaque, si quando aliquod officium extitit amici in periculis aut adeundis aut communicandis, quis est, qui id non maximis ecferat laudibus? Qui clamores tota cavea nuper in hospitis et amici mei M. Pacuvi nova fabula ! cum ignorante rege, uter Orestes esset, Pylades Orestem se esse diceret, ut pro illo necaretur, Orestes autem, ita ut erat, Orestem se esse perseveraret. Stantes plaudebant in re ficta ; quid arbitramur in vera facturos fuisse? Facile indicabat ipsa natura vim suam, cum homines, quod facere ipsi non possent, id recte fieri in altero iudicarent.

Cicero, *De Amicitia*, 6. 21–7. 24.

64. ‘*Exilium*’

11 27 SED cum est illud imperitissime dictum de populis fundis, quod commune liberorum est populorum, non proprium foederatorum,—ex quo intellegi necesse est aut neminem ex sociis civem fieri posse aut etiam posse ex foederatis,—tum vero ius omne noster iste magister mutandae civitatis

ignorat, quod est, iudices, non solum in legibus publicis
positum, sed etiam in privatorum voluntate. Iure enim
nostro neque mutare civitatem quisquam invitus potest,
neque si velit mutare non potest, modo adsciscatur ab ea
civitate cuius esse se civitatis velit : ut, si Gaditani sciverint
nominatim de aliquo cive Romano ut sit is civis Gaditanus,
magna potestas sit nostro civi mutandae civitatis, nec
foedere impediatur quo minus ex civi Romano civis Gadi-
tanus possit esse. Duarum civitatum civis noster esse iure 28
civili nemo potest : non esse huius civitatis qui se alii civi-
tati dicarit potest. Neque solum dicatione, quod in calami-
tate clarissimis viris Q. Maximo, C. Laenati, Q. Philippo
Nuceriae, C. Catoni Tarracone, Q. Caepioni, P. Rutilio
Zmyrnae vidimus accidisse, ut earum civitatum fierent cives,
cum hanc ante amittere non potuissent quam hoc solum
civitatis mutatione vertissent, sed etiam postliminio potest
civitatis fieri mutatio. Neque enim sine causa de Cn. Publicio
Menandro, libertino homine, quem apud maiores legati
nostri in Graeciam proficiscentes interpretem secum habere
voluerunt, ad populum latum est ut is Publicius, si domum
revenisset et inde Romam redisset, ne minus civis esset.
Multi etiam superiore memoria cives Romani sua voluntate,
indemnati et incolumes, his rebus relictis alias se in civitates
contulerunt.

Quod si civi Romano licet esse Gaditanum sive exsilio **12** 29
sive postliminio sive reiectione huius civitatis,—ut iam ad
foedus veniam, quod ad causam nihil pertinet : de civitatis
enim iure, non de foederibus disceptamus,—quid est quam
ob rem civi Gaditano in hanc civitatem venire non liceat?
Equidem longe secus sentio. Nam cum ex omnibus civi-
tatibus via sit in nostram, cumque nostris civibus pateat
ad ceteras iter civitates, tum vero, ut quaeque nobiscum
maxime societate amicitia sponsione pactione foedere est

coniuncta, ita mihi maxime communione beneficiorum praemiorum civitatis contineri videtur. Atqui ceterae civitates omnes non dubitarent nostros homines recipere in suas civitates, si idem nos iuris haberemus quod ceteri; sed nos non possumus et huius esse civitatis et cuiusvis praeterea, ceteris concessum est. Itaque in Graecis civitatibus videmus Atheniensis, Rhodios, Lacedaemonios, ceteros undique adscribi multarumque esse eosdem homines civitatum. Quo errore ductos vidi egomet non nullos imperitos homines, nostros civis, Athenis in numero iudicum atque Areopagitarum, certa tribu, certo numero, cum ignorarent, si illam civitatem essent adepti, hanc se perdidisse nisi postliminio reciperassent. Peritus vero nostri moris ac iuris nemo umquam, qui hanc civitatem retinere vellet, in aliam se civitatem dicavit.

Cicero, *Pro Balbo*, 11. 27–12. 30.

65. *The exile*

(*a*)

XIV. ET litteris multorum et sermone omnium perfertur ad me
1 1 incredibilem tuam virtutem et fortitudinem esse teque nec animi neque corporis laboribus defetigari. Me miserum! te ista virtute, fide, probitate, humanitate in tantas aerumnas propter me incidisse, Tulliolamque nostram, ex quo patre tantas voluptates capiebat, ex eo tantos percipere luctus! Nam quid ego de Cicerone dicam? qui cum primum sapere coepit, acerbissimos dolores miseriasque percepit. Quae si, tu ut scribis, 'fato facta' putarem, ferrem paulo facilius; sed omnia sunt mea culpa commissa, qui ab iis me amari putabam qui invidebant, eos non sequebar qui
2 petebant. Quod si nostris consiliis usi essemus neque apud nos tantum valuisset sermo aut stultorum amicorum aut

improborum, beatissimi viveremus. Nunc quoniam sperare nos amici iubent, dabo operam ne mea valetudo tuo labori desit. Res quanta sit intellego quantoque fuerit facilius manere domi quam redire; sed tamen si omnis tr. pl. habemus, si Lentulum tam studiosum quam videtur, si vero etiam Pompeium et Caesarem, non est desperandum.

De familia quo modo placuisse scribis amicis faciemus. 3
De loco nunc quidem iam abiit pestilentia, sed quam diu fuit me non attigit. Plancius, homo officiosissimus, me cupit esse secum et adhuc retinet. Ego volebam loco magis deserto esse in Epiro, quo neque Piso veniret nec milites, sed adhuc Plancius me retinet; sperat posse fieri ut mecum in Italiam decedat. Quem ego diem si videro et si in vestrum complexum venero ac si et vos et me ipsum reciperaro, satis magnum mihi fructum videbor percepisse et vestrae pietatis et meae.

Pisonis humanitas, virtus, amor in omnis nos tantus est, 4
ut nihil supra possit. Vtinam ea res ei voluptati sit! gloriae quidem video fore. De Quinto fratre nihil ego te accusavi, sed vos, cum praesertim tam pauci sitis, volui esse quam coniunctissimos. Quibus me voluisti agere gratias 5
egi et me a te certiorem factum esse scripsi.

Quod ad me, mea Terentia, scribis te vicum vendituram, quid, obsecro te, me miserum! quid futurum est? et si nos premet eadem fortuna, quid puero misero fiet? Non queo reliqua scribere; tanta vis lacrimarum est; neque te in eundem fletum adducam; tantum scribo: Si erunt in officio amici, pecunia non derit; si non erunt, tu efficere tua pecunia non poteris. Per fortunas miseras nostras, vide ne puerum perditum perdamus; cui si aliquid erit ne egeat, mediocri virtute opus est et mediocri fortuna ut cetera consequatur. Fac valeas et ad me tabellarios mittas, 6
ut sciam quid agatur et vos quid agatis. Mihi omnino

iam brevis exspectatio est, Tulliolae et Ciceroni salutem dic.
Valete. D. a. d. VI K. Decembr. Dyrrhachi.

7 Dyrrhachium veni, quod et libera civitas est et in me
officiosa et proxima Italiae ; sed si offendet me loci cele-
britas, alio me conferam, ad te scribam.

Cicero, *ad Familiares*, XIV. I.

(*b*)

8 1 ADVERSVS ipsam commutationem locorum, detractis
ceteris incommodis quae exilio adhaerent, satis hoc
remedii putat Varro, doctissimus Romanorum, quod quo-
cumque venimus, eadem rerum natura utendum est ;
M. Brutus satis hoc putat, quod licet in exilium euntibus
2 virtutes suas secum ferre. Haec etiamsi quis singula parum
iudicat efficacia ad consolandum exulem, utraque in unum
collata fatebitur plurimum posse. Quantulum enim est,
quod perdidimus? duo quae pulcherrima sunt, quocumque
nos moverimus, sequentur : natura communis et propria
3 virtus. Id actum est, mihi crede, ab illo, quisquis formator
universi fuit, sive ille deus est potens omnium, sive incor-
poralis ratio ingentium operum artifex, sive divinus spiritus
per omnia maxima ac minima aequali intentione diffusus,
sive fatum et immutabilis causarum inter se cohaerentium
series : id, inquam, actum est, ut in alienum arbitrium nisi
4 vilissima quaeque non caderent. Quicquid optimum homini
est, id extra humanam potentiam iacet. Nec dari nec eripi
potest. Mundus hic, quo nihil neque maius neque ornatius
rerum natura genuit, animus contemplator admiratorque
mundi, pars eius magnificentissima, propria nobis et perpetua
et tamdiu nobiscum mansura sunt, quamdiu ipsi manebimus.
5 Alacres itaque et erecti, quocumque res tulerit, intrepido
gradu properemus. Emetiamur quascumque terras : nullum

inveniri exilium intra mundum potest ; nihil enim quod
intra mundum est alienum homini est. Vndecumque ex
aequo ad coelum erigitur acies, paribus intervallis omnia
divina ab omnibus humanis distant. Proinde dum oculi 6
mei ab illo spectaculo, cuius insatiabiles sunt, non abdu-
cantur, dum mihi solem lunamque intueri liceat, dum
ceteris inhaerere sideribus, dum ortus eorum occasusque et
intervalla et causas investigare vel ocius meandi vel tardius,
dum spectare tot per noctem stellas micantes, et alias
immobiles, alias non in magnum spatium exeuntes sed intra
suum se circumagentes vestigium, quasdam subito erum-
pentes, quasdam igne fuso praestringentes aciem, quasi
decidant, vel longo tractu cum luce multa praetervolantes,
dum cum his sim et coelestibus, qua homini fas est, inmiscear,
dum animum ad cognatarum rerum conspectum tendentem
in sublimi semper habeam : quantum refert mea, quid
calcem ?

Seneca, *ad Helviam matrem*, ch. viii.

G

66. *Rome*

(*a*)

QVIS timet aut timuit gelida Praeneste ruinam
aut positis nemorosa inter iuga Volsiniis aut
simplicibus Gabiis aut proni Tiburis arce?
nos urbem colimus tenui tibicine fultam
magna parte sui ; nam sic labentibus obstat
vilicus, et veteris rimae cum texit hiatum,
securos pendente iubet dormire ruina.
vivendum est illic ubi nulla incendia, nulli
nocte metus. iam poscit aquam, iam frivola transfert
Vcalegon, tabulata tibi iam tertia fumant :

tu nescis ; nam si gradibus trepidatur ab imis,
ultimus ardebit quem tegula sola tuetur
a pluvia, molles ubi reddunt ova columbae.
lectus erat Codro Procula minor, urceoli sex
ornamentum abaci nec non et parvulus infra
cantharus, et recubans sub eodem marmore Chiro
iamque vetus graecos servabat cista libellos,
et divina opici rodebant carmina mures.
nil habuit Codrus, quis enim negat? et tamen illud
perdidit infelix totum nihil. ultimus autem
aerumnae est cumulus, quod nudum et frusta rogantem
nemo cibo, nemo hospitio tectoque iuvabit.
si magna Asturici cecidit domus, horrida mater,
pullati proceres, differt vadimonia praetor.
tum gemimus casus urbis, tunc odimus ignem.
ardet adhuc, et iam accurrit qui marmora donet,
conferat inpensas ; hic nuda et candida signa,
hic aliquid praeclarum Euphranoris et Polycliti,
haec Asianorum vetera ornamenta deorum,
hic libros dabit et forulos mediamque Minervam,
hic modium argenti. meliora ac plura reponit
Persicus orborum lautissimus et merito iam
suspectus tamquam ipse suas incenderit aedes.
si potes avelli circensibus, optima Sorae
aut Fabrateriae domus aut Frusinone paratur,
quanti nunc tenebras unum conducis in annum.
hortulus hic puteusque brevis nec reste movendus
in tenuis plantas facili diffunditur haustu.
vive bidentis amans et culti vilicus horti,
unde epulum possis centum dare Pythagoreis.
est aliquid, quocumque loco, quocumque recessu
unius sese dominum fecisse lacertae.

Juvenal, III, vv. 190–230.

(*b*)

CVR saepe sicci parva rura Nomenti
laremque villae sordidum petam, quaeris?
nec cogitandi, Sparse, nec quiescendi
in urbe locus est pauperi. negant vitam
ludi magistri mane, nocte pistores,
aerariorum marculi die toto;
hinc otiosus sordidam quatit mensam
Neroniana nummularius massa,
illinc palucis malleator Hispanae
tritum nitenti fuste verberat saxum;
nec turba cessat entheata Bellonae,
nec fasciato naufragus loquax trunco,
a matre doctus nec rogare Iudaeus,
nec sulphuratae lippus institor mercis.
numerare pigri damna quis potest somni?
dicet quot aera verberent manus urbis,
cum secta Colcho Luna vapulat rhombo.
tu, Sparse, nescis ista nec potes scire,
Petilianis delicatus in regnis,
cui plana summos despicit domus montis,
et rus in urbe est vinitorque Romanus
—nec in Falerno colle maior autumnus—
intraque limen latus essedo cursus,
et in profundo somnus et quies nullis
offensa linguis, nec dies nisi admissus.
nos transeuntis risus excitat turbae,
et ad cubile est Roma. taedio fessis
dormire quotiens libuit, imus ad villam.

Martial, XII. 57.

67. *Italy*

(*a*)

PAENE insularum, Sirmio, insularumque
ocelle, quascumque in liquentibus stagnis
marique vasto fert uterque Neptunus;
quam te libenter quamque laetus inviso,
vix mi ipse credens Thuniam atque Bithunos
liquisse campos et videre te in tuto.
o quid solutis est beatius curis?
cum mens onus reponit, ac peregrino
labore fessi venimus larem ad nostrum,
desideratoque acquiescimus lecto.
hoc est quod unum est pro laboribus tantis.
salve o venusta Sirmio atque hero gaude;
gaudete vosque o Lydiae lacus undae;
ridete quidquid est domi cachinnorum.

Catullus, XXXI.

(*b*)

3 6 QVINTVS. Sed ventum in insulam est. Hac vero nihil est amoenius. Etenim hoc quasi rostro finditur Fibrenus et divisus aequaliter in duas partes latera haec adluit rapideque dilapsus cito in unum confluit et tantum conplectitur, quod satis sit modicae palaestrae, loci; quo effecto, tamquam id habuerit operis ac muneris, ut hanc nobis efficeret sedem ad disputandum, statim praecipitat in Lirem et, quasi in familiam patriciam venerit, amittit nomen obscurius Liremque multo gelidiorem facit; nec enim ullum hoc frigidius flumen attigi, cum ad multa accesserim, ut vix pede temptare id possim, quod in Phaedro Platonis facit
7 Socrates. MARCVS. Est vero ita; sed tamen huic amoenitati, quem ex Quinto saepe audio, Thyamis Epirotes tuus

ille nihil, opinor, concesserit. Qv. Est ita ut dicis; cave enim putes Attici nostri Amaltheo platanisque illis quicquam esse praeclarius. Sed, si videtur, considamus hic in umbra atque ad eam partem sermonis, ex qua egressi sumus, revertamur.

Cicero, *De leg.* II. 3. 6, 7.

(*c*)

NE perconteris fundus meus, optime Quincti,
arvo pascat erum an bacis opulentet olivae,
pomisne an pratis an amicta vitibus ulmo,
scribetur tibi forma loquaciter et situs agri.
continui montes, ni dissocientur opaca
valle, sed ut veniens dextrum latus aspiciat Sol,
laevum discedens curru fugiente vaporet.
temperiem laudes. quid si rubicunda benigni
corna vepres et pruna ferant? si quercus et ilex
multa fruge pecus multa dominum iuvet umbra?
dicas adductum propius frondere Tarentum.
fons etiam rivo dare nomen idoneus, ut nec
frigidior Thracam nec purior ambiat Hebrus,
infirmo capiti fluit utilis, utilis alvo.
hae latebrae dulces, etiam, si credis, amoenae,
incolumem tibi me praestant Septembribus horis.

Horace, *Epist.* I. xvi, vv. 1–16.

(*d*)

C. PLINIVS ROMANO SVO S.

VIDISTINE aliquando Clitumnum fontem? Si nondum 8 1
(et puto nondum; alioqui narrasses mihi), vide, quem
ego (paenitet tarditatis) proxime vidi. Modicus collis 2
adsurgit antiqua cupresso nemorosus et opacus. Hunc

subter exit fons et exprimitur pluribus venis sed imparibus,
eluctatusque quem facit gurgitem, lato gremio patescit purus
et vitreus, ut numerare iactas stipes et relucentis calculos
3 possis. Inde non loci devexitate, sed ipsa sui copia et quasi
pondere impellitur. Fons adhuc et iam amplissimum flumen
atque etiam navium patiens, quas obvias quoque et contrario
nisu in diversa tendentes transmittit et perfert, adeo validus
ut illa qua properat ipse, quamquam per solum planum,
remis non adiuvetur, idem aegerrime remis contisque
4 superetur adversus. Iucundum utrumque per iocum
ludumque fluitantibus, ut flexerint cursum, laborem otio,
otium labore variare. Ripae fraxino multa, multa populo
vestiuntur, quas perspicuus amnis velut mersas viridi imagine
adnumerat. Rigor aquae certaverit nivibus, nec color cedit.
5 Adiacet templum priscum et religiosum : stat Clitumnus
ipse amictus ornatusque praetexta : praesens numen atque
etiam fatidicum indicant sortes. Sparsa sunt circa sacella
complura totidemque dii. Sua cuique veneratio, suum
nomen, quibusdam vero etiam fontes. Nam praeter illum
quasi parentem ceterorum sunt minores capite discreti ;
6 sed flumini miscentur, quod ponte transmittitur. Is terminus
sacri profanique. In superiore parte navigare tantum, infra
etiam natare concessum. Balineum Hispellates, quibus illum
locum divus Augustus dono dedit, publice praebent, praebent
et hospitium. Nec desunt villae, quae secutae fluminis
7 amoenitatem margini insistunt. In summa, nihil erit ex
quo non capias voluptatem. Nam studebis quoque; leges
multa multorum omnibus columnis, omnibus parietibus in-
scripta, quibus fons ille deusque celebratur. Plura laudabis,
nonnulla ridebis ; quamquam tu vero, quae tua humanitas,
nulla ridebis. Vale.

Pliny, *Letters*, VIII. 8.

68. *Municipium and colonia*

(*a*)

TV es e municipio antiquissimo Tusculano, ex quo sunt 8 19
plurimae familiae consulares, in quibus est etiam
Iuventia—tot ex reliquis municipiis omnibus non sunt—hic
est e praefectura Atinati non tam prisca, non tam honorata,
non tam suburbana. Quantum interesse vis ad rationem
petendi? Primum utrum magis favere putas Atinatis an
Tusculanos suis? Alteri—scire enim hoc propter vicinitatem
facile possum—cum huius ornatissimi atque optimi viri,
Cn. Saturnini, patrem aedilem, cum praetorem viderunt,
quod primus ille non modo in eam familiam sed etiam in
praefecturam illam sellam curulem attulisset, mirandum
in modum laetati sunt; alteros—credo, quia refertum est
municipium consularibus, nam malivolos non esse certo
scio—numquam intellexi vehementius suorum honore laetari.
Habemus hoc nos, habent nostra municipia. Quid ego de 20
me, de fratre meo loquar? quorum honoribus agri ipsi prope
dicam montesque faverunt. Num quando vides Tusculanum aliquem de M. Catone illo in omni virtute principe,
num de Ti. Coruncanio municipe suo, num de tot Fulviis
gloriari? Verbum nemo facit. At in quemcumque Arpinatem
incideris, etiam si nolis, erit tamen tibi fortasse etiam de
nobis aliquid, sed certe de C. Mario audiendum. Primum
igitur hic habuit studia suorum ardentia, tu tanta quanta in
hominibus iam saturatis honoribus esse potuerunt. Deinde 21
tui municipes sunt illi quidem splendidissimi homines, sed
tamen pauci, si quidem cum Atinatibus conferantur; huius
praefectura plena virorum fortissimorum, sic ut nulla tota
Italia frequentior dici possit; quam quidem nunc multitudinem videtis, iudices, in squalore et luctu supplicem

vobis. Hi tot equites Romani, tot tribuni aerarii—nam plebem a iudicio dimisimus, quae cuncta comitiis adfuit—quid roboris, quid dignitatis huius petitioni attulerunt? Non modo enim tribum Teretinam, de qua dicam alio loco, sed dignitatem, sed oculorum coniectum, sed solidam et robustam et adsiduam frequentiam praebuerunt. Nam municipia
9 22 coniunctione etiam vicinitatis vehementer moventur. Omnia quae dico de Plancio dico expertus in nobis; sumus enim finitimi Atinatibus. Laudanda est vel etiam amanda vicinitas retinens veterem illum offici morem, non infuscata malivolentia, non adsueta mendaciis, non fucosa, non fallax, non erudita artificio simulationis vel suburbano vel etiam urbano. Nemo Arpinas non Plancio studuit, nemo Soranus, nemo Casinas, nemo Aquinas. Tractus ille celeberrimus Venafranus, Allifanus, tota denique ea nostra ita aspera et montuosa et fidelis et simplex et fautrix suorum regio se huius honore ornari, se augeri dignitate arbitrabatur, isdemque nunc ex municipiis adsunt equites Romani publice cum legatione et testimonio, nec minore nunc sunt sollicitudine quam tum erant studio. Etenim est gravius spoliari
23 fortunis quam non augeri dignitate. Ergo ut alia in te erant inlustriora, Laterensis, quae tibi maiores tui reliquerant, sic te Plancius hoc non solum municipi verum etiam vicinitatis genere vincebat; nisi forte te Labicana aut Gabina aut Bovillana vicinitas adiuvabat, quibus e municipiis vix iam qui carnem Latinis petant reperiuntur.

Cicero, *Pro Plancio*, 8. 19–9. 23.

(*b*)

O COLONIA, quae cupis ponte ludere longo,
et salire paratum habes, sed vereris inepta
crura ponticuli acsuleis stantis in redivivis,
ne supinus eat cavaque in palude recumbat

sic tibi bonus ex tua pons libidine fiat,
in quo vel Salisubsali sacra suscipiantur :
munus hoc mihi maximi da, Colonia, risus.
quendam municipem meum de tuo volo ponte
ire praecipitem in lutum per caputque pedesque,
verum totius ut lacus putidaeque paludis
lividissima maximeque est profunda vorago.
insulsissimus est homo, nec sapit pueri instar
bimuli tremula patris dormientis in ulna.
quoi cum sit viridissimo nupta flore puella
et puella tenellulo delicatior haedo,
asservanda nigerrimis diligentius uvis,
ludere hanc sinit ut lubet, nec pili facit uni,
nec se sublevat ex sua parte, sed velut alnus
in fossa Liguri iacet suppernata securi,
tantundem omnia sentiens quam si nulla sit usquam.
talis iste meus stupor nil videt, nihil audit,
ipse qui sit, utrum sit an non sit, id quoque nescit.
nunc eum volo de tuo ponte mittere pronum,
si pote stolidum repente excitare veternum ;
et supinum animum in gravi derelinquere caeno,
ferream ut soleam tenaci in voragine mula.

Catullus, XVII.

69. *Villa*

(*a*)

VILLA in colle imo sita prospicit quasi ex summo : ita 14
leniter et sensim clivo fallente consurgit ut, cum ascendere te non putes, sentias ascendisse. A tergo Appenninum, sed longius habet : accipit ab hoc auras quamlibet sereno et placido die, non tamen acres et immodicas, sed
spatio ipso lassas et infractas. Magna sui parte meridiem 15
spectat aestivumque solem ab hora sexta, hibernum aliquanto

maturius, quasi invitat in porticum latam et pro modo
longam. Multa in hac membra, atrium etiam ex more
16 veterum. Ante porticum xystus concisus in plurimas species
distinctusque buxo ; demissus inde pronusque pulvinus, cui
bestiarum effigies invicem adversas buxus inscripsit :
17 acanthus in plano mollis et paene dixerim liquidus. Ambit
hunc ambulatio pressis varieque tonsis viridibus inclusa :
ab his gestatio in modum circi, quae buxum multiformem
humilesque et retentas manu arbusculas circumit. Omnia
maceria muniuntur : hanc gradata buxus operit et subtrahit.
18 Pratum inde non minus natura quam superiora illa arte
visendum : campi deinde porro multaque alia prata et
19 arbusta. A capite porticus triclinium excurrit : valvis
xystum desinentem et protinus pratum multumque ruris
videt, fenestris hac latus xysti et quod prosilit villae, hac
20 adiacentis hippodromi nemus comasque prospectat. Contra
mediam fere porticum diaeta paulum recedit, cingit areolam,
quae quattuor platanis inumbratur. Inter has marmoreo
labro aqua exundat circumiectasque platanos et subiecta
21 platanis leni aspergine fovet. Est in hac diaeta dormitorium
cubiculum, quod diem clamorem sonum excludit, iunctaque
ei cotidiana amicorumque cenatio ; areolam illam, porticum
22 aliam eademque omnia quae porticus aspicit. Est et aliud
cubiculum a proxima platano viride et umbrosum, marmore
excultum podio tenus, nec cedit gratiae marmoris ramos
23 insidentesque ramis aves imitata pictura : fonticulus in hoc,
in fonte crater ; circa sipunculi plures miscent iucundissi-
mum murmur. In cornu porticus amplissimum cubi-
culum triclinio occurrit ; aliis fenestris xystum, aliis dispicit
pratum, sed ante piscinam, quae fenestris servit ac subiacet,
24 strepitu visuque iucundam. Nam ex edito desiliens aqua
suscepta marmore albescit. Idem cubiculum hieme tepidis-
simum, quia plurimo sole perfunditur.

Pliny, *Letters*, V. 6, §§ 14–24.

(*b*)

QVID primum mediumve canam, quo fine quiescam?
auratasne trabes an Mauros undique postis
an picturata lucentia marmora vena
mirer, an emissas per cuncta cubilia Nymphas?
huc oculis, huc mente trahor. venerabile dicam
lucorum senium? te, quae vada fluminis infra
cernis, an ad silvas quae respicis, aula, tacentis,
qua tibi tuta quies offensaque turbine nullo
nox silet et nigros invitant murmura somnos?
an quae graminea suscepta crepidine fumant
balnea et impositum rivis algentibus ignem?
quaque vaporiferis iunctus fornacibus amnis
ridet anhelantis vicino flumine Nymphas?
vidi artes veterumque manus variisque metalla
viva modis. labor est auri memorare figuras
aut ebur aut dignas digitis contingere gemmas;
quicquid et argento primum vel in aere minori
lusit et enormis manus expertura colossos.
  Scilicet hic illi meditantur pondera mores;
hic premitur fecunda quies virtusque serena
fronte gravis sanusque nitor luxuque carentes
deliciae, quas ipse suis digressus Athenis
mallet deserto senior Gargettius horto;
haec per et Aegaeas hiemes Hyadumque nivosum
sidus et Oleniis dignum petiisse sub astris,
si Maleae credenda ratis Siculosque per aestus
sit via: cur oculis sordet vicina voluptas?
hic tua Tiburtes Faunos chelys et iuvat ipsum
Alciden dictumque lyra maiore Catillum;
seu tibi Pindaricis animus contendere plectris,
sive chelyn tollas heroa ad robora, sive

liventem satiram nigra rubigine vibres,
seu tua non alia splendescat epistola cura.
digne Midae Croesique bonis et Perside gaza,
macte bonis animi ! cuius stagnantia rura
debuit et flavis Hermus transcurrere ripis
et limo splendente Tagus. sic docta frequentes
otia, sic omni detectus pectora nube
finem Nestoreae precor egrediare senectae.

Statius, *Silvae*, I. 3, vv. 34–51 ; 90–110.

70. *The Bath*

5 MAGNA ergo me voluptas subiit contemplantem mores Scipionis ac nostros : in hoc angulo ille Carthaginis horror, cui Roma debet quod tantum semel capta est, abluebat corpus laboribus rusticis fessum. Exercebat enim opere se terramque, ut mos fuit priscis, ipse subigebat. Sub hoc ille tecto tam sordido stetit. Hoc illum pavimentum tam vile sustinuit : at nunc quis est, qui sic lavari sustineat?
6 Pauper sibi videtur ac sordidus, nisi parietes magnis et pretiosis orbibus refulserunt, nisi Alexandrina marmora Numidicis crustis distincta sunt, nisi illis undique operosa et in picturae modum variata circumlitio praetexitur, nisi vitro absconditur camera, nisi Thasius lapis, quondam rarum in aliquo spectaculum templo, piscinas nostras circumdedit, in quas multa sudatione corpora exsaniata demit-
7 timus, nisi aquam argentea epitonia fuderunt. Et adhuc plebeias fistulas loquor : quid, cum ad balnea libertinorum pervenero? Quantum statuarum, quantum columnarum est nihil sustinentium, sed in ornamentum positarum inpensae causa ! Quantum aquarum per gradus cum fragore labentium ! Eo deliciarum pervenimus, ut nisi gemmas calcare
8 nolimus. In hoc balneo Scipionis minimae sunt rimae magis

quam fenestrae muro lapideo exsectae, ut sine iniuria muni-
menti lumen admitterent: at nunc blattaria vocant balnea,
si qua non ita aptata sunt ut totius diei solem fenestris
amplissimis recipiant, nisi et lavantur simul et colorantur,
nisi ex solio agros et maria prospiciunt. Itaque quae con-
cursum et admirationem habuerant, cum dedicarentur, in
antiquorum numerum reiciuntur, cum aliquid novi luxuria
commenta est, quo ipsa se obrueret. At olim et pauca erant 9
balnea nec ullo cultu exornata. Cur enim ornaretur res
quadrantaria et in usum, non oblectamentum reperta? Non
subfundebatur aqua nec recens semper velut ex calido fonte
currebat, nec referre credebant in quam perlucida sordes
deponerent. Sed, di boni, quam iuvat illa balnea intrare 10
obscura et gregali tectorio inducta, quae scires Catonem tibi
aedilem aut Fabium Maximum aut ex Corneliis aliquem
manu sua temperasse? Nam hoc quoque nobilissimi aediles
fungebantur officio intrandi ea loca quae populum recepta-
bant, exigendique munditias et utilem ac salubrem tempera-
turam, non hanc quae nuper inventa est similis incendio,
adeo quidem ut convictum in aliquo scelere servum vivum
lavari oporteat. Nihil mihi videtur iam interesse, ardeat
balneum an caleat.

Seneca, *Epistles*, 86, §§ 5–10.

71. *Theatres*

(*a*)

CVM forum constitutum fuerit, tum deorum immortalium 3
diebus festis ludorum spectationibus eligendus est
locus theatro quam saluberrimus, uti in primo libro de
salubritatibus in moenium conlocationibus est scriptum.
Per ludos enim cum coniugibus et liberis persedentes delecta-
tionibus detinentur, et corpora propter voluptatem inmota

patentes habent venas, in quas insidunt aurarum flatus;
qui, si a regionibus palustribus aut aliis regionibus vitiosis
advenient, nocentes spiritus corporibus infundent. Itaque
2 si curiosius eligetur locus theatro, vitabuntur vitia. Etiam-
que providendum est ne impetus habeat a meridie. Sol
enim cum implet eius rotunditatem, aer conclusus curva-
tura neque habens potestatem vagandi versando confervescit
et candens adurit excoquitque et inminuit e corporibus
umores. Ideo maxime vitandae sunt his rebus vitiosae
3 regiones et eligendae salubres. Fundamentorum autem, si
in montibus fuerint, facilior erit ratio, sed si necessitas
coegerit in plano aut palustri loco ea constitui, solidationes
substructionesque ita erunt faciendae, quamadmodum de
fundationibus aedium sacrarum in tertio libro est scriptum.
Insuper fundamenta lapideis et marmoreis copiis gradationes
4 ab substructione fieri debent. Praecinctiones ad altitudines
theatrorum pro rata parte faciendae videntur, neque altiores
quam quanta praecinctionis itineris sit latitudo. Si enim
excelsiores fuerint, repellent et eicient e superiore parte
vocem nec patientur in sedibus suis quae sunt supra
praecinctiones, verborum casus certa significatione ad aures
pervenire. Et ad summam ita est gubernandum uti linea
cum ad imum gradum et ad summum extenta fuerit, omnia
cacumina graduum angulosque tangat. Ita vox non inpe-
5 dietur. Aditus complures et spatiosos oportet disponere,
nec coniunctos superiores inferioribus sed ex omnibus locis
perpetuos et directos sine inversuris faciendos, uti cum
populus dimittatur de spectaculis, ne comprimatur, sed
habeat ex omnibus locis exitus separatos sine inpeditione.
Etiam diligenter est animadvertendum ne sit locus surdus,
sed ut in eo vox quam clarissime vagari possit. Hoc vero
fieri ita poterit, si locus electus fuerit ubi non inpediatur
6 resonantia. Vox autem est spiritus fluens aëris, e tactu

sensibilis auditu. Ea movetur circulorum rotundationibus infinitis, uti si in stantem aquam lapide inmisso nascantur innumerabiles undarum circuli crescentes, a centro quam latissime possint evagantes, nisi angustia loci interpellaverit aut aliqua offensio quae non patitur designationes earum undarum ad exitus pervenire. Itaque cum interpellentur offensionibus, primae redundantes insequentium disturbant designationes.

Vitruvius, V. 3, §§ 1–6.

(*b*)

C. CVRIO, qui bello civili in Caesarianis partibus obiit, 116
funebri patris munere, cum opibus apparatuque non posset superare Scaurum—unde enim illi vitricus Sulla, et Metella mater proscriptionum sectrix? unde M. Scaurus pater, totiens princeps civitatis, et Mariani sodalitii rapinarum provincialium sinus? cum iam ne ipse quidem Scaurus sibi par esse posset, quando hoc certe incendii illius praemium habuit, convectis ex orbe terrarum rebus, ut nemo postea par esset insaniae illi—ingenio ergo utendum fuit 117
Curioni et aliquid excogitandum fuit. Operae pretium est scire quid invenerit, et gaudere moribus nostris, ac verso modo nos vocare maiores. Theatra duo iuxta fecit amplissima e ligno, cardinum singulorum versatili suspensa libramento, in quibus utrisque antemeridiano ludorum spectaculo edito inter sese aversis, ne invicem obstreperent scaenae: repente circumactis ut contra starent, et cornibus in se coeuntibus faciebat amphitheatrum, gladiatorumque proelia edebat, ipsum magis auctoratum populum Rom. circumferens.
Quid enim miretur quisque in hoc primum? inventorem, 118
an inventum? artificem, an auctorem? ausum aliquem hoc excogitare, an suscipere? parere, an iubere? Super omnia erit populi furor, sedere ausi tam infida instabilique

sede. En hic est ille terrarum victor et totius domitor orbis, qui gentes et regna diribet, iura externis mittit, deorum quaedam immortalium generi humano portio, in machina pendens et ad periculum suum plaudens.
119 Quae vilitas animarum ista? aut quae querela de Cannis? quantum mali potuit accidere? Hauriri urbes terrae hiatibus publicus mortalium dolor est. Ecce populus Romanus universus velut duobus navigiis impositus, binis cardinibus sustinetur, et se ipsum depugnantem spectat, periturus momento aliquo luxatis machinis. Et per hoc quaeritur in tribuniciis concionibus gratia, ut pensiles tribus quatiat, in Rostris quid non ausurus apud eos, quibus hoc persuaserit? Vera namque confitentibus populus Romanus funebri munere ad tumulum patris eius depugnavit universus. Variavit hanc suam magnificentiam fessis turbatisque cardinibus, et amphitheatri forma custodita, novissimo die duabus per medium scaenis athletas edidit, raptisque e contrario repente pulpitis eodem die victores e gladiatoribus suis produxit. Nec fuit rex Curio aut gentium imperator, non opibus insignis, ut qui nihil in censu habuerit praeter discordiam principum.

Pliny, *Nat. Hist.* XXXVI, ch. 8.

72. *Books and Libraries*

(*a*)

SVFFENVS iste, Vare, quem probe nosti,
homo est venustus et dicax et urbanus,
idemque longe plurimos facit uersus.
puto esse ego illi milia aut decem aut plura
perscripta, nec sic ut fit in palimpsesto
relata: cartae regiae, novi libri,
novi umbilici, lora rubra, membrana

derecta plumbo, et pumice omnia aequata.
haec cum legas tu, bellus ille et urbanus
Suffenus unus caprimulgus aut fossor
rursus videtur : tantum abhorret ac mutat.
hoc quid putemus esse? qui modo scurra
aut siquid hac re tersius videbatur,
idem infaceto est infacetior rure,
simul poemata attigit, neque idem umquam
aeque est beatus ac poema cum scribit :
tam gaudet in se tamque se ipse miratur.
nimirum idem omnes fallimur, neque est quisquam
quem non in aliqua re videre Suffenum
possis. suus cuique attributus est error :
sed non videmus manticae quod in tergo est.

Catullus, *Carm.* XXII.

(*b*)

REGES Attalici magnis philologiae dulcedinibus inducti 4
cum egregiam bybliothecam Pergami ad communem
delectationem instituissent, tunc item Ptolomaeus infinito
zelo cupiditatisque incitatus studio non minoribus industriis
ad eundem modum contenderat Alexandriae comparare.
Cum autem summa diligentia perfecisset, non putavit id
satis esse nisi propagationibus inseminando curaret augen-
dam. Itaque Musis et Apollini ludos dedicavit, et quem-
admodum athletarum sic communium scriptorum victoribus
praemia et honores constituit. His ita institutis cum ludi 5
adessent, iudices litterati qui ea probarent erant legendi.
Rex cum iam sex civitatis lectos habuisset nec tam cito
septumum idoneum inveniret, retulit ad eos qui supra
bybliothecam fuerunt et quaesiit si quem novissent ad id
expeditum. Tunc ei dixerunt esse quendam Aristophanen,
qui summo studio summaque diligentia cotidie omnes libros

ex ordine perlegeret. Itaque conventu ludorum cum secretae sedes iudicibus essent distributae, cum ceteris Aristophanes citatus quemadmodum fuerat locus ei desig-
6 natus sedit. Primo poetarum ordine ad certationem inducto cum recitarentur scripta, populus cunctus significando monebat iudices quod probarent. Itaque cum ab singulis sententiae sunt rogatae, sex una dixerunt et quem maxime animadverterunt multitudini placuisse, ei primum praemium, insequenti secundum tribuerunt. Aristophanes vero cum ab eo sententia rogaretur, eum primum renuntiari iussit qui
7 minime populo placuisset. Cum autem rex et universi vehementer indignarentur, surrexit et rogando impetravit ut paterentur se dicere. Itaque silentio facto docuit unum ex his eum esse poetam, ceteros aliena recitavisse; oportere autem iudicantes non furta sed scripta probare. Admirante populo et rege dubitante, fretus memoria e certis armariis infinita volumina eduxit et ea cum recitatis conferendo coegit ipsos furatos de se confiteri. Itaque rex iussit cum his agi furti condemnatosque cum ignominia dimisit, Aristophanen vero amplissimis muneribus ornavit et supra bybliothecam constituit.

Vitruvius, VII. 1, §§ 4–7.

73. *Recitation*

C. PLINIVS SOSIO SENECIONI SVO S.

1 MAGNVM proventum poetarum annus hic attulit. Toto mense Aprili nullus fere dies quo non recitaret aliquis. Iuvat me quod vigent studia, proferunt se ingenia hominum et ostentant, tametsi ad audiendum pigre coitur.
2 Plerique in stationibus sedent tempusque audiendi fabulis conterunt ac subinde sibi nuntiari iubent an iam recitator intraverit, an dixerit praefationem, an ex magna parte evolverit librum: tunc demum, ac tunc quoque lente

cunctanterque veniunt ; nec tamen permanent, sed ante
finem recedunt, alii dissimulanter et furtim, alii simpliciter
et libere. At Hercule memoria parentum Claudium Caesa- 3
rem ferunt, cum in palatio spatiaretur audissetque clamorem,
causam requisisse, cumque dictum esset recitare Nonianum,
subitum recitanti inopinatumque venisse. Nunc otiosissimus 4
quisque multo ante rogatus et identidem admonitus aut non
venit aut, si venit, queritur se diem, quia non perdiderit,
perdidisse. Sed tanto magis laudandi probandique sunt 5
quos a scribendi recitandique studio haec auditorum vel
desidia vel superbia non retardat. Equidem prope nemini
defui. Erant sane plerique amici : neque enim est fere
quisquam qui studia, ut non simul et nos amet. His ex 6
causis longius quam destinaveram tempus in urbe consumpsi.
Possum iam repetere secessum et scribere aliquid quod non
recitem, ne videar, quorum recitationibus adfui, non
auditor fuisse sed creditor. Nam ut in ceteris rebus ita in
audiendi officio perit gratia, si reposcatur. Vale.

Pliny, *Letters*, I. 13.

74. ‘*Spectactula*’

(*a*)

M. CICERO S. D. M. MARIO

SI te dolor aliqui corporis aut infirmitas valetudinis tuae I. 1
tenuit quo minus ad ludos venires, fortunae magis tribuo
quam sapientiae tuae ; sin haec, quae ceteri mirantur, contemnenda duxisti et, cum per valetudinem posses, venire tamen noluisti, utrumque laetor, et sine dolore corporis te fuisse et animo valuisse, cum ea, quae sine causa mirantur alii, neglexeris, modo ut tibi constiterit fructus oti tui; quo quidem tibi perfrui mirifice licuit, cum esses in ista amoenitate

paene solus relictus. Neque tamen dubito quin tu in illo cubiculo tuo, ex quo tibi Stabianum perforasti et patefecisti sinum, per eos dies matutina tempora lectiunculis consumpseris, cum illi interea, qui te istic reliquerunt, spectarent communis mimos semisomni. Reliquas vero partis diei tu consumebas iis delectationibus, quas tibi ipse ad arbitrium tuum compararas; nobis autem erant ea per-
2 petienda, quae Sp. Maecius probavisset. Omnino, si quaeris, ludi apparatissimi, sed non tui stomachi; coniecturam enim facio de meo. Nam primum honoris causa in scaenam redierant ii, quos ego honoris causa de scaena decessisse arbitrabar. Deliciae vero tuae, noster Aesopus, eius modi fuit ut ei desinere per omnis homines liceret. Is iurare cum coepisset, vox eum defecit in illo loco: 'Si sciens fallo.' Quid tibi ego alia narrem? nosti enim reliquos ludos; qui ne id quidem leporis habuerunt, quod solent mediocres ludi. Apparatus enim spectatio tollebat omnem hilaritatem, quo quidem apparatu non dubito quin animo aequissimo carueris. Quid enim delectationis habent sescenti muli in 'Clytaemestra' aut in 'Equo Troiano' creterrarum tria milia aut armatura varia peditatus et equitatus in aliqua pugna? quae popularem admirationem
3 habuerunt, delectationem tibi nullam attulissent. Quod si tu per eos dies operam dedisti Protogeni tuo, dum modo is tibi quidvis potius quam orationes meas legerit, ne tu haud paulo plus quam quisquam nostrum delectationis habuisti. Non enim te puto Graecos aut Oscos ludos desiderasse, praesertim cum Oscos vel in senatu vestro spectare possis, Graecos ita non ames ut ne ad villam quidem tuam via Graeca ire soleas. Nam quid ego te athletas putem desiderare, qui gladiatores contempseris? in quibus ipse Pompeius confitetur se et operam et oleum perdidisse. Reliquae sunt venationes binae per dies quinque, magnificae, nemo negat; sed quae potest homini esse polito delectatio,

cum aut homo imbecillus a valentissima bestia laniatur aut praeclara bestia venabulo transverberatur? Quae tamen, si videnda sunt, saepe vidisti; neque nos, qui haec spectamus, quicquam novi vidimus. Extremus elephantorum dies fuit. In quo admiratio magna vulgi atque turbae, delectatio nulla exstitit; quin etiam misericordia quaedam consecutaest atque opinio eius modi, esse quandam illi beluae cum genere humano societatem.

Cicero, *ad Familiares*, VII. 1, § 1.

(*b*)

SPECTACVLORVM plurima et varia genera edidit: 11
iuvenales, circenses, scaenicos ludos, gladiatorium munus. Iuvenalibus senes quoque consulares anusque matronas recepit ad lusum. Circensibus loca equiti secreta a ceteris tribuit commisitque etiam camelorum quadrigas. Ludis 2
quos pro aeternitate imperii susceptos appellari maximos voluit, ex utroque ordine et sexu plerique ludicras partes sustinuerunt; notissimus eques Romanus elephanto supersidens per catadromum decucurrit; inducta Afrani togata, quae Incendium inscribitur, concessumque ut scaenici ardentis domus supellectilem diriperent ac sibi haberent; sparsa et populo missilia omnium rerum per omnes dies: singula cotidie milia avium cuiusque generis, multiplex penus, tesserae frumentariae, vestis, aurum, argentum, gemmae, margaritae, tabulae pictae, mancipia, iumenta atque etiam mansuetae ferae, novissime naves, insulae, agri. Hos ludos 12
spectavit e proscaeni fastigio. Munere quod in amphitheatro ligneo regione Martii campi intra anni spatium fabricato dedit, neminem occidit, ne noxiorum quidem. Exhibuit autem ad ferrum etiam quadringentos senatores sescentosque equites Romanos et quosdam fortunae atque existimationis integrae, ex isdem ordinibus confectores quoque ferarum et varia harenae ministeria. Exhibuit et

naumachiam marina aqua innantibus beluis; item pyrrichas
quasdam e numero epheborum, quibus post editam operam
diplomata civitatis Romanae singulis optulit.

3 Instituit et quinquennale certamen primus omnium
Romae more Graeco triplex, musicum gymnicum equestre,
quod appellavit Neronia; dedicatisque thermis atque
gymnasio senatui quoque et equiti oleum praebuit. Magi-
stros toto certamini praeposuit consulares sorte, sede prae-
torum. Deinde in orchestram senatumque descendit et
orationis quidem carminisque Latini coronam, de qua
honestissimus quisque contenderat, ipsorum consensu con-
cessam sibi recepit, citharae autem a iudicibus ad se delatam
4 adoravit ferrique ad Augusti statuam iussit. Gymnico, quod
in Saeptis edebat, inter buthysiae apparatum barbam
primam posuit conditamque in auream pyxidem et pretio-
sissimis margaritis adornatam Capitolio consecravit. Ad
athletarum spectaculum invitavit et virgines Vestales, quia
Olympiae quoque Cereris sacerdotibus spectare conceditur.

Non immerito inter spectacula ab eo edita et Tiridatis in urbem introitum retulerim. Quem Armeniae regem, magnis pollicitationibus sollicitatum, cum destinato per edictum die ostensurus populo propter nubilum distulisset, produxit quo opportunissime potuit, dispositis circa fori templa armatis cohortibus, curuli residens apud rostra triumphantis habitu inter signa militaria atque vexilla; et primo per devexum pulpitum subeuntem admisit ad genua adlevatumque dextra exosculatus est, dein precanti tiara deducta diadema inposuit, verba supplicis interpretata praetorio viro multitudini pronuntiante; perductum inde in theatrum ac rursus supplicantem iuxta se latere dextro conlocavit. Ob quae imperator consalutatus, laurea in Capitolium lata, Ianum geminum clausit, tam nullo quam residuo bello.

Suetonius, *Nero*, ch. 11–13.

75. *An advocate's life*

(*a*)

C. PLINIVS MINICIO FVNDANO SVO S.

MIRVM est quam singulis diebus in urbe ratio aut 1
constet aut constare videatur, pluribus iunctisque non
constet. Nam si quem interroges: 'Hodie quid egisti?' 2
respondeat: 'Officio togae virilis interfui, sponsalia aut nuptias
frequentavi, ille me ad signandum testamentum, ille in
advocationem, ille in consilium rogavit.' Haec quo die feceris 3
necessaria, eadem, si cotidie fecisse te reputes, inania viden-
tur, multo magis cum secesseris. Tunc enim subit recordatio:
'Quot dies quam frigidis rebus absumpsi!' Quod evenit 4
mihi, postquam in Laurentino meo aut lego aliquid aut
scribo aut etiam corpori vaco, cuius fulturis animus sustine-
tur. Nihil audio quod audisse, nihil dico quod dixisse 5
paeniteat: nemo apud me quemquam sinistris sermonibus
carpit, neminem ipse reprehendo, nisi tamen me, cum parum
commode scribo; nulla spe, nullo timore sollicitor, nullis
rumoribus inquietor: mecum tantum et cum libellis loquor.
O rectam sinceramque vitam, o dulce otium honestumque 6
ac paene omni negotio pulchrius! O mare, o litus, verum
secretumque μουσεῖον, quam multa invenitis, quam multa
dictatis! Proinde tu quoque strepitum istum inanemque 7
discursum et multum ineptos labores, ut primum fuerit
occasio, relinque teque studiis vel otio trade. Satius est 8
enim, ut Atilius noster eruditissime simul et facetissime
dixit, otiosum esse quam nihil agere. Vale.

Pliny, *Letters*, I. 9.

(*b*)

C. PLINIVS FVSCO SVO S.

1 QVAERIS quemadmodum in Tuscis diem aestate dispo-
nam. Evigilo cum libuit, plerumque circa horam
primam, saepe ante, tardius raro: clausae fenestrae manent.
2 Mire enim silentio et tenebris ab iis quae avocant abductus,
et liber et mihi relictus, non oculos animo sed animum oculis
sequor, qui eadem quae mens vident, quotiens non vident
alia. Cogito, si quid in manibus, cogito ad verbum scribenti
emendantique similis, nunc pauciora nunc plura, ut vel
difficile vel facile componi tenerive potuerunt. Notarium
voco et die admisso quae formaveram dicto: abit rursusque
3 revocatur rursusque dimittitur. Vbi hora quarta vel quinta
(neque enim certum dimensumque tempus), ut dies suasit,
in xystum me vel cryptoporticum confero, reliqua meditor
et dicto. Vehiculum ascendo. Ibi quoque idem quod
ambulans aut iacens. Durat intentio mutatione ipsa refecta:
paulum redormio, dein ambulo, mox orationem Graecam
Latinamve clare et intente, non tam vocis causa quam
stomachi lego: pariter tamen et illa firmatur. Iterum
4 ambulo, ungor, exerceor, lavor. Cenanti mihi, si cum uxore
vel paucis, liber legitur: post cenam comoedus aut lyristes:
mox cum meis ambulo, quorum in numero sunt eruditi. Ita
variis sermonibus vespera extenditur, et quamquam longis-
5 simus dies cito conditur. Non numquam ex hoc ordine
aliqua mutantur. Nam si diu iacui vel ambulavi, post
somnum demum lectionemque non vehiculo sed, quod
brevius, quia velocius, equo gestor. Interveniunt amici ex
proximis oppidis partemque diei ad se trahunt interdumque
6 lasso mihi opportuna interpellatione subveniunt. Venor
aliquando, sed non sine pugillaribus, ut, quamvis nihil

ceperim, non nihil referam. Datur et colonis, ut videtur ipsis, non satis temporis, quorum mihi agrestes querellae litteras nostras et haec urbana opera commendant. Vale.

Pliny, *Letters*, IX. 36.

76. *The Teacher*

SVMAT igitur ante omnia parentis erga discipulos suos 4
animum ac succedere se in eorum locum, a quibus sibi
liberi tradantur, existimet. Ipse nec habeat vitia nec ferat. 5
Non austeritas eius tristis, non dissoluta sit comitas, ne inde
odium, hinc contemptus oriatur. Plurimus ei de honesto
ac bono sermo sit ; nam quo saepius monuerit, hoc rarius
castigabit, minime iracundus, nec tamen eorum quae
emendanda erunt dissimulator, simplex in docendo, patiens
laboris, adsiduus potius quam inmodicus. Interrogantibus 6
libenter respondeat, non interrogantes percontetur ultro. In
laudandis discipulorum dictionibus nec malignus nec effusus,
quia res altera taedium laboris, altera securitatem parit.
In emendando quae corrigenda erunt non acerbus mini- 7
meque contumeliosus ; nam id quidem multos a proposito
studendi fugat, quod quidam sic obiurgant, quasi oderint.
Ipse aliquid, immo multa cotidie dicat, quae secum audi- 8
tores referant. Licet enim satis exemplorum ad imitandum
ex lectione suppeditet, tamen viva illa, ut dicitur, vox
alit plenius praecipueque praeceptoris, quem discipuli, si
modo recte sunt instituti, et amant et verentur. Vix autem
dici potest, quanto libentius imitemur eos quibus favemus.

Minime vero permittenda pueris, ut fit apud plerosque, 9
adsurgendi exultandique in laudando licentia : quin etiam
iuvenum modicum esse, cum audient, testimonium debet.
Ita fiet ut ex iudicio praeceptoris discipulus pendeat atque
id se dixisse recte, quod ab eo probabitur, credat. illa 10
vero vitiosissima, quae iam humanitas vocatur, invicem

qualiacumque laudandi cum est indecora et theatralis et severe institutis scholis aliena, tum studiorum perniciosissima hostis : supervacua enim videntur cura ac labor, parata
11 quidquid effuderint laude. Vultum igitur praeceptoris intueri tam qui audiunt debent quam ipse qui dicit : ita enim probanda atque inprobanda discernet, si stilo facultas
12 continget, auditione iudicium. At nunc proni atque succincti ad omnem clausulam non exsurgunt modo, verum etiam excurrunt et cum indecora exsultatione conclamant. Id mutuum est et ibi declamationis fortuna. Hinc tumor et vana de se persuasio usque adeo, ut illo condiscipulorum tumultu inflati, si parum a praeceptore laudentur, ipsi de
13 illo male sentiant. Sed se quoque praeceptores intente ac modeste audiri velint : non enim iudicio discipulorum dicere debet magister, sed discipulus magistri. Quin, si fieri potest, intendendus animus in hoc quoque, ut perspiciat quae quisque et quo modo laudet, et placere, quae bene dicet, non suo magis quam eorum nomine delectetur, qui recte iudicabunt.

Quintilian, *Inst. Or.* II. 2, §§ 4–13.

77. *The Steward*

HAEC erunt vilici officia. Disciplina bona utatur. Feriae serventur. Alieno manum abstineat, sua servet diligenter. Litibus familia supersedeat : siquis quid deliquerit, pro noxa bono modo vindicet. Familiae male ne sit, ne algeat, ne esuriat : opere bene exerceat, facilius malo et alieno prohibebit. Vilicus si nolet male facere, non faciet. Si passus erit, dominus inpune ne sinat esse. Pro beneficio gratiam referat, ut aliis recte facere libeat. Vilicus ne sit ambulator, sobrius siet semper, ad cenam nequo eat. Familiam exerceat, consideret, quae dominus imperaverit fiant. Ne plus censeat sapere se quam dominum. Amicos

domini, eos habeat sibi amicos. Cui iussus siet, auscultet.
Rem divinam nisi Conpitalibus in conpito aut in foco ne
faciat. Iniussu domini credat nemini: quod dominus
crediderit, exigat. Satui semen, cibaria, far, vinum, oleum
mutuum dederit nemini. Duas aut tres familias habeat, unde
utenda roget et quibus det, praeterea nemini. Rationem
cum domino crebro putet. Operarium, mercennarium, 4
politorem diutius eundem ne habeat die. Nequid emisse
velit insciente domino, neu quid dominum celavisse velit.
Parasitum nequem habeat. Haruspicem, augurem, hariolum,
Chaldaeum nequem consuluisse velit. Segetem ne defrudet:
nam id infelix est. Opus rusticum omne curet uti sciat
facere, et id faciat saepe, dum ne lassus fiat: si fecerit, 5
scibit in mente familiae quid sit, et illi animo aequiore
facient. Si hoc faciet, minus libebit ambulare et valebit
rectius et dormibit libentius. Primus cubitu surgat, po-
stremus cubitum eat. Prius villam videat clausa uti siet,
et uti suo quisque loco cubet et uti iumenta pabulum
habeant.

Cato, *De agricultura*, V, §§ 1–5.

78. *Investments*

(*a*)

LESBONICVS STASIMVS PHILTO

ST. Philto, te volo.
PH. si quid vis, Stasime. ST. huc concede aliquantum.
PH. licet.
ST. arcano tibi ego hoc dico, ne ille ex te sciat
neve alius quisquam. PH. crede audacter quidlubet.
ST. per deos atque homines dico, ne tu illunc agrum
tuom síris umquam fieri neque gnati tui.
ei rei argumenta dicam. PH. audire edepol lubet.
ST. primum omnium olim terra quom proscinditur,

in quincto quoque sulco moriuntur boves.
PH. apage ! ST. Accheruntis ostium in nostrost agro.
tum vinum priu' quam coctumst pendet putidum.
LE. consuadet homini, credo. etsi scelestus est,
at mi infidelis non est. ST. audi cetera.
postid, frumenti quom alibi messis maxumast,
tribu' tantis illi minu' reddit quam opseveris.
PH. em istic oportet opseri mores malos,
si in opserendo possint interfieri.
ST. neque umquam quisquamst quoius illic ager fuit
quin pessume ei res vorterit : quoium fuit,
alii exsulatum abierunt, alii emortui,
alii se suspendere. em nunc hic quoius est
ut ad incitas redactust ! PH. apage a me istum agrum !
ST. magis ' apage ' dicas, si omnia a me audiveris.
nam fulguritae sunt alternae arbores ;
sues moriuntur angina acerrume ;
oves scabrae sunt, tam glabraé, em, quam haecst manus.
tum autem Surorum, genu' quod patientissumumst
hominum, nemo exstat qui ibi sex menses vixerit :
ita cuncti solstitiali morbo decidunt.
PH. credo ego istuc, Stasime, ita esse ; sed Campans genus
multo Surorum iam antidit patientia.
sed istést ager profecto, ut te audivi loqui,
malos in quem omnis publice mitti decet,
sicut fortunatorum memorant insulas,
quo cuncti qui aetatem egerint caste suam
conveniant ; contra istoc detrudi maleficos
aequom videtur, qui quidem istius sit modi,
ST. hospitium est calamitatis : quid verbis opust ?
quamvis malam rem quaeras, illi reperias.
PH. at tu hercle et illi et alibi. ST. cave sis dixeris
me tibi dixisse hoc. PH. dixisti arcano satis.

St. quin hicquidem cupit illum ab se abalienarier,
si quem reperire possit quoii os sublinat.
Ph. meu' quídem hercle numquam fiet. St. si sapies quidem.
lepide hercle dé agro ego hunc senem deterrui ;
nam qui vivamus nihil est, si illum amiserit.

Plautus, *Trinummus*, Act II, sc. 4, vv. 116–161.

(*b*)

C. PLINIVS CALVISIO RVFO SVO S.

ADSVMO te in consilium rei familiaris, ut soleo. Praedia III.19
agris meis vicina atque etiam inserta venalia sunt. In
his me multa sollicitant, aliqua nec minora deterrent.
Sollicitat primum ipsa pulchritudo iungendi, deinde quod 2
non minus utile quam voluptuosum posse utraque eadem
opera, eodem viatico invisere, sub eodem procuratore ac
paene isdem actoribus habere, unam villam colere et ornare,
alteram tantum tueri. Inest huic computationi sumptus 3
supellectilis, sumptus atriensium, topiariorum, fabrorum
atque etiam venatorii instrumenti ; quae plurimum refert
unum in locum conferas an in diversa dispergas. Contra 4
vereor ne sit incautum rem tam magnam isdem tempestatibus,
isdem casibus subdere : tutius videtur incerta fortunae
possessionum varietatibus experiri. Habet etiam multum
iucunditatis soli caelique mutatio ipsaque illa peregrinatio
inter sua. Iam, quod deliberationis nostrae caput est, agri 5
sunt fertiles pingues aquosi, constant campis vineis silvis,
quae materiam et ex ea reditum sicut modicum ita statum
praestant. Sed haec felicitas terrae inbecillis cultoribus 6
fatigatur. Nam possessor prior saepius vendidit pignora,
et dum reliqua colonorum minuit ad tempus, vires in
posterum exhausit, quarum defectione rursus reliqua

7 creverunt. Sunt ergo instruendi eo pluris quod frugi
mancipiis: nam nec ipse usquam vinctos habeo nec ibi
quisquam. Superest ut scias quanti videantur posse emi;
sestertio tricies, non quia non aliquando quinquagies fuerint,
verum et hac paenuria colonorum et communi temporis
iniquitate ut reditus agrorum sic etiam pretium retro abiit.
8 Quaeris an hoc ipsum tricies facile colligere possimus? Sum
quidem prope totus in praediis, aliquid tamen fenero, nec
molestum erit mutuari; accipiam a socru, cuius arca non
9 secus ac mea utor. Proinde hoc te non moveat, si cetera
non refragantur, quae velim quam diligentissime examines.
Nam cum in omnibus rebus tum in disponendis facultatibus
plurimum tibi et usus et providentiae superest. Vale.

Pliny, *Letters*, III. 19.

H

79. *Britain*

(*a*)

11 CETERVM Britanniam qui mortales initio coluerint,
indigenae an advecti, ut inter barbaros parum com-
pertum. Habitus corporum varii atque ex eo argumenta.
2 Namque rutilae Caledoniam habitantium comae, magni artus
Germanicam originem adseverant; Silurum colorati vultus,
torti plerumque crines et posita contra Hispania Hiberos
veteres traiecisse easque sedes occupasse fidem faciunt;
proximi Gallis et similes sunt, seu durante originis vi, seu
procurrentibus in diversa terris positio caeli corporibus
3 habitum dedit. In universum tamen aestimanti Gallos
4 vicinam insulam occupasse credibile est. Eorum sacra
deprehendas, superstitionum persuasiones; sermo haud
multum diversus, in deposcendis periculis eadem audacia et,

ubi advenere, in detrectandis eadem formido. Plus tamen 5
ferociae Britanni praeferunt, ut quos nondum longa pax
emollierit. Nam Gallos quoque in bellis floruisse accepimus;
mox segnitia cum otio intravit, amissa virtute pariter ac
libertate. Quod Britannorum olim victis evenit: ceteri
manent quales Galli fuerunt.

In pedite robur; quaedam nationes et curru proeliantur. 12
Honestior auriga, clientes propugnant. Olim regibus pare-
bant, nunc per principes factionibus et studiis distrahuntur. 2
Nec aliud adversus validissimas gentis pro nobis utilius quam
quod in commune non consulunt. Rarus duabus tribusve
civitatibus ad propulsandum commune periculum con-
ventus: ita singuli pugnant, universi vincuntur. Caelum 3
crebris imbribus ac nebulis foedum; asperitas frigorum
abest. Dierum spatia ultra nostri orbis mensuram; nox
clara et extrema Britanniae parte brevis, ut finem atque
initium lucis exiguo discrimine internoscas. Quod si nubes 4
non officiant, aspici per noctem solis fulgorem, nec occidere
et exsurgere, sed transire adfirmant. Scilicet extrema et
plana terrarum humili umbra non erigunt tenebras, infraque
caelum et sidera nox cadit. Solum praeter oleam vitemque 5
et cetera calidioribus terris oriri sueta patiens frugum,
fecundum: tarde mitescunt, cito proveniunt; eademque
utriusque rei causa, multus umor terrarum caelique. Fert 6
Britannia aurum et argentum et alia metalla, pretium
victoriae. Gignit et Oceanus margarita, sed subfusca ac
liventia. Quidam artem abesse legentibus arbitrantur; nam 7
in rubro mari viva ac spirantia saxis avelli, in Britannia,
prout expulsa sint, colligi: ego facilius crediderim naturam
margaritis deesse quam nobis avaritiam.

Tacitus, *Agricola*, ch. 11, 12.

(*b*)

I. 1 OPIMA frugibus atque arboribus insula, et alendis apta pecoribus ac iumentis; vineas etiam quibusdam in locis germinans; sed et avium ferax terra marique generis diversi; fluviis quoque multum piscosis ac fontibus praeclara copiosis, et quidem praecipue issicio abundat et anguilla. Capiuntur autem saepissime et vituli marini et delphines, nec non et balenae; exceptis variorum generibus concyliorum; in quibus sunt et musculae, quibus inclusam saepe margaritam omnis quidem coloris optimam inveniunt, id est et rubicundi, et purpurei, et iacintini, et prasini, sed maxime candidi. Sunt et cocleae satis superque abundantes, quibus tinctura coccinei coloris conficitur, cuius rubor pulcherrimus nullo umquam solis ardore, nulla valet pluviarum iniuria pallescere; sed quo vetustior, eo solet esse venustior. Habet fontes salinarum, habet et fontes calidos, et ex eis fluvios balnearum calidarum omni aetati et sexui per distincta loca iuxta suum cuique modum accommodos. Aqua enim, ut sanctus Basilius dicit, fervidam qualitatem recipit, cum per certa quaedam metalla transcurrit, et fit non solum calida, sed et ardens. Quae etiam venis metallorum, aeris, ferri, et plumbi, et argenti, fecunda, gignit et lapidem gagatem plurimum optimumque; est autem nigrogemmeus, et ardens igni admotus, incensus serpentes fugat, adtritu calefactus adplicita detinet, aeque ut sucinum. Erat et civitatibus quondam XX et VIII nobilissimis insignita, praeter castella innumera, quae et ipsa muris, turribus, portis, ac seris erant instructa firmissimis.

Bede, *Eccl. Hist.* I. 1.

80. *Mediaeval London*

INTER nobiles orbis urbes, quas fama celebrat, civitas 2
Londoniae, regni Anglorum sedes, una est, quae famam
sui latius diffundit, opes et merces longius transmittit,
caput altius extollit. Felix est aeris salubritate, Christiana
religione, firmitate munitionum, natura situs, honore civium,
pudicitia matronali ; ludis etiam quam iocunda, et nobilium
est fecunda virorum : quae singula semotim libet inspicere.

Habet ab oriente arcem palatinam, maximam et fortissi- 5
mam, cuius et area et muri a fundamento profundissimo
exsurgunt, caemento cum sanguine animalium temperato :
ab occidente duo castella munitissima, muro urbis alto et
magno duplatis heptapylae portis intercontinuante, turrito ab
aquilone per intercapedines. Similiterque ab austro Londonia
murata et turrita fuit ; sed fluvius maximus et piscosus,
Thamesis, mari influor efluoque, qui illac allabitur, moenia illa
tractu temporis abluit, labefactavit, deiecit. Item sursum ab
occidente palatium regium eminet super fluvium eundem,
aedificium incomparabile, cum antemurali et propugnaculis,
duobus millibus ab urbe, suburbio frequenti continuante.

Vndique extra domos suburbanorum horti civium, arbori- 6
bus consiti, spatiosi et speciosi, contigui habentur. Item
a Borea sunt agri, pascuae, et pratorum grata planities,
aquis fluvialibus interfluis ; ad quas molinorum versatiles
rotae citantur cum murmure iocoso. Proxima patet ingens
foresta, saltus nemorosi, ferarum latebrae, cervorum, dama-
rum, aprorum et taurorum silvestrium.

Praeterea est in Londonia supra ripam fluminis, inter vina 10
in navibus et cellis vinariis venalia, publica coquina. Ibi
quotidie pro tempore est invenire cibaria, fercula assa, pista,
frixa, elixa, pisces, pisciculos, carnes grossiores pauperibus,
delicatiores divitibus, venationum, avium, avicularum. Si

subito veniant ad aliquem civium amici fatigati ex itinere, nec libeat ieiunis exspectare ut novi cibi emantur et coquantur,

‘ Dent famuli manibus lymphas, panesque canistris ’ ;

interim ad ripam curritur, ibi praesto sunt omnia desiderabilia. Quantalibet militum vel peregrinorum infinitas intrans urbem, qualibet diei vel noctis hora, vel ab urbis exitura, ne vel hi nimium ieiunent vel alii impransi exeant, illuc, si placet, divertunt, et se pro modo suo singuli reficiunt. Qui se curare volunt molliter, accipenserem vel Afram avem vel attagenem Ionicum non quaerant, appositis quae ibi inveniuntur deliciis. Haec equidem publica coquina est, et civitati plurimum expediens, et ad civilitatem pertinens. Hinc est quod legitur in Gorgia Platonis, iuxta medicinam esse cocorum officium, simulacrum et adulationem quartae particulae civilitatis.

16 In festis tota aestate iuvenes ludentes exercentur arcu, cursu, saltu, lucta, iactu lapidum, amentatis missilibus ultra metam expediendis, parmis duellionum. Puellarum Cytherea ducit choros usque imminente luna, et pede
17 libero pulsatur tellus. In hieme singulis fere festis ante prandium vel apri spumantes pugnant pro capitibus, et verres fulmineis accincti dentibus addendi succidiae, vel pingues tauri cornipetae, seu ursi immanes, cum obiectis depugnant canibus. Cum est congelata palus illa magna, quae moenia urbis aquilonalia alluit, exeunt lusum super glaciem densae iuvenum turmae. Hi ex cursu motu captato citatiore, distantia pedum composita, magnum spatium latere altero praetenso perlabuntur ; alii quasi magnos lapides molares de glacie sibi sedes faciunt ; sessorem unum trahunt plurimi praecurrentes, manibus se tenentes. In tanta citatione lubrici motus aliquando pedibus lapsi cadunt

omnes proni. Sunt alii super glaciem ludere doctiores, singuli pedibus suis aptantes et sub talaribus alligantes ossa, tibias scilicet animalium, et palos ferro acuto supposito tenentes in manibus ; quos cum aliquando glaciei illidunt, tanta rapacitate feruntur, quanta avis volans vel pilum balistae. Interdum autem magna procul distantia ex condicto duo aliqui ita ab oppositis veniunt ; concurritur, palos erigunt, se invicem percutiunt ; vel alter vel ambo cadunt non sine laesione corporali ; cum post casum etiam vi motus feruntur ab invicem procul, et qua parte glacies caput excipit, totum radit, totum decorticat. Plerumque tibia cadentis vel brachium, si super illud ceciderit, confringitur ; sed aetas avida gloriae, iuventus cupida victoriae, ut in veris praeliis fortius se habeat, ita in simulatis exercetur.

William Fitzstephen, *Vita S. Thomae*, Prol. §§ 2–17.

81. *Greek in England*

(*a*)

COLETVS ERASMO RO. S. P. D.

QVOD scribis de Novo Testamento intelligo. Et libri novae editionis tuae hic avide emuntur et passim leguntur, multis probantibus et admirantibus studia tua ; nonnullis etiam improbantibus et carpentibus et ea dicentibus quae in epistola Martini Dorpii ad te scripta continentur. Sed ii sunt theologi illi quos tu in Moria tua et aliis locis non minus vere quam facete describis ; a quibus laudari vituperium est et vituperari laus est. Ego vero ita amo tua studia et istam tuam novam editionem ita amplector, ut in eadem varie afficiar. Nam nunc dolor me tenet quod non didicerim Graecum sermonem, sine cuius peritia nihil sumus ; nunc gaudeam in ista luce quam tu ex sole tui ingenii emisisti.

Quod deploras fortunam tuam, non fortiter. In tanto negocio, videlicet in declarandis Scripturis, non poterit tibi fortuna deesse; modo speres in Deo, qui te in primis adiuvabit, stimulabitque alios ut te in sanctissimis studiis adiuvent. Quod me exclamas foelicem, demiror. Si de fortuna loqueris, ut non est nulla mea, ita non est ampla et meis sumptibus vix sufficiens. Ego me beatum putarem, si vel in summa egestate millesimam partem tuae doctrinae et sapientiae possiderem; quam tu sine opibus comparasti, docens doctrinam singularem alia via nescio qua, sed tua ista Erasmica. Applicabo me, si patieris, et adiungam lateri tuo, exhibeboque me tibi discipulum etiam in discendo Graece, quanquam iam provectus aetate et prope senex; memor Catonem senem Graecas literas didicisse, agnoscens etiam te, qui es mecum par aetate et annis, nunc Hebraicis literis te dare. Me, ut facis, ama, et si ad nos reversus fueris, habebis me tibi deditissimum.

Colet.

(*b*)

ERASMVS ROTERODAMVS CANDIDIS LECTORIBVS S. D.

IPSA re comperio verum esse quod olim Graecorum proverbio dictum est, *εὔνοι' ἄκαιρος οὐδὲν ἔχθρας διαφέρει.* Video passim exoriri mei nominis et quam ipse velim studiosiores, qui libros mihi asserunt quos aut non scripsi, aut certe non in hoc scripsi ut ederentur. Vetus hic mos studiosorum hominum, ut omnes animi affectus chartis ceu fidis, ut ait Flaccus, sodalibus committant. Neque protinus evulgari velimus quicquid cum amiculo congerrone vel stomachamur vel nugamur. Ediderunt epigrammata a me quidem scripta (non inficior) sed non in hoc scripta. Ea, sicuti coniicio, famulus suffuratus typographis vendidit.

Alius quispiam ex pauculis paginis iisque depravatissime scriptis, velut ex opere edito, dictu mirum quam multa citet et inculcet de ratione conscribendarum epistolarum. Et ut de caeteris minutioribus sileam, nuper hunc *περὶ συντάξεως* libellum mihi veluti postliminio vindicarunt, primitus nullius aeditum titulo.

Quaerebat Iohannes Coletus, theologus inter Anglos eximius, novae scholae suae novum de Constructione libellum, qui simul et compendio pueris commendaretur et perspicuitate. Eum huius iussu scripserat Gulielmus Lilius, vir utriusque literaturae haud vulgariter peritus et mirus recte instituendae pubis artifex. Absolutum ab illo mihi tradidit, imo obtrusit emendandum; quid enim facerem, cum vir ille rogandi finem non faceret, tam amicus ut nefas esse ducerem quicquam negare precanti, tantae vero authoritatis, sic de me meritus, ut suo iure quidvis etiam imperare posset Erasmo? Quoniam autem sic emendaram ut pleraque mutarim (nam id mihi videbam esse facilius), nec Lilius, ut est nimia quadam modestia praeditus, passus est librum suo vulgari nomine, nec ego iudicavi mei candoris esse usurpare mihi in quo quicquam esset alienum. Proinde magnopere sum interminatus, cuiusvis titulum asscriberent, modo ne meum. Itaque recusante utroque libellus *ἀνώνυμος* prodiit, Coleti duntaxat praefatiuncula commendatus.

Quem quidem libellum in praesentia nec laudaturus sum, ne cui videar arrogantior, nec vituperaturus, ne parum candidus hebear. Verum haec praefari visum est, ne posthac quisquam ut meum amplectatur quod ipse praefatiuncula mihi non assero. Plus satis erratorum et in iis quae publicantur a nobis, ut nemo alius edat quae vel non scripsimus vel non emendavimus. Bene vale, lector amice.

BASILEAE. III. CALENDAS AVGVSTI. M.D.XV.

Erasmus.

82. *Classical Revival*

SED quemadmodum arbores, dum tenellae sunt, baccas ac poma fundunt, pauca quidem sed illa grandia robustaque, saepe tamen caduca ac decidua; dum constantis sunt aetatis, et plurima et praestantissima; cum rursus consenuerint, vieta et insipida ferunt et deteriora quotannis, quoad truncus etiam ipse ac radix marcida senio prorsus exarescat; ita Latina Graecaque lingua robustos primum ac duros oratores et horridiuscula verba peperit; mox tamquam in bona sua aetate quicquid illud est quod habemus molle, facetum, dulce, elegans, gratiosum, purum et ornatum extulit. Senium exinde secutum est; victi fructus, frivola verba, tralationes ineptae, puerilis quasi balbuties et semibarbarus sermo conspiciebatur. Ad extremum Turcae et Scythae et Gothi et Wandali et Quadi et Heruli et tota illa colluvies barbararum gentium, tamquam hyemis procella Boreaeque crudelior flatus, irruens stirpem utramque et radicem et totum truncum evertit. Hyems itaque posthac, neque Latinus Graecusve sermo amplius usu hominum frequentabatur, sed tamen (quod fieri solet factumque gaudemus) gnavi homines et industrii quae in sua cuiusque aetate fuerunt vocabula tamquam variorum cuiusdam longi anni temporum baccas et fruges et vindemiam, in libros quasi in quasdam cellas et horrea et specus condiderunt et ante longo tempore invexerunt. Itaque quaedam in dulcibus ac suavibus commentationibus tamquam in melle et passo et defruto servata, quaedam in contentionibus acribus et vehementibus quasi in quodam salso atque aspero succo et dura muria cooperta, quaedam in parvis et exilibus opusculis, quasi in seriis et cupis et doliolis, quaedam in magnis et ingentibus voluminibus, tamquam in vasto specu atque horreo conclusa, usque ad nos integra, illaesa, intacta, pura

putaque venerunt. Et quamquam plurima quidem amisimus per temporis iniuriam, quae vel exstincta prorsus interierunt vel abdita neque dum reperta ignorantur, magnum tamen thesaurum et infinitam copiam Graecarum ac Latinarum vocum reperimus et rursus in manibus ac usu habemus.

Sir Thomas Smith.

83. *Grandeur of Intellectual Discovery*

PRIMO itaque videtur inventorum nobilium introductio inter actiones humanas longe primas partes tenere: id quod antiqua saecula iudicaverunt. Ea enim rerum inventoribus divinos honores tribuerunt; iis autem qui in rebus civilibus merebantur (quales erant urbium et imperiorum conditores, legislatores, patriarum a diuturnis malis liberatores, tyrannidum debellatores, et his similes) heroum tantum honores decreverunt. Atque certe si quis ea recte conferat, iustum hoc prisci saeculi iudicium reperiet. Etenim inventorum beneficia ad universum genus humanum pertinere possunt, civilia ad certas tantummodo hominum sedes: haec etiam non ultra paucas aetates durant, illa quasi perpetuis temporibus. Atque status emendatio in civilibus non sine vi et perturbatione plerumque procedit: at inventa beant, et beneficium deferunt absque alicuius iniuria aut tristitia.

Etiam inventa quasi novae creationes sunt, et divinorum operum imitamenta; ut bene cecinit ille:

‘Primum frugiferos fetus mortalibus aegris
Dididerant quondam praestanti nomine Athenae;
Et recreaverunt vitam, legesque rogarunt.’

Atque videtur notatu dignum in Solomone, quod cum imperio, auro, magnificentia operum, satellitio, famulitio, classe insuper, et nominis claritate, ac summa hominum admiratione floreret, tamen nihil horum delegerit sibi ad

gloriam, sed ita pronuntiaverit : *Gloriam Dei esse, celare rem ; gloriam regis, investigare rem.*

Rursus (si placet) reputet quispiam, quantum intersit inter hominum vitam in excultissima quapiam Europae provincia, et in regione aliqua Novae Indiae maxime fera et barbara : ea tantum differre existimabit, ut merito *hominem homini Deum esse*, non solum propter auxilium et beneficium, sed etiam per status comparationem, recte dici possit. Atque hoc non solum, non caelum, non corpora, sed artes praestant.

Rursus, vim et virtutem et consequentias rerum inventarum notare iuvat ; quae non in aliis manifestius occurrunt, quam in illis tribus quae antiquis incognitae, et quarum primordia, licet recentia, obscura et ingloria sunt : Artis nimirum Imprimendi, Pulveris Tormentarii, et Acus Nauticae. Haec enim tria rerum faciem et statum in orbe terrarum mutaverunt : primum, in re literaria ; secundum, in re bellica ; tertium, in navigationibus : unde innumerae rerum mutationes sequutae sunt ; ut non imperium aliquod, non secta, non stella, maiorem efficaciam et quasi influxum super res humanas exercuisse videatur, quam ista mechanica exercuerunt.

Praeterea non abs re fuerit, tria hominum ambitionis genera et quasi gradus distinguere. Primum eorum, qui propriam potentiam in patria sua amplificare cupiunt ; quod genus vulgare est et degener. Secundum eorum, qui patriae potentiam et imperium inter humanum genus amplificare nituntur ; illud plus certe habet dignitatis, cupiditatis haud minus. Quod si quis humani generis ipsius potentiam et imperium in rerum universitatem instaurare et amplificare conetur, ea proculdubio ambitio (si modo ita vocanda sit) reliquis et sanior est et augustior. Hominis autem imperium in res, in solis artibus et scientiis ponitur. Naturae enim non imperatur, nisi parendo.

Francis Bacon, *Novum Organum*, I. 129.

84. *Conjectural Emendation*

OMNIA quippe tibi ista in numerato esse prius oportet quam de quovis scriptore sine dementissimae temeritatis nota censuram agere audeas; est et peracri insuper iudicio opus; est sagacitate et ἀγχινοίᾳ; est, ut de Aristarcho olim praedicabant, divinandi quadam peritia et μαντικῇ; quae nulla laborandi pertinacia vitaeve longinquitate acquiri possunt, sed naturae solius munere nascendique felicitate contingunt. Inde est quod in ceteris disciplinis eventus laboribus votisque respondeat; contra in hac critices palaestra ex tam multis, qui libris studiisque insenescentes per integram vitam hoc saxum volverunt, exstiterunt oppido pauci, qui speratum sibi apud posteros nomen nancisci valuerunt. Et tamen, ne id forte nescias, longe longeque difficilius est hodie, quam superioribus erat annis, emendationes conscribere. Ita omnia illa, quae ex scriptorum codicum collatione clare et ultro se ingerebant, praerepta iam sunt et anticipata, neque quidquam fere residuum est, nisi quod ex intima sententiae vi et orationis indole solius ingenii ope sit eruendum . . . Noli itaque librarios solos venerari, sed per te sapere aude, ut singula ad orationis ductum sermonisque genium exigens ita demum pronunties sententiamque feras.

Richard Bentley.

85. *Epilogue*

ME vero primum dulces ante omnia Musae,
 quarum sacra fero ingenti percussus amore,
accipiant caelique vias et sidera monstrent,
defectus solis varios lunaeque labores;
unde tremor terris, qua vi maria alta tumescant
obicibus ruptis rursusque in se ipsa residant,
quid tantum Oceano properent se tingere soles

hiberni, vel quae tardis mora noctibus obstet.
sin has ne possim naturae accedere partis
frigidus obstiterit circum praecordia sanguis,
rura mihi et rigui placeant in vallibus amnes,
flumina amem silvasque inglorius. o ubi campi
Spercheusque et virginibus bacchata Lacaenis
Taygeta! o qui me gelidis convallibus Haemi
sistat, et ingenti ramorum protegat umbra!

Virgil, *Georgics*, II. 475–489.

I

Gratiarvm Actio

in Collegio Magnae Aulae Universitatis quotidie ante mensam dicenda.

Schol. Benedictus sit Deus in donis suis,
Resp. *Et sanctus in omnibus operibus suis.*
Schol. Adiutorium nostrum in Nomine Domini,
Resp. *Qui fecit coelum et terras.*
Schol. Sit Nomen Domini benedictum,
Resp. *Ab hoc tempore usque in saecula.*

Schol. Domine Deus, Resurrectio et Vita credentium, Qui semper es laudandus, tum in viventibus tum in defunctis, gratias Tibi agimus pro omnibus Fundatoribus, caeterisque Benefactoribus nostris, quorum beneficiis hic ad pietatem, et ad studia literarum alimur; Te rogantes ut nos, hisce Tuis donis ad Tuam gloriam recte utentes, una cum iis ad vitam immortalem perducamur, per Iesum Christum Dominum nostrum. *Amen.*

Deus det vivis gratiam—; Ecclesiae, Regi, Regnoque nostro, pacem et concordiam; et nobis peccatoribus vitam aeternam. *Amen.*

INDEX OF FIRST LINES